

Irena Benyovsky Latin *

Ivana Haničar Buljan **

Gradu Dubrovniku pripojen (je) drugi, novi grad koji se dosad zvaše predgrađem...¹ faze oblikovanja dubrovačkoga burgusa tijekom 13. stoljeća

Na temelju dosadašnjih istraživanja, prostorne analize, pisanih izvora i rezultata arheoloških istraživanja u ovom ćemo radu ponuditi hipotezu o fazama oblikovanja prostora dubrovačkoga predgrađa koji se transformira u središte grada tijekom 13. stoljeća, a danas u sebi nosi veliku slojevitost stoljetnih promjena. Komunalno planiranje predgrađa počinje već u prvoj polovini 13. stoljeća, prije promjena zabilježenih u regulacijama ulica 1272. i 1296. godine, a na prijelazu u 14. stoljeću kulminira unificiranjem različitih cjelina u jedinstveni prostor.²

Ključne riječi: Dubrovnik, urbanizam, predgrađe, burgus, srednji vijek, mletačka uprava

* Irena Benyovsky Latin, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: ibenovsky@isp.hr

** Ivana Haničar Buljan, Institut za povijest umjetnosti, Ulica grada Vukovara 68, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: ihanicar@ipu.hr

¹ ... *urbi Ragusii alia nova civitas est adiuncta que burgus actenus vocabatur... Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272* (dalje: SD), ur. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica, i Ivo Veselić (Dubrovnik: Državni arhiv, 2002), L. V, c. 41 (regulacija zapisana 1272. godine).

² Ovaj rad financirao je projekt Hrvatske zaklade za znanost (IP-2019-04-2055) *Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti*. Zahvaljujemo Marti Perkić, Zehri Laznibat i Ivanu Viđenu na pomoći prilikom istraživanja. Vidi i: Irena Benyovsky Latin, *Socijalna topografija dubrovačkog „burgusa“*. *Transformacija predgrađa u središte grada u mletačkom razdoblju (1205. – 1358.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2024).

Uvod

Dubrovnik je početkom 13. stoljeća zauzimao više nego upola manju površinu od one na prijelazu u 14. stoljeće. Proces integriranja predgrađa (nastalih u različitim razdobljima, organizacijski i funkcionalno različitoga karaktera) u gradsku jezgru trajao je desetljećima. U ovom radu ponudit ćemo tezu o fazama oblikovanja dubrovačkih predgrađa u 13. stoljeću i njihovu povezivanju u organiziranu gradsku cjelinu. Analiza se oslanja na mnoga dosadašnja istraživanja, ali nudi i neke nove zaključke temeljene prvenstveno na podacima iz suvremenih pisanih izvora (posebice iz bilježničkih spisa) i odredbi dubrovačkoga statuta, a u komparaciji s manje pouzdanim opisima iz narativnih vrela i slikovnih izvora. U istraživanju su korišteni i (objavljeni i neobjavljeni) rezultati arheoloških i konzervatorskih istraživanja koji znatno dopunjavaju rekonstrukciju etapa razvoja predgrađa do prijelaza u 14. stoljeće. Prostorna analiza vrlo je važan dio istraživanja jer je ključno percipirati prostor gradske jezgre, podgrađa i predgrađa kroz prirodni teren koji je odredio smjerove komunikacija i oblikovanje grada. U Dubrovniku pratimo strmiji teren hridi na jugu i onaj ravniji teren sjevernije koji je, osim uz prevlaku, morao biti učvršćen/nasipan jer je tu bila prostrana pješćana obala (ili plitka morska uvala). Sjeverno od nje, prema brdu Srđ se ponovno strmo penjao čvrsti teren. Pratili smo prirodne slojnice na hridima, ali i one (vrlo pravilne) na nasipanom i niveliranom terenu, što nam je bio dodatni element u interpretaciji pojedinih faza širenja grada.

Naselje od kasne antike do komunalnoga razdoblja doživljava mnoge transformacije, izgradnje i rušenja, čiji se slojevi teško prepoznaju i datiraju.³ Ali, bez obzira na velike promjene koje su se u gradskom prostoru dogodile do danas – osobito nakon potresa 1667. – te unatoč naknadnim (ponajviše baroknim) izgradnjama i intervencijama, Dubrovnik je u osnovi sačuvao srednjovjekovnu urbanu strukturu, koja nam je jednako vrijedna za istraživanje kao i pisani izvori. Barokna arhitektura mijenja vizualni identitet grada nakon velikoga potresa, ali kuće i palače koje se grade (u nizu ili unutar velikih blokova) redovito obuhvaćajući više starih čestica ipak su najčešće bile usklađene sa starim tlocrtnim rasporedom ulica i blokova.⁴ Koristeći komparativno metodološke pristupe „socijalne

³ Ivica Žile, „Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike”, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 12 (1988): 183-184; Bartul Šiljeg, „Ranokršćanski mramorni korintski kapiteli iz Dubrovnika”, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007): 257-261; Cvito Fisković, „Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika”, *Starinar* 9-10 (1958-1959): 53-57; Ivica Žile, „Naselje prije Grada”, *Dubrovnik* 4 (1997): 97-119; Josip Stošić, „Prikaz nalaza ispod Katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku”, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 12 (1988): 15-38.

⁴ Katarina Horvat-Levaj, *Barokne palače u Dubrovniku* (Zagreb; Dubrovnik: Institut za povijest umjetnosti, 2001), 25, 29-32; Milan Prelog, „Dubrovački statut i izgradnja grada (1272-1972)”, *Peristil* 14-15 (1971-1972): 81-94.

topografije”⁵ i „prostorne sintakse”⁶ pokušat ćemo bolje razumjeti dinamični odnos oblikovanja prostora i urbanoga stanovništva.

U radu će se koristiti pojmovi: 1. „gradska jezgra” za područje (kasnijih) predjela Kaštio, Sv. Petar i Pustijerna te kasnoantičkoga *castruma* unutar kojega se nalazila romanička katedrala; 2. „podgrađe” za strukture (aglomeracije kuća) koje se grade (najčešće fortificirane) tik uz bedeme gradske jezgre i kasnoantičkoga *castruma*; 3. predgrađe (*burgus*) za prostor koji se širio izvan gradske jezgre i podgrađa, a koji se na prijelazu 13. u 14. stoljeće transformira u novo središte grada. U radu će se spominjati pojmovi kojima su u izvorima nazvani utvrđeni nukleusi: *castrum*, koji označava prostor kasnoantičke utvrde blizu luke (čiji je zid naknadno ojačan, a perimetar moguće proširen), te *castellum/castello* ili Kaštio, koji označava utvrdu na južnim hridima gradske jezgre (Lausu, unutar kojega je sagrađen samostan Sv. Marije *de Castello*). S ovim pojmovima ne treba miješati tzv. *castellum/castrum*, kako se krajem 13. stoljeća naziva i najstariji Knežev dvor/utvrda, otprilike na mjestu današnjega Kneževog dvora (karta 1, Z).⁷ Pojam „Vrata od Pila” u tekstu se koristi za prostor zapadnih gradskih vrata, koja su se pomicala s obzirom na širenje grada: prva pozicija vrata (u pretkomunalnom razdoblju) bila je na bedemu gradske jezgre (karta 1, B) – južno od crkve Domino (karta 1, III.), kasnije crkve Svih svetih (nakon oblikovanja podgrađa, vrata se opisuju „preko puta” te crkve, karta 2, B). Poslije regulacija ulica (1272.) zapadna vrata (karta 3, K) pomiču se na zapadni kraj današnje Rokove ulice (a), a oblikovanjem *plateae burgi*, krajem 70-ih ili početkom 80-ih godina 13. stoljeća, vrata su vjerojatno postojala na zapadnom kraju te ulice (karta 3, N). Nakon požara 1296. *strata comunis*⁸ (današnji Stradun, r) produžuje se prema jugozapadu, gdje se utvrđuje konačna pozicija zapadnih vrata (karta 4, R), osobito nakon izgradnje crkve Sv. Frane (karta 4, XVI).

⁵ O socijalnoj topografiji vidi: Irena Benyovsky Latin, Ivana Haničar Buljan, „Digital mapping of noble estates in Dubrovnik’s burgus (13th-century)”, u: *Mapping urban changes = Mapiranje urbanih promjena*, ur. Ana Plosnić Škarić (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2017), 223-261.

⁶ Akkelies Van Nes, Claudia Yamu, *Introduction to Space Syntax in Urban Studies* (Cham, Switzerland: Springer, 2021). Za Dubrovnik vidi i: Zehra Laznibat, Mladen Obad Šćitaroci, „Identity features of archaeological sites in the Dubrovnik historic area”, *Annales Ser. Hist. Sociol.* 33 (2023), br. 1: 31-61.

⁷ Nada Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora u srednjem vijeku: od utvrde do palače”, u: *Knežev dvor u Dubrovniku: utvrda – palača – muzej*, ur. Pavica Vilać (Dubrovnik: Muzej Knežev dvor, 2016), 11-33.

⁸ U gradovima s kasnoantičkom tradicijom, nekadašnji se pojam *campus* (u značenju širokog otvorenog prostora) često transformirao u pojam *platea*, a pojam *platea* prelazi u pojam *ruga* ili *strata*. Latinski pojam *platea*, koji dolazi od grčke riječi *πλατεία*, originalno je označavao vrlo široku, dugu ulicu, jednu od najvažnijih u gradu, koja je imala veliku gospodarsku i reprezentativnu funkciju, a tek od razvijenog srednjeg vijeka isti se pojam koristio i za javni trg – kao *platea comunis* (*piazza*); O tome vidi: Hendrik Dey, „From ‘Street’ to ‘Piazza’: Urban Politics, Public Ceremony, and the Redefinition of *platea* in Communal Italy and Beyond”, *Speculum* 91 (2016), br. 4: 919-944.

Linija bedema oko gradske jezgre i oblikovanje podgrađa u pretkomunalnom razdoblju

Rad se neće baviti kompleksnim razvojem gradske jezgre na hridima, iako su raster(i) i bedemi koji su okruživali grad (iz različitih razdoblja) itekako odredili izgled podgrađa i predgrađa. Bavit ćemo se prvenstveno prostorom predgrađa u navedenom razdoblju, odnosno prostorom izvan linije bedema gradske jezgre, koji je najvećim dijelom bio na potezu današnje Strossmayerove ulice (b, koja teče od Jezuitskih stuba na istoku do križanja s ulicom Od Domina na zapadu, c) i vjerojatno ulice Od rupa (d), koja se na istoku nastavlja na Strossmayerovu te teče do križanja s ulicom Na Andriji (ap), koja je vjerojatno slijedila smjer zapadnog gradskog zida. Budući da je prostor unutar „kasnoantičkoga castruma” sjeverno od Pustijerne (gdje se od kraja 12. stoljeća nalazila katedrala, karta 1, I.) u istraživanom razdoblju također bio dio gradske jezgre,⁹ pratit ćemo širenje grada i izvan njegovih granica. Iako se nećemo upuštati u interpretaciju kasnoantičkoga sloja, spomenut ćemo najvažnije arheološke nalaze koji pokazuju koliko su stariji smjerovi utjecali na srednjovjekovni raster predgrađa.¹⁰ Fragment (karta 1, f 1), pretpostavlja se kasnoantičkoga gradskog zida, nađen je sjeverno od crkve Sv. Petra (karta 1, II.) uz južnu liniju Strossmayerove ulice (b),¹¹ duž prirodne slojnice na hridima.¹² Smjer ovoga zida (koliko se može zaključiti iz relativno male duljine fragmenta) prepoznaje se i drugdje u gradskom tkivu (u nekim ulicama i prolazima), osobito na prostoru nekadašnje prevlake (karta 1, označeno crveno)¹³ te na prostoru oko Lavljih vrata (karta 1, A),¹⁴ a on je i okomit na liniju obram-

⁹ Taj je prostor prije širenja na predgrađa bio i upravno središte grada.

¹⁰ Žile, „Naselje prije Grada”, 110-111; Fisković, „Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika”, 53-57; Ivica Žile, „Archeological Findings within the Historic Nucleus of the City of Dubrovnik”, *Dubrovnik annals* 12 (2008): 73-92; Ivica Žile, „Arheološki nalazi unutar perimetra povijesne jezgre grada Dubrovnika”, *Opvscula. archaeologica* 23-24 (1999-2000): 337-346.

¹¹ Konzervatorski odjel u Dubrovniku (dalje: KOD), „Izvještaj o sondažnim arheološkim radovima kanalizacijskih sustava u Dubrovniku”, Ivica Žile (Dubrovnik, 1987).

¹² Na prostoru kasnijega sklopa Sv. Marije od Kaštela pronađeni su nalazi iz različitih slojeva: antički, kasnoantički, ranosrednjovjekovni i oni kasniji. KOD, „Izvještaj o istraživanju samostana sv. Marije u Dubrovniku”, Željko Peković, Branka Milošević (Dubrovnik, 2009).

¹³ Prevlaka je zauzimala prostor zapadno od današnje Široke (f) i južnoga dijela Božidarevićeve (g). Isti smjer kao fragment temelja zida (karta 1, f 1) imaju i temelji zida kasnije žitnice (karta 1, f 4) otkriveni na arheološkom lokalitetu „Na Andriji” (karta 1, a3); Zehra Laznibat, Mladen Obad Šćitaroci, „Gradski predjel ‘Na Andriji’ u povijesnoj jezgri Dubrovnika. Prostorni razvoj i urbanistička obilježja”, *Prostor* 26 (2018), br. 1 (55): 55.

¹⁴ Sjeverni zid isusovačke crkve paralelan je s fragmentom f 1 (na karti 1). Beritić je smatrao da se u prostoru oko Strossmayerove može prepoznati kasnoantička planimetrija – čega bi dio bio i južni kraj ulice Lučarice (h), negiran izgradnjom Jezuitskih stuba. On je čak Strossmayerovu ulicu (b) smatrao ostatkom antičkoga dekumana, a ulicu Domino (c) ostatkom karda. Lukša Beritić, *Urbanistički razvitiak Dubrovnika* (Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958), 10-11.

benoga zida kasnoantičkoga *castruma* (karta 1, f 2) koji je izgrađen na današnjoj Bunićevoj poljani (karta 1, a 2). U dosadašnjoj su literaturi analizirani ostaci zida položeni u smjeru jugozapad-sjeveroistok zapadno od današnje katedrale (sačuvano je oko 30 m). Unutrašnji (originalni) dio zida temeljen je dublje i odgovara tehnici 5. ili 6. stoljeća,¹⁵ a na njemu su se nalazila i vrata (karta 1, C)¹⁶ koja su negirana uspostavljanjem novoga (s vanjske strane) predromaničkog sloja zida kojim je zid ojačan, a koji je bio pliće temeljen od kasnoantičkoga. Sjeverno od tih vrata pronađena je i strijelnica (karta 1, f 3) usmjerena prema zapadu, a ona je probijena naknadno, nakon ojačavanja zida.¹⁷ Sjeverna linija zida kasnoantičkoga *castruma* nije poznata, a ima mišljenja da je bila u ravnini s južnim zidom Kneževe kule.¹⁸ Prostor *castruma* je moguće naknadno bio proširen prema sjeveru: neki smatraju da je njegovom sklopu pripadao ranosrednjovjekovni zid čiji je (4 m dug) fragment širine oko 150 cm (karta 1, f 10)¹⁹ pronađen u temeljima sjeverno od kule utvrde (*turris castelli*, karta 2, F). Fragment je, prema arheološkim istraživanjima, bio dio gradskog zida koji se protezao zapadno prema današnjoj Zeljarici (n).²⁰ Vezano uz ove pretpostavke, zanimljiv je i (neistražen) fragment

¹⁵ Žile, „Arheološki nalazi unutar perimetra”, 338. Unutar *castruma*, najstarija građevina bila je četverolisna memorija iz 6./7. stoljeća (a 1). Bizantska bazilika na mjestu današnje katedrale (a 1) izgrađena je u 8./9. stoljeću (prema nekima i prije); Danko Zelić, „Arhitektura starih katedrala”. U: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj (Zagreb; Dubrovnik: Gradska župa Gospe Velike; Institut za povijest umjetnosti, 2014), 35, 38.

¹⁶ Današnja Prolazna ulica (i), paralelna s fragmentom f 1 i okomita na fragment f 2 (oba na karti 1), produljenom bi linijom išla točno do tih vrata. Dosadašnjim je arheološkim istraživanjima ustanovljeno da istom obrambenom sustavu kasnoantičkoga *castruma* pripadaju i potez zida i ostaci kule (karta 1, f 11) ispod crkve sv. Bartula (sv. Kuzme i Damjana, karta 1, IX); Igor Fisković, „Crkva sv. Kuzme i Damjana u središtu Dubrovnika”, *Dubrovnik* 4 (1997): 267; Žile, „Naselje prije Grada”, 104-108; Ipak, ima mišljenja da se ne radi o dijelu *castruma*, nego o predzidu iz ranoga srednjeg vijeka. Željko Peković, „Još o crtežu Prospetto della Citta di Ragusa nel secolo XII kao izvoru za najstariju povijest Dubrovnika”, *Dubrovnik* 22 (2016), br. 2: 46, 49. Vidi i: KOD, „Izveštaj o provedenom arheološkom nadzoru kameni potporni zid u ulici od Pustijerne”, Nela Kovačević Bokarica (Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2018), 4, 9.

¹⁷ Stošić, „Prikaz nalaza”, 15-38 (16); Maris Kristović, „Rezultati novijih arheoloških istraživanja na prostoru ispod Bunićeve poljane u Dubrovniku”, *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 4 (2017): 49-65; Ana Marinković, „O gradnji, funkciji i rušenju krstionice-zvonika”, *Ars Adriatica* 7 (2017): 83-98.

¹⁸ Željko Peković, Kristina Babić, „Predgrađe dubrovačke Civitas”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55 (2017): 1-63; Jelica Peković, „Prostorni razvoj istočnog dijela obrambenog sustava Pustijerne u Dubrovniku do 16. stoljeća”, *Prostor* 21 (2013), br. 2: 236-247.

¹⁹ Ivica Žile, „Fortifikacijski sustavi u svjetlu recentnih arheoloških nalaza”, *Dubrovnik* 2 (1993): 223-228; Ivica Žile, „Zaštitna arheološka istraživanja crkve Sv. Vlaha u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika”, *Starohrvatska prosvjeta* III (2008), br. 35: 188; Ivica Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga 2-4 u Dubrovniku”, *Radovi IPU* 16 (1992): 19-27.

²⁰ Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 17; Marin Ivanović, „Obnova Kneževa dvora u Dubrovniku nakon potresa 1979. godine u svjetlu novih spoznaja”, *Mostariensia* 20 (2016), br. 1-2: 79-92; Arhiv Zavoda za obnovu Dubrovnika (dalje: ZOD), „Istražni radovi na Kneževom dvoru u Dubrovniku s načelnim prijedlozima sanacije”, I i II (Dubrovnik-Zagreb, 1974).

vrlo debela (2 m) zida (karta 1, f 8, označeno zeleno) sačuvanog na mjestu kasnije palače Bassegli-Gozze (istočno od današnje Gundulićeve poljane),²¹ moguće zapadni zid (proširenog ?) *castruma*.

Fragment zida u palači Bassegli-Gozze (karta 1, f 8) okomit je na, za ovo istraživanje vrlo važan, fragment zida (karta 1, f 7, označeno zeleno) širine 135-145 cm otkriven na sjevernoj strani Strossmayerove ulice (b), na njenom križanju s ulicom M. Pracata (j). Pretpostavlja se da je taj fragment zida (koji ulazi pod kuće s obje strane Pracatove), ostatak temeljnoga dijela pretkomunalnoga bedema gradske jezgre.²² Taj je gradski zid (također prilagođen liniji prirodnih slojnica) mogao biti izgrađen kao zaštita prostora oko (istočnih gradskih) Lavljih vrata (karta 1, A)²³ i jer je onaj stariji, kasnoantički (karta 1, f1, u otklonu od 12 stupnjeva) bio razrušen ili nefunkcionalan.²⁴ Primjećujemo da je taj pretkomunalni zid paralelan s ranosrednjovjekovnom crkvom Sv. Petra južnije (karta 1, II.)²⁵ i sa crkvom Sv. Barbare (karta 1, VII.) koja se nalazila uz sjeverni obod današnje Strossmayerove (b).²⁶ Nije posve jasno u kojem bi smjeru tekla linija gradskog zida zapadnije od crkve Sv. Barbare. Strossmayerova ulica nastavlja se na današnju ulicu Od rupa (d), koja ima otklon od 3 stupnja u odnosu na kasnoantički fragment zida

²¹ Boris Dundović, „The Bassegli-Gozze Palace in Dubrovnik; Spatial Genealogy and Architectural Features”, *Prostor* 26 (2018), br. 1 (55): 2-19, 6. Ova palača podignuta je u bloku S-Z od katedrale, a današnji tlocrt nastao je nakon potresa. Palača ipak u sebi nosi i starije slojeve; KOD, „Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Palača Bassegli-Gozze (Blok 2) ” (Dubrovnik, 1984); Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 238.

²² KOD, „Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Crkva Sv. Petra u Dubrovniku”, B. Knežević, Dubrovnik, 1969, 4-5; KOD, „Izveštaj o arheološkim sondažno-istražnim radovima na potezu ulica Od rupa, Strossmayerova i Androvićeva ulica i konzervatorske smjernice”, I. Žile, L. Peko, N. Nađ, M. Vetma, M. Mojaš (Dubrovnik, 1987); Željko Peković, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada* (Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1998), 57; Ivica Žile, „Srednjovjekovna kanalizacija grada Dubrovnika”, *Starohrvatska prosvjeta* III (2007), br. 34: 437-449, 438; KOD, „Izveštaj o provedenim arheološkim istražnim radovima kompleks isusovačkog samostana s crkvom Sv. Ignacija – sjeverni vrt” (Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2020).

²³ Na križanju Strossmayerove (b) i ulice Lučarice (h) pronađena je okrugla građevina za koju se pretpostavlja da je kula Lavljih vrata (karta 1, A); KOD, „Izveštaj o sondažnim arheološkim radovima kanalizacijskih sustava u Dubrovniku”, Ivica Žile (Dubrovnik, 1987); Peković, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj*, 30, 33-36, 55, 58-59; Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika* (Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, 1955), 11, 14; Lukša Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956): 15-83, 28, 29.

²⁴ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (dalje: Arhiv HAZU), I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, f. 235; Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, 18, 59.

²⁵ Ona je na mjestu Sv. Petra Velikog bila izgrađena krajem 10. ili početkom 11. stoljeća.

²⁶ Arheološka istraživanja na križištu Božidarevićeve (g) i Strossmayerove (b) pronašla su južni zid predromaničke crkve Sv. Barbare (karta 1, VII.), koji je istoga smjera kao rečeni fragment gradskoga zida (karta 1, f 7); KOD, „Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Sv. Barbare i vrtu ‘Muzičke škole’”, Ivica Žile et al. (Dubrovnik, 1984); KOD, „Izveštaj o arheološkim sondažno-istražnim radovima na potezu ulica Od rupa, Strossmayerova i Androvićeva ulica”, sonda 7.

(karta 1, f 1) i isti otklon u odnosu na pretkomunalni fragment zida (karta 1, f 7), ali uz nju za sada nisu pronađeni ostaci gradskih zidova.²⁷ Isti smjer kao i ulica Od rupa (d) ima i današnja Hiđina ulica (m), a okomita na njih je današnja Široka ulica (f) (pretpostavljena linija prevlake prema obali). Osim u blokovima kuća oko zapadnih gradskih vrata (karta 1, B), isti raster prepoznat je i u temeljima zidova (ženskoga benediktinskog) samostana Sv. Andrije *de Castello* (karta 1, X.),²⁸ za koji se pretpostavlja da je u 11. stoljeću bio izgrađen uz gradski zid na blagoj padini terena podno gradske jezgre. Danas je u Strossmayerovoj ulici (b) u visini sačuvan samo zid (karta 1, f 17) koji okružuje isusovački kompleks (hodna niveleta nekad mu je bila niža), ali njega je teško kronološki odrediti jer ima niz pregradnji. Vjerojatno je iz nešto kasnijega razdoblja – u njemu su sačuvani gotički portali iz 15. stoljeća.²⁹

Sjeverno i zapadno od zidova različitih smjerova i iz različitih razdoblja koji su štitili gradsku jezgru i *castrum* nastaju u pretkomunalnom razdoblju (10. – 12. stoljeće) tzv. podgrađa. Ona su se oblikovala i prije sustavnoga nasipavanja terena i prije nagloga povećanja stanovništva, odnosno potrebe širenja na „predgrađa”. Podgrađa (karta 1, označeno zeleno, smeđe, crveno i žuto) su prema organizaciji bila introvertna – okrenuta prema unutrašnjem dvorištu, a obično je jedna kuća takva stambeno-gospodarskoga bloka, ona uz ulaz u dvorište, bila utvrđena privatnom kulom.³⁰ Blokovi su bili smješteni uz prolaze/putove od kojih su postupno oblikovane gradske ulice (prema sjeveru odnosno zapadu). Položaj i veličina bloka bili su uvjetovani terenom (slojnicama i stabilnošću), ali i linijom gradskoga zida na koji je blok bio naslonjen, te eventualnim starijim (kasnoantičkim) smjerovima. Podgrađe oko zapadnih gradskih vrata (karta 1, B)³¹ sigurno je bilo dobro fortificirano (kulama moguće kasnije povezanim zidom),³² jer je služilo

²⁷ Ipak, tlocrtno se prepoznaju zadebljanja zida (karta 1, f 6) u kućama na križanju Ulice sv. Josipa (k) i Strossmayerove (b). Krajem 80-ih godina 20. stoljeća provedeno je arheološko istraživanje 12 sonde na potezu današnjih ulica Od rupa (d), Strossmayerove (b) i Androvićeve (l) – uglavnom na križanjima ulica i pozicijama klončina; KOD, „Izvještaj o arheološkim sondažno-istražnim radovima na potezu ulica Od rupa, Strossmayerova i Androvićeva ulica”, *passim*.

²⁸ Laznibat, Obad Šćitaroci, „Gradski predjel ‘Na Andriji’”, 54, 58. Iako nisu nađeni ostaci arhitekture, prema kamenoj plastici izgradnja crkve datira se u 11. stoljeće; Romana Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, katalog izložbe (Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2003).

²⁹ KOD, „Izvještaj o provedenim arheološkim istražnim radovima kompleks isusovačkog samostana”.

³⁰ Marija Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13 (1988-1989): 69-70; Irena Benyovsky Latin, „Obrana dubrovačkog predgrađa sredinom 13. stoljeća. Prilog istraživanju privatnih kula”, *Historijski zbornik* 65 (2012), br. 1: 17-39.

³¹ Ona su se tada nalazila na današnjoj ulici Od rupa (d), kod križanja s ulicom Od Domina (c), a možda i zapadnije, u liniji Široke ulice (f), gdje se oblikuje i ulica Puzljiva (ao), prema zapadu.

³² *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD), sv. VI, ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1908), dok. 31; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus III: A. 1359 – 1364* (dalje: MR, III), prir. Ivan Krstitelj, Tkalčić (Zagreb: JAZU 1895), dok. 280, 90-91.

kao predobrana grada prema prevlaci (na karti 1 označeno smeđe). Na prostoru prevlake (kao i na obali³³) živa je građevinska djelatnost u pretkomunalno doba: crkva Domino (karta 1, III.) izgrađena je krajem 10. ili početkom 11. stoljeća, sjeverno od današnje Hiđine ulice (m) na nižoj koti od crkve izgrađene kasnije na njezinu mjestu (Svih svetih),³⁴ a u 10. stoljeću u narativnim vrelima spominje se i izgradnja „prve crkve Sv. Vlaha”, navodno na mjestu gdje se nalazio most koji je povezivao grad s obalom (karta 1, XII.), „jer se nije inače moglo ući u grad zbog močvarnoga terena”.³⁵

Istočno od predromaničke crkve Sv. Barbare (karta 1, VII.)³⁶ prepoznaju se blokovi podgrađa oblikovani prema liniji susjednoga pretkomunalnog zida (karta 1, f 7), a isto se prepoznaje i u prostoru između Lavljih vrata (karta 1, A) i vrata Pustijerne (karta 1, I). U bloku južno i zapadno od današnje Bunićeve poljane (karta 1, a2), već je analizirano jedno od najstarijih podgrađa koje se sastoji od zatvorenih grupacija kuća, branjenih kulama na obodima – ostatak jedne sačuvan je u sjeveroistočnom dijelu današnje Androvićeve ulice (na mjestu nadsvodjenoga prolaza).³⁷ Smatra se da je Androvićeva ulica (l) ostatak puta kroz podgrađe koji je povezivao Lavlja vrata (karta 1, A) s prostorom *castruma* (blok je vrlo gusto izgrađen gotovo do zapadne fasade današnje katedrale).³⁸ Južni dio toga bloka prilagođen je smjeru pretkomunalnog zida (označeno zeleno) dok je njegov sjeverni dio (označeno žuto) nešto drukčijega položaja, prilagođen i pretkomunalnom zidu (karta 1, f7) i zidu *castruma* (karta 1, f 2). Istoga položaja kao i južni dio bloka na Bunićevoj poljani jest i objekt (karta 1, f 9, označen zeleno) na uglu današnjih ulica Lučarice (h) i Zeljarice (n), sačuvan u bloku sjeverno od Gundu-

³³ Na obali se nalazila predromanička crkva sv. Nikole datirana u 10./11. stoljeće. Željko Peković, „Crkva sv. Nikole na Prijekom”, *Starohrvatska prosvjeta* 21 (1995): 159-170. I starija crkvice Sigurata tada se pregrađuje na zapadnom dijelu Prijekog; Fisković, „Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika”, 53-57; Žile, „Naselje prije Grada”, 108; Željko Peković, *Ranosrednjovjekovna crkva Sigurata na Prijekom u Dubrovniku* (Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1999).

³⁴ Ivica Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u Domu Marina Držića u Dubrovniku”, *Radovi IPU* 12-13 (1988-1989): 49-57.

³⁵ Danko Zelić, „Prva crkva sv. Vlaha u Gradu”, u: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj (Dubrovnik; Zagreb: Dubrovačka biskupija; Institut za povijest umjetnosti; ArtResor naklada d.o.o., 2017), 43-59, 54; Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku”, 67-68.

³⁶ I južni dio današnje Pracatove (j) je toga smjera, a ulica Pečarica (o) je paralelna sa zidom.

³⁷ Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 69-70; Marija Planić-Lončarić, „Ceste, ulice i trgovi srednjovjekovnog Dubrovnika”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 29 (1990): 157-167, 164-165; Institut za povijest umjetnosti, elaborat (dalje: IPU), „Dubrovnik – Blok uz Jezuite – Bunićeva poljana, analiza razvoja, stanje i prijedlozi konzervatorskih smjernica”, Marija Planić Lončarić, Ivan Tenšek (Zagreb, 1984).

³⁸ IPU, „Dubrovnik – Blok uz Jezuite”, *passim*.

liceve poljane (koji u sebi ima slojeve i iz kasnijeg razdoblja, vidi kartu 4).³⁹ Prema dosadašnjim istraživanjima, objekt (karta 2, f 9) je ostatak veće stambeno-gospodarske cjeline iz 11./12. stoljeća, što bi značilo da je teren na tom prostoru tada već bio pogodan za gradnju kamenih struktura. Sjeverni zid tog objekta, koji izlazi izvan linije cijeloga bloka, okomit je na fragment zida (karta 1, f 9) nađenog u palači Bassegli-Gozze.

Nasipavanje terena i oblikovanje prvoga predgrađa

U historiografiji prevladava mišljenje da je između čvrste obale i gradske jezgre na hridima postojala morska uvala/kanal sve do 11.-13. stoljeća (te je grad prije širenja bio smješten na poluotoku).⁴⁰ Smatra se da je rub čvrste obale bio otprilike kod današnje ulice Prijeko (p, koja se u statutu naziva obalom, *costeria burgi*).⁴¹ Prema nekim istraživanjima, temeljenim na sondiranju terena, najdublje se čvrsto tlo otkrilo u sondama kod Kneževa dvora (karta 2, a 8), („nove”) crkve Sv. Vlaha (karta 4, XIII.) i na mjestu današnje Gundulićeve poljane (karta 2, a 5), dok je u prostoru između ulica Lučarice (h) i Božidarevićeve (g) odnosno Široke (f) dubina bila vrlo mala (tu počinje prirodna prevlaka).⁴² Tezu o uvali potkrepljuju i vijesti iz narativnih vrela. Primjerice, kroničar Ragnina donosi vijesti o nasipavanju terena prema obali već u 11. stoljeću (na mjestu „srušenog mosta nakon Bodinova opsjedanja grada”).⁴³ Nasipavanje nestabilnoga terena kroničari uglavnom datiraju u 12. stoljeće: Ragnina opisuje nasipavanje „zemljom i kamenjem” da bi se stvorio široki prostor poljane (*campus*).⁴⁴ Prema narativnim vrelima, tek je u drugoj polovini 13. stoljeća nasipan prostor oko današnjih zapadnih gradskih vrata (karta 4, R),⁴⁵ a dio središnje Place (r) u 14. stoljeću. Ima

³⁹ Blok ima sačuvane različite faze pregradnji, uključujući i one nakon regulacije 1296. godine; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani. Palača u Zuzorićevoj ulici 6. Objekt u Pracatovoj ulici 1 i Zgrada općine, analiza razvoja i stanje”, Marija Planić Lončarić (Zagreb, 1981), 2, II-III.

⁴⁰ Prema Lučiću, uvala je bila nasipana već u 10./11. stoljeću, kako to opisuju neki kroničari: Josip Lučić, *Povijest Dubrovnika od 7. stoljeća do godine 1205.* (Zagreb: Historijski institut JAZU, 1973), 15. Prema Mediniju, uvala je nasipana u 11. stoljeću, a prema Foretiću u 12. stoljeću. Milorad Medini, *Starine dubrovačke* (Dubrovnik: Štamparija Jadran, 1935), 154; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. I (Zagreb: Matica hrvatska, 1980), 33.

⁴¹ Peković, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj*, 24.

⁴² Željko Peković, „Urbani razvoj Dubrovnika do 13. stoljeća”, *Dubrovnik* 4 (1997): 172.

⁴³ Irena Benyovsky Latin, „Grad i zaleđe u narativnim vrelima: konstruiranje tradicije o ranosrednjovjekovnim doseljenjima u Dubrovnik iz slavenskog zaleđa”, *Acta Histriae* 25 (2017), br. 3: 488-489.

⁴⁴ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 14 (dalje: Annales), ur. Natko Nodilo (Zagreb: JAZU, 1893), 210; Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 17.

⁴⁵ *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 25, ur. Natko Nodilo (Zagreb: JAZU, 1893), 98.

i mišljenja da kanala (morske uvale) između Srđa i gradske jezgre na hridima nikad nije bilo, nego da se tu nalazila široka pješčana/močvarna obala, koju je trebalo nasipavati zbog nestabilnosti i stalnoga rasta morske razine (od početka 8. stoljeća do danas razina grada je, prema tim istraživanjima, podignuta za oko 2,2 do 2,4 m).⁴⁶ Sondažna istraživanja ispod Kneževa dvora (karta 2, a 8, izvedena prije potresa 1979.) otkrila su nasipano tlo čiji se sloj kreće od 0,9 do 3 m (pjeskovito-šljunčana mješavina).⁴⁷

Pitanja vezana uz najraniju urbanu topografiju Dubrovnika još su otvorena te izazivaju brojne (često proturječne) interpretacije i potrebna su daljnja interdisciplinarna i transdisciplinarna istraživanja. Bez obzira na to je li tu bilo pješčano tlo ili plitka uvala, teren u središtu današnjega Dubrovnika nije bio pogodan za (pogotovo kamenu) izgradnju te ga je kontinuirano trebalo nasipavati. Nasipavalo se i da se prostori različitih razina bolje povežu u cjelinu te su mnogi arheološki nalazi očuvani ispod današnje razine tla. Gradnja romaničke katedrale (karta 2, I.) počela je u 12. stoljeću, između 1132. i 1158. (na oko 3 m višoj koti od prethodne bazilike, s time da je bila građena na povišenom),⁴⁸ na mjestu starije crkve na terenu koji je bio nasut i niveliran s okolnim područjem. Tako važno zdanje kao što je katedrala moguće je štitila i neka veća utvrda, ne samo zid *castruma*.⁴⁹ Prema nekim mišljenjima, na mjestu današnjega Kneževa dvora (karta 2, Z) mogla se nalaziti i starija *turris imperialis*, izgrađena još za bizantske uprave (mletačka vlast u Dubrovniku trajala je od 1205. do 1358.).⁵⁰ Krajem 12. stoljeća

⁴⁶ Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1996), 28, 206; Antun Ničetić, „Dubrovnik je nastao i razvio se oko jedne luke. Luka Kalarinja u Pilama nije postojala”, *Naše more* 35 (1988), br. 3-4: 123-133; Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, 66-69. Prema drugim istraživanjima, trebalo bi voditi računa i o tome da su razine mora i kopna bile varijabilne te da je obalna crta ovisila i o tektonskim i erozijskim djelovanjima, zamuljenjima, morskim strujanjima te mnogim drugim čimbenicima; Peković, „Još o crtežu Prospetto della Citta di Ragusa”, 27-64, 32, 36.

⁴⁷ Ispod Dvora je nađeno nekoherentno pješčano tlo na dubini od oko 7-8 m, a glinasto koherentno (čvrsto) je do 13 m. Prije potresa 1979. starost pilota istražio je Institut „Ruđer Bošković”; ZOD, „Istražni radovi na Kneževom dvoru”, 9, 10, 12, 18, 25, 34. Vidi i: Nikolina Topić, Ines Krajcar Bronić, Andreja Sironić, „Rezultati arheološkog nadzora i određivanje starosti drvenih pilota iz atrija Kneževa dvora u Dubrovniku”, *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 9 (2018): 31-49; Snješka Knežević, ur., *Obnova Dubrovnika 1979-1989* (Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 1989).

⁴⁸ Katedrala je bila na povišenom – 1,5 m viša od razine okolnoga tla (trebala je imati kriptu). Zelić, „Arhitektura starih katedrala”, 44-45.

⁴⁹ O tome: Nada Grujić, „Knežev dvor u Dubrovniku prije 1435. godine”, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2005): 152. Vrata od močvare su se prema nekima nalazila na sjevernom kraju današnje Restićeve; Nada Grujić, *Kuća u Gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća* (Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2013), 60; Edda Portolan, „Izveštaj o nalazima pri obnovi Kneževa dvora u Dubrovniku”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25 (1985), br. 1: 121-157, 127; Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Plan III.

⁵⁰ Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 14. Neki pretpostavljaju da se bizantska utvrda nalazila na mjestu kasnijega Kneževa dvora, radi obrane katedrale i luke, ali i da posluži za obranu od eventualne

izgrađena je i crkva Sv. Spasa sjeverno od katedrale, koja u nazivu nosi dodatak *de paludo*, što sugerira susjedni (nekad?) nestabilni teren.⁵¹

Čini se da je na prostoru današnje Gundulićeve poljane (karta 2, a 5) rano oblikovano podgrađe.⁵² Tamo su tijekom recentnih arheoloških istraživanja otkrivene i srednjovjekovne strukture – dva bloka kuća⁵³ i ulica u smjeru S-J, širine oko 2,30 m, vjerojatno izgrađeni nakon požara 1296. Ove su strukture položene u istom smjeru (označeno zeleno) kao i fragment zida nađen u palači Bassegli-Gozze (karta 2, f 8), odnosno sukladne s linijom fragmenta zida oko gradske jezgre (karta 2, f 7).⁵⁴ Možemo pretpostaviti da su prvi putovi/prolazi (I-Z) koji se postupno oblikuju na tom prostoru bili paralelni s tim pretkomunalnim zidom. To su komunikacije koje se u statutu spominju prije regulacije ulica kroz *burgus*: istočni kraj današnje ulice Od puča (s) ostatak je starog puta koji je istočno dolazio od *portae castris* (karta 3, E). Današnja Zeljarica (n) također je ostatak starije komunikacije toga smjera.⁵⁵ Njezina je linija tekla sjeverno od stambeno-gospodarskoga bloka (karta 2, f 9) datiranog u 11./12. stoljeće.⁵⁶

Zapadno od toga podgrađa (zapadno od današnje Lučarice, h) smještaju se u burgusu (nakon učvršćivanja tla, otprilike do linije današnje Cvijete Zuzorić, e) prvi blokovi/zemljišta, često ograđeni privatnim zidovima.⁵⁷ Dio takva bloka možda je i romanički zid (prema našoj procjeni, zid je relativno tanak) čiji je fragment (karta 2, f 14) s (romaničkom) strijelnicom orijentiranom prema zapadu sačuvan

unutrašnje opasnosti. Ona je mogla biti srušena pri mletačkom napadu na grad 1171. godine zajedno s bedemima prema moru. Vlaho Benković, „Knežev dvor u Dubrovniku nakon obnove godine 1984.: Jedan pogled u prošlost i sadašnjost”, *Dubrovački horizonti* 26 (1986): 72-73; Lučić, *Povijest Dubrovnika*, II, 111.

⁵¹ Toponimi koji se navode u notarskim dokumentima (*de paludo*, *paludoso*) znak su postojanja nestabilnoga terena ili, prema nekima, dokaz „žive vode” u gradu; Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, passim.

⁵² Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, 12; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”.

⁵³ KOD, „Izvjestaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana, Dubrovnik”, Nela Kovačević Bokarica (Dubrovnik, 2016); KOD, „Izvjestaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana”, Nela Kovačević Bokarica (Dubrovnik, 2019).

⁵⁴ Dundović, „The Bassegli-Gozze Palace”, 6; KOD, „Izvjestaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Palača Bassegli-Gozze (Blok 2)”; Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 238.

⁵⁵ SD, V, 41.

⁵⁶ Ta je stara komunikacija 90-ih istočno dolazila do *turris castelli*. *Furnum* je pojam koji je označavao peć, ali i ognjište, a znak je i da je tu već postojalo predgrađe s kućama (kao i kod zapadnih gradskih vrata). U regulaciji statuta iz 1296. na istočnom kraju ulice (danas) Zeljarice spominju se vrata fontika (*portae fundici*); SD, VIII, 58.

⁵⁷ Marija Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike* (Zagreb: Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, 1980), 69-70.

u kući u Pracatovoj ulici (karta 2, B-XXVI).⁵⁸ Linija toga fragmenta okomita je na „pretkomunalni zid” gradske jezgre (karta 2, f 7), odnosno paralelna s linijom zida u palači Bassegli-Gozze (karta 2, f 8). U predgrađu je prije izgradnje bedema postojala parcijalna obrana, u koju su uključeni i privatnici, vlasnici fortificiranih objekata sa strijelnicama, osobito prema zapadu.⁵⁹ Zidovi koji su omeđivali velike „vlasteoske blokove” još su u vrijeme statuta egzistirali u prostoru *burgusa* te su vjerojatno posve srušeni (ili bili uklopljeni u nove strukture) tek nakon izgradnje konačnih sjevernijih bedema oko grada, odnosno nakon požara 1296. godine. Zanimljivo je da su ulice u smjeru I-Z potvrđene statutom iz 1272. išle zapadno samo do Pracatove ulice (j), kao da je tu i dalje postojala neka prepreka. Najsjevernija regulirana ulica bila je tada Cvijete Zuzorić (e), sjeverno od koje je pronađen fragment gradskoga zida u smjeru I-Z (karta 2, f 14), o čemu će još biti riječi.

Isti smjer (označeno zeleno) koji ima zid sa strijelnicom (karta 2, f 14) nalazimo i u dijelu struktura nađenih prilikom arheološkoga istraživanja palače Bundić (karta 2, a 6) na uglu ulica Od puča (s) i Miha Pracata (j):⁶⁰ nađeno je više slojeva iz različitih razdoblja,⁶¹ ali i pet kamenih posuda (u prostoriji koja je imala gospodarsku funkciju), čiji je položaj u skladu sa smjerom rečenoga zida (karta 2, B-XXVI). Arheološki je istražena i „kuća Muratti” (karta 2, a 7) nešto južnije, na uglu Pracatove (j) i Gučetićeve (t) – nekad dio srednjovjekovnoga bloka (palača Sorkočević, karta 2, B-XXXIV).⁶² Tlocrt te kuće sadržava različite smjerove, ali zapadni zid je istoga rastera kao i fragment zida sa strijelnicom (karta 2, f 14).⁶³ U arheološki istraženom bloku (karta 3, a 9) omeđenom današnjim ulicama Cvijete Zuzorić, Pracatova, Uska i Od puča (karta 2, B-XXX) sačuvane su strukture iz

⁵⁸ Zid do danas nije arheološki istražen, a nalazi se u restoranu „Forty Four”, Miha Pracata 6. Zahvaljujemo vlasnicima restorana na pristupu zidu.

⁵⁹ Prema kroničaru Restiju, kućama na Placi još je 1331. prijetilo urušavanje zbog močvarnoga terena, pa je trebalo učvrstiti temelje i graditi kamene kuće. *Chronica Ragusina Junii Restii*, 390.

⁶⁰ IPU, „Dubrovnik – Blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom. Građevni razvoj, arhitektonske osobine i prijedlozi konzervatorskih smjernica”, Željka Čorak, Nada Grujić, Katarina Horvat Levaj (Zagreb, 1990); KOD, „Izvještaj o izvedenim probnim arheološkim istraživanjima – Palača Bundić u Dubrovniku”, Nela Kovačević Bokarica (Dubrovnik ARHEO plan d.o.o., 2013).

⁶¹ Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, 69; Irena Benyovsky Latin, Stipe Ledić, „Posjed obitelji Volcassio u srednjovjekovnom Dubrovniku”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 51 (2013), br. 1: *passim*. Bundići 1907. godine prodaju palaču članovima pravoslavne općine. Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 259-263.

⁶² Podignuta je nakon velikoga potresa na ostacima gotičko-renesansne palače; Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 203.

⁶³ Dubrovački muzej, Arheološki odjel (dalje: DM), „Izvještaj o kući Muratti u Ulici Miha Pracata”, Romana Menalo i Jelica Peković (Dubrovnik, 1997). Menalo se priklanja mišljenju Ž. Pekovića da je sjeverno od ove kuće išla linija zida (I-Z) oko predgrađa (i da je tu bila kula, kao i kod kuće Giorgi), za razliku od mišljenja I. Žile, koji je liniju zida oko predgrađa postavio sjevernije od Ulice Cvijete Zuzorić. Romana Menalo, „Nalazi stambene arhitekture (13.-17. st.) u Dubrovniku u svjetlu arheoloških istraživanja”, *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 1 (2004): 261.

različitih razdoblja, ali i ostatak starog puta (označeno zeleno) koji je iz istočnog podgrađa išao prema zapadu (otprilike do zida sa strijelnicom).⁶⁴

Na temelju arheoloških nalaza i prostorne analize može se pratiti velika pravilnost pojedinih struktura na prostoru istočnoga dijela predgrađa (od Gundulićeve poljane (karta 2, a 5) do zida sa strijelnicom (karta 2, f 14). Između Lučarice (h) i Pracatove (j) prepoznamo i pravilne blage slojnice, a to je i prostor gdje se najviše reguliraju ulice u *burgusu* zapisane u statutu 1272. Na širenje i oblikovanje istočnoga dijela predgrađa utjecala je sigurno mletačka uprava od početka 13. stoljeća, odnosno izgradnja prvoga Kneževa dvora/utvrde istočnije (karta 2, Z), čija najstarija jezgra (moguće na mjestu nekadašnje bizantske utvrde) nastaje već na početku 13. stoljeća radi sigurnosti mletačkoga kneza.⁶⁵ Njegova marginalna pozicija u odnosu na grad bila je karakteristična za istočnojadranske gradove pod mletačkom vlašću.⁶⁶

Gradnja bedema oko predgrađa i uspostavljanje komunikacija i prolaza kroz zemljišne blokove prije regulacije ulica

U narativnim se vrelima u vrijeme mletačkoga kneza Marsilija Zorzija spominju „novi bedemi oko predgrađa”, čija izgradnja navodno počinje 1252. godine.⁶⁷ Izgradnja je zbog opasnosti iz zaleđa, prema opisu, trebala početi „sa zapada prema sjeveru” i tako gradu pripojiti predgrađe Sv. Vlaha, koje se poslije zvalo Garište, jer je tada Dubrovnik „naselilo puno novih stanovnika”. Sredinom stoljeća odlučeno je, prema kroničaru Restiju, da se *ponovno napravi* i „stari zid”, a vojska srpskoga kralja Uroša napala je grad sa željom da spriječi izgradnju *novih dubrovačkih bedema*.⁶⁸ S tim se podacima povezuje arheološki nalaz romaničkoga (gradskog) zida sačuvan u fragmentu nađenom u palači Kaboga, smjera I-Z i širi-

⁶⁴ KOD, „Izvještaj zaštitnih arheoloških istraživanja na objektu u Ulici Miha Pracata br. 1”, I. Žile, M. Vetma, V. Blajić, N. Nađ, Dubrovnik, 1984; Ivica Žile, „Dubrovnik - Miha Pracata 1”, *Arheološki pregled* 24 (1985): 170-171.

⁶⁵ Knežev dvor je u 15. stoljeću izgorio, a prema Diversisu se radilo o palači s nekoliko kula koja je nekada bila utvrda; Zdenka Janeković Römer, prir., *Filip de Diversis, Sabrana djela. Opis Dubrovnika. Govori u slavu kraljeva* (Zagreb: Dom i svijet, 2007), 53-54. Arheološkim istraživanjima iz 2016. ustanovljeno je da je novi Knežev dvor iz razdoblja Onofrija della Cava (15. stoljeće) izgrađen na koti višoj za oko 0,5 m od stare građevine. Topić, Krajcar Bronić, Sironić, „Rezultati arheološkog nadzora”, 31-49.

⁶⁶ Irena Benyovsky Latin, „Governmental Palaces in Eastern Adriatic Cities (13th-15th Centuries)”. U: *Political Functions of Urban Spaces and Town Types through the Ages*, ur. Roman Czaja et al. (Cracow; Toruń; Vienna: TNT; Böhlau Verlag, 2019), passim.

⁶⁷ N. Nodilo, ur., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 25 (Zagreb, JAZU, 1893), 90. Ovi se podaci iz narativnih vrela u historiografiji ne smatraju pouzdanima. Beritić, *Utvrdnja grada Dubrovnika*, 18.

⁶⁸ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 90.

ne 140 cm (karta 2, f 15).⁶⁹ Prema rekonstrukciji I. Žile, taj je zid okruživao predgrađe, te se na istoku vezao na spomenuti ranosrednjovjekovni potez zida, čiji je fragment (širine oko 150 cm) nađen u prostoru današnje „Ragusine” (karta 2, f 10).⁷⁰ O nekom zidu oko predgrađa svjedoči i pisani izvor iz 1258. (spor između vlastelina Vukasa Ivanića i Ungare Guerero) u kojem se spominje dokument iz 1255. godine, zanimljiv zbog spomena granica (međaša) zemljišta Sv. Šimuna te opisa lokacije „starih” i „novih” gradskih bedema. Opis spornoga zemljišta nije baš jasan, pa se u literaturi raspravlja o njegovoj interpretaciji:⁷¹ rečeno zemljište Sv. Šimuna nalazilo se *extra muros Ragusii*, 57 bracolarija „od starog zida grada Dubrovnika prema brdu” i 56 bracolarija „od novog zida grada Dubrovnika prema brdu” do spomenutoga zemljišta.⁷² Ako je taj bedem oko predgrađa postojao, mogao je biti srušen 1275., kad je, prema kronikama, vojska srpskoga kralja opustošila dubrovačko predgrađe,⁷³ ili je bio uklopljen u kasnije strukture. Teško je reći dokle je prema zapadu mogla ići linija novoga zida predgrađa. Sačuvan je podatak da je i (stara) crkva Sv. Vlaha (karta 2, XII.) 1255. godine smještena unutar grada: *ecclesia Sancti Blasii que est intus in civitate Ragusii*.⁷⁴ Također, blok kod ulice Garište još ima smjer okomit na liniju zida oko predgrađa (karta 2, f 18).⁷⁵

Novi bedem predgrađa (karta 2, f 15) imao je prvenstveno obrambenu ulogu, ali je predstavljao i novu administrativnu / pravnu granicu prostora koji se postupno pridružuje gradu. To je bio rezultat povećanog broja stanovnika, ali i poka-

⁶⁹ Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga”, *passim*. O tome vidi i u: Irena Benyovsky Latin, „Murus versus montem: construction of the Dubrovnik fortifications around the suburbs up to the end of the thirteenth century”, *Review of Croatian History* 8 (2013), br. 1: 7-36; Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, 18.

⁷⁰ Žile, „Fortifikacijski sustavi”, 223-228; Žile, „Zaštitna arheološka istraživanja”, 185-193, 188; Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga”, 19-27.

⁷¹ CD, sv. V, ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1907), br. 612 (26. 6. 1258.); Medini, *Starine dubrovačke*, 150-151; Peković, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj*, 57, 86-87; Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, *passim*.

⁷² U dosadašnjoj su se literaturi bracolariji prevodili kao *brachii* (laktovi), ali ako pretpostavimo da je bracolarij bio mjera dvostruko dulja od lakta (kao u drugim dalmatinskim gradovima), radi se o udaljenosti od oko 115 m (56+57 bracolarija), a udaljenost od fragmenta u palači Kaboga do linije zida u Strossmayerovoj (b) je oko 118-120 m, dakle zemljište Sv. Šimuna moglo je biti dugo oko 5 m, što je oko 2,5 sežnja. O tome vidi u: Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, *passim*.

⁷³ Prema kroničaru, srpska vojska napala je grad sa željom da spriječi izgradnju (tih) novih dubrovačkih bedema, te su dubrovački poklisari (umjesto kneza Marsilija Zorzija) neuspješno posredovali kod srpskoga kralja (iako mu je majka bila Mlečanka), koji je istjerao dubrovačke trgovce iz zemlje; Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, sv. I, f. 272-273.

⁷⁴ Zelić, „Prva crkva sv. Vlaha u Gradu”, 44.

⁷⁵ U tom je bloku sačuvan i fragment nekoga romaničkog zida sa strijelnicom prema zapadu, ali njegovu funkciju, širinu i dataciju ipak bi trebalo potvrditi arheološkim istraživanjima. Konzervatorska analiza i arheološke smjernice napravljene su za blokove u susjedstvu: KOD, „Izvještaj o sondažnim arheološkim radovima – Blok 8 (Placa – Paska Miličevića – Od puča – Garište)”, Matko Vetma, Nikola Nad, M. Mojaš (Dubrovnik, 1988).

zatelj projekcije lokalnih i središnjih vlasti o širenju gradskog areala i uklapanju različitih podgrađa/predgrađa u cjelinu. Prema našem mišljenju, fortificirani blokovi (karta 2, f 14) koji su (moguće kao „otoci”) egzistirali u istočnom burgusu i prije izgradnje novih fortifikacija (označeno zeleno), uklapaju se u omeđeni i nivelirani prostor. Velik dio toga prostora je bio podijeljen na velike zemljišne blokove uz koje su uspostavljeni prolazi (žuto na karti 2), a njihove su granice bile označene međašima kako je zapisano u sporadičnim ispravama iz sredine 13. stoljeća, na način kako je bilo uobičajeno za izvangradski prostor u kasnijim stoljećima.⁷⁶ Rijetki su međaši pronađeni arheološkim istraživanjima,⁷⁷ a radilo se o oznakama urezanim u kamen koji je bio ukopan u granicu posjeda, dok su imena vlasnika posjeda bila urezana skraćenim inicijalima. Sigurno je da su postojale službe koje su se bavile planiranjem i mjerenjem terena (kao i u drugim sredozemnim gradovima),⁷⁸ ali prije statuta nemamo nikakvih podataka o tome. Prema odredbi statuta iz 1272., te starije granice (*termini*) i međaši (*fundamenti*) morali su se poštovati,⁷⁹ iako su se postupno gubili iz upotrebe.⁸⁰

*Territoria prope civitatem*⁸¹ bila su u posjedu uglavnom crkvenih institucija i vlasteoskih obitelji (novodoseljenih ili iz gradske jezgre preseljenih domicilnih), ponekad ograđeni (tanjim) privatnim zidovima. Blokovi prvotno sigurno nisu bili gusto naseljeni – na obodima nekih su se nalazile kuće (moguće i kule), a u sredini manje drvene kućice (*capannae*), koje su pripadale slugama ili najmoprincipima, ili se radilo samo o vrtovima.⁸² Iz dokumenata s kraja 13. stoljeća znamo da su zemljišta na prostoru blizu nekadašnje prevlake – oko današnje Božidarevićeve ulice (g) (karta 2, B XXVI, B XXVII, B XXXVI) – većim dijelom bila u rukama benediktinskih samostana (Sv. Bartola, Sv. Šimuna, Sv. Marije *de Castello*) i crkava pod patronatom (Svi sveti, Sv. Spas).⁸³ Primjerice, prema dokumentu iz

⁷⁶ Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, *passim*. Na dubrovačkom području međaši se spominju tijekom cijeloga srednjeg vijeka (*Libro negro del astarea*, prir. Ante Marinović (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005): 11; Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1989), 30.

⁷⁷ Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga”, 19-27; Žile, „Zaštitna arheološka istraživanja”, 185-194.

⁷⁸ Thomas Szabó, „Dalla Città di Strada alle Strade di Città”, u: *Itinerari Medievali e Identità europea*, ur. R. Greci (Bologna: Roberto Greci, 1999), 117-129; Keith D. Lilley, „Taking measures across the medieval landscape: aspects of urban design before the Renaissance”, *Urban Morphology* 2 (1998), br. 2: 82-92.

⁷⁹ SD, V, 18.

⁸⁰ Vidi: *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. II: *Zapisi notara Tomazina de Savere: 1282.-1284.*, Monumenta historica Ragusina (dalje: MHR), sv. II, ur. Josip Lučić (Zagreb: JAZU, 1984), dok. 1315.

⁸¹ SD, IV, 79.

⁸² Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 65-75; IPU, „Dubrovnik – Blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”, 2.

⁸³ Vidi: Irena Benyovsky Latin, Ivana Haničar Buljan, „Socijalna topografija srednjovjekovnog Dubrovnika: primjer posjeda obitelji Menče u burgusu na prijelazu 13. u 14. stoljeće”, *Povijesni prilozi* 39 (2020), br. 59: 68-122.

1255. sjeverno od crkve Svih svetih (karta 2, III.) nalazio se suhozidom ograđen vrt crkve, a sjeverno od njega spominje se i općinski teren s kućama.⁸⁴

Fragment bedema oko predgrađa (karta 2, f 15) nije paralelan s fragmentima bedema oko gradske jezgre (karta 2, f1, f7), već s prolazima I-Z uspostavljenim južno od njega, odnosno s prvim komunikacijama koje su povezale podgrađe oko Lavljih vrata (karta 2, A) s onim oko zapadnih gradskih vrata (karta 2, B). Usklađivanje različitih smjerova se prepoznaje u bloku omeđenom današnjim ulicama Gučetićevom (t) na sjeveru, Pracatovom (j) istočno, Strossmayerovom (b) južno i Božidarevićevom (g) zapadno (karta 2, B-XXXVII). Prema dosadašnjim prostornim analizama, radilo se o velikom vlasteoskom bloku sa zajedničkim dvorištem, koji je „krakasto povezan s tri prilaza”.⁸⁵ Primjećujemo da je istočni prilaz iz smjera današnje Pracatove (j) paralelan s pretpostavljenim pretkomunalnim zidom (danas ulica Pečarica, o);⁸⁶ južni prilaz iz današnje Strossmayerove (Tmušasta, v) okomit je na pretpostavljeni kasnoantički zid (karta 1, f 1), a sjeverni, koji dolazi iz današnje Gučetićeve (t), okomit je na novi smjer („slijepi prilaz u blok”). Arheološka istraživanja otkrila su i temelje kuća tom bloku (karta 2, a 11): iako su one vjerojatno građene nakon požara 1296. (što se zaključuje prema veličinama kanala i čestica), zadržani su i stariji smjerovi. Tu je vrlo vjerojatno postojala i ranija komunikacija (karta 2, f 19) u smjeru I-Z paralelna sa zapadnim krajem današnje Gučetićeve (t, a južno od nje),⁸⁷ koja je povezivala istočno i zapadno podgrađe. Isti smjer prepoznaje se i uz podgrađe na Bunićevoj poljani (karta 2, a 2, označeno žuto),⁸⁸ a zapadno se taj smjer može povezati s pronađenom komunikacijom koja je prolazila kraj crkve Sv. Bartola/Marka (karta 2, XIV.). Na prostoru oko zapadnih gradskih vrata (karta 2, B) smjer te komunikacije se gubi, zbog terena i podgrađa prilagođenog gradskom bedemu južno.⁸⁹ Južno od crkve Svih

⁸⁴ CD, sv. IV, ur. Tadija Smičiklas (JAZU: Zagreb, 1906), 518, 600-601; *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. I: *Zapisi notara Tomazina da Savere 1278.-1282.*, Monumenta historica Ragusina (dalje MHR), sv. I, ur. Gregor Čremošnik, (Zagreb, 1951), dok. 1096, 323.

⁸⁵ U prostoru južno od Gučetićeve (t) od pretkomunalnoga doba nalazila se i crkva Sv. Barbare (karta 1, VII.), koja se još vidi na katastru 19. stoljeća. Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 67; Planić-Lončarić, „Ceste, ulice i trgovi”, 164-165; IPU, „Osnovna škola ‘Miše Simoni’ u Dubrovniku (palača i vrt u Gučetićevoj ulici, objekti u Pracatovoj), analiza razvoja i stanje”, Marija Planić Lončarić, Ivan Tenšek (Zagreb, 1984); IPU, „Blok uz Jezuite”; DM, „Izveštaj o arheološkim istraživanjima u vrtu Osnovne škole ‘Grad’”, Romana Menalo, (Dubrovnik, 1987).

⁸⁶ Danas ulica Pečarica, koja je u jednom dijelu nadsvođena, što upućuje na postojanje fortificiranoga objekta, možda ulaza u blok/vrata.

⁸⁷ KOD, „Izveštaj zaštitnih istraživanja na lokalitetu Kazalište ‘Marin Držić’” (Dubrovnik, 1985. – 1986).

⁸⁸ IPU, „Blok uz Jezuite”.

⁸⁹ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* (Split: Benediktinski priorat – TKON, 1964), 179. Pretpostavlja se da je samostanu poslije pripadala i crkva Sv. Marka, uz ovu stariju Sv. Bartol; Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, 74-75. Samostan je srušen u potresu 1667.

svetih (karta 2, XI.), današnja se Hidina (m) u statutarnoj regulaciji iz 1272. spominje „kao postojeća” te okružena kućama, što je dokaz ranije izgrađenosti ovoga prostora kućama, za razliku od prostora istočnije gdje se u statutu spominju zemljišta. Godine 1262. crkva Svih svetih se spominje *ad portam occidentalem veteris urbis*,⁹⁰ pa pretpostavljamo da su se zapadna gradska vrata tada nalazila uz podgrađe (karta 2, B).

Važna komunikacija novoga predgrađa (I-Z) bila je vjerojatno i ona na (otprilike) liniji današnje Gučetićeve (t) (na karti 2 označeno žuto). Ona je istočno mogla ići sve do *castruma*, do Vrata od močvare (karta 2, D).⁹¹ Lokaciju *portae de paludo* potvrđuje isprava iz 1284. godine, prema kojoj je zemljište vlastelina Dmitra de Mence opisano kraj njih, a prema jugu je ono graničilo *cum ecclesia Sancti Saluatoris de paludo*.⁹² Nije doduše ubicirana točna lokacija te crkve (koja je „na trgu, ispred Dvora”, postojala do kraja 16. stoljeća),⁹³ ali se vjerojatno nalazila na mjestu današnje kuće Gozze/Gučetić (karta 2, XI).⁹⁴ Znamo da je u 13. stoljeću bila pod patronatom laika, pripadnika najuglednijih doseljenih i domicilnih obitelji.⁹⁵ Na zapadnom dijelu komunikacije koja je išla kroz predgrađe (danas linija Gučetićeve, t) na prijelazu 12. u 13. stoljeće pregrađuje se crkva Domino (karta 2, III.), na koti višoj od predromaničke građevine.⁹⁶ Crkva koja dobiva novi titular Svih svetih funkcionirala je kao privatna crkva nekoliko elitnih obitelji, građena vjerojatno na zajedničkom patrimoniju.⁹⁷ Uz važnu su se komunikaciju dakle nalazile dvije crkve, izgrađene na nasipanom terenu krajem 12. stoljeća, obje pod patronatom laika. Linija te komunikacije prepoznaje se (označeno žuto) i na dijelu današnje ulice Za Rokom (a) (njezin istočni kraj se prilagodio starijim pravcima na prostoru prevlake). Trasiranje komunikacija ovisilo je o morfologiji

⁹⁰ Benyovsky Latin, „Obrana dubrovačkog predgrađa”, 17-39; Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus sextus* (Venetiis, 1800), 108; Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u Domu Marina Držića u Dubrovniku”, 49-57.

⁹¹ Godine 1272. u statutarnoj odredbi o ulicama u *burgusu* ne spominje se na istočnom kraju Zeljarice nikakva kula ni vrata (samo peč obitelji Doymi); SD, V, 41.

⁹² CD, VI, dok. 386, 463-465. N. Grujić smatra da su se Vrata od močvare s kulom nalazila na sjevernom kraju današnje Restičeve, dakle uza zid Pustijerne. Grujić, *Kuća u Gradu*, 60. Vidi i: MHR, I, dok. 119, 31.

⁹³ Crkva Sv. Spasa moguće se vidi na veduti grada prije potresa (A. de Bellisa), koja se čuva u Muzeju dominikanskog samostana u Dubrovniku.

⁹⁴ Beritić, „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”, 61; Stošić, „Prikaz nalaza”, 30. KOD, „Izvještaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana”, (2016); KOD, „Izvještaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana” (2019).

⁹⁵ Irmgard Mahnken, *Dubrovački patricijat u 14. veku*, knj. I (Beograd: SANU, 1960), 204; Nenad Veškarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 3: *Vlasteoski rodovi (M-Z)* (Zagreb; Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2012), 216.

⁹⁶ Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u Domu Marina Držića u Dubrovniku”, 49-57.

⁹⁷ CD, *Supplementa*, sv. I, prir. H. Sirotković (Zagreb, HAZU, 2002), dok. 12; Gregor Čremošnik, „Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća”, *GZM BiH XLIII* (1931), br. 2: 37-38.

terena te o potrebi povezivanja važnih urbanogenih točaka (crkava, vrata, utvrde, katedrale). Iz današnje Gučetićeve (t) se prema jugu prepoznaje prilaz okomit na tu komunikaciju (u blok B XXXVII, karta 2), ali on je vjerojatno probijen kasnije, kad se veliki blokovi parceliraju.⁹⁸

Komunikacije kroz predgrađe odredile su i pravce prolaza sjevernije (u smjeru I-Z), oblikovane uz zemljišne blokove (karta 2, označeno žuto).⁹⁹ Rečeni je smjer sačuvan i kasnijim građevinskim česticama i kućama, primjerice u kući sjeverno od crkve Svih svetih (karta 2, III.) – tzv. „kuća Giorgi-Mayneri” (karta 2, B XXXVI),¹⁰⁰ u velikoj čestici današnje pravoslavne crkve (karta 2, B XXVI),¹⁰¹ čestici otkrivenoj arheološkim istraživanjima u ulici Od puča 11 (karta 2, a 10, B XXXIV),¹⁰² te djelomično u palači Gučetić-Martinušić u Ulici sv. Josipa 1.¹⁰³

Najjasnije se ipak vidi u današnjoj ulici Vara (z), koja je cijela ostatak starog prolaza (označeno žuto na karti 2). Takvi su prolazi istočno bili povezani s putovima (označeno zeleno) koji su dolazili iz današnje Zeljarice (n) i istočnog kraja današnje Od puča (s).

Prvi prolazi kroz *burgus* (prije trasiranja ulica) bili su prvenstveno oni u smjeru I-Z – pretpostavljamo širine oko 1,5-2 sežnja (kao kasnije ulice I-Z), a međusob-

⁹⁸ Prema Planić-Lončarić, radilo se o velikom vlasteoskom bloku sa zajedničkim dvorištem, omeđenom današnjim ulicama Gučetićevom na sjeveru, Pracatovom istočno, Strossmayerovom južno i Božidarevićevom zapadno. Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 67; IPU, „Osnovna škola ‘Miše Simoni’ u Dubrovniku”; DM, „Izvještaj o arheološkim istraživanjima u vrtu Osnovne škole ‘Grad’”.

⁹⁹ Vidi i: Planić-Lončarić, „Ceste, ulice i trgovi”, *passim*. Temelj komunikacije pronađene na spomenutom arheološkom lokalitetu „Škola Miše Simoni” iste je širine (iako je taj prostor nakon požara 1296. prilagođen novim veličinama čestica). KOD, „Izvještaj o arheološkim istraživanjima u vrtu O. Š. ‘Grad’”, R. Menalo, Lj. Kovačić, J. Peković, Ž. Peković, T. Urbić (Dubrovnik, 1987); „Osnovna škola ‘Miše Simoni’ u Dubrovniku”, 4; Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 70.

¹⁰⁰ Menalo, „Nalazi stambene arhitekture”, 263; KOD, „Izvještaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Široka – Domino – Hlidičina – Vrata Celenge – Od puča (Blok 9)”, D. Stanić, N. Nađ, I. Žile, Ž. Baća, D. Teslić, M. Mojaš (Dubrovnik, 1987); DM, „Izvještaj o arheološkim istraživanjima u palači Giorgi-Maineri. Ulica od puča 17”, R. Menalo (Dubrovnik, 1997).

¹⁰¹ Iako se čestica na kojoj je izgrađena Pravoslavna crkva smatra netipičnom, ona se može usporediti s gabaritima bloka zapadno od Božidarevićeve; IPU, „Dubrovnik – Blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”, 87; Katarina Horvat-Levaj, „Građevni razvoj srednjovjekovnoga bloka u povijesnoj jezgri Dubrovnika na primjeru bloka omeđena ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 16 (1992), 41-53; KOD, „Probna arheološka istraživanja u sklopu rekonstrukcije poslovnog prostora u dijelu prizemlja palače Bundić”, *passim*.

¹⁰² Arheološka su istraživanja u predvorju barokne palače otkrila strukture (zdenac) i zidove koji odgovaraju ovom rasteru; DUZKP, Dubrovnik. Ulica od puča 11, *passim*.

¹⁰³ Ivica Žile, „Zaštitna arheološka istraživanja u palači Gučetić-Martinušić”, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 29 (1997), br. 3: 109-114; Patricija Veramenta-Paviša, „Palača Gozze-Gučetić u Ulici Svetog Josipa u Dubrovniku (dosad nazivana Martinušić)”, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 41 (2003): 211-242.

no su bili udaljeni oko 10 sežanja te su oblikovali velike zemljišne blokove.¹⁰⁴ Ti su blokovi, lateralno položeni uz prolaze, prije parcelacije bili relativno veliki, a kroz njih je mogao prolaziti i uži prilaz (I-Z), što je ponegdje sačuvano u rasteru, u arheološkim nalazima (primjerice karta 2, f 26, a 11, označeno žuto), ali se spominje i u notarskim dokumentima (zemljišta duljine 10 sežanja i 7 pedalja).¹⁰⁵

Najranije komunikacije smjera S-J bile su zasigurno današnje Široka, Pracatova i Lučarica.¹⁰⁶

Mletačka uprava u Dubrovniku sigurno je znatno utjecala i na planiranje grada. Prema J. Belamariću,¹⁰⁷ za mandata spomenutoga dubrovačkoga kneza, Mlečani na Marsilija Zorzija¹⁰⁸ (koji je upravljao Dubrovnikom sredinom 13. stoljeća, nakon čega ga dužd postavlja za doživotnoga korčulanskoga kneza), moguće je uspostavljati prvi plan dubrovačkoga predgrađa, nešto izmijenjen nakon trasiranja javnih ulica.¹⁰⁹ Blokovi i nizovi bili su doduše karakteristika srednjovjekovnoga dubrovačkog urbanizma i prije mletačke vlasti.¹¹⁰ I talijanski novi „planirani gradovi” 13. stoljeća mogli su biti model za sličnu organizaciju prostora¹¹¹ koji se prilagođavao lokalnom nasljeđu i okolnostima, prenesen preko mletačkih kneževa i/ili dubrovačkih trgovaca, a od 70-ih godina i preko notara, koji uglavnom

¹⁰⁴ Neki su blokovi bili veći i od 20 sežanja ako su bili u posjedu iste obitelji ili institucije. Drukčiju podjelu zemljišta prije regulacije ulica (na „zlatice”) predlažu Peković i Babić: Željko Peković, Kristina Babić, „Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća”, *Starohrvatska prosvjeta* III (2016), br. 43: 263-294.

¹⁰⁵ *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. IV: *Zapisi notara Andrije Beneše 1295.-1305.*, MHR IV, ur. Josip Lučić (Zagreb: HAZU; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1993), dok. 262, 78-79. Ti su prilazi pretvarali neke od velikih blokova u nizove.

¹⁰⁶ Usp. CD, V, 612, 95-96.

¹⁰⁷ Joško Belamarić, *Osnutak grada Korčule* (Zagreb: Ex libris, 2005), 20.

¹⁰⁸ Zorzi je, kao mletački *bailo*, i prije Dubrovniku imao velikoga iskustva u planiranju gradova Sirije: Federica Masè, „Modèles de colonisation vénitienne: acquisition et gestion du territoire urbain en Méditerranée orientale (XIe-XIIIe siècles)”, u: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 33e congrès* (Madrid, 2002), 133-142, 141; David Jacoby, „Crusader Acre in the Thirteenth Century: Urban Layout and Topography”, *Studi Medievali* 10 (1979): 19-36.

¹⁰⁹ Usp.: Grad Korčula, „Konzervatorski elaborat za rekonstrukciju Velike i Male kneževe kule u Korčuli – dopunjeno”, Ivo Vojnović (Split, 2005); Irena Benyovsky Latin, „Topography of Power: Venice and the Eastern Adriatic Cities in the Century Following the Fourth Crusade”, *The City and the History* 10 (2021): 6-47.

¹¹⁰ Pustijerna se, poznato je, u pretkomunalnom razdoblju oblikuje kao planirani prostor s dvostrukim nizovima položenim u smjeru S-J, što je moglo poslužiti kao model organizacije prostora i u novom dubrovačkom burgusu; Nada Grujić, „Dubrovnik – Pustijerna. Istraživanja jednog dijela povijesnog tkiva grada”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 10 (1986): 7-39.

¹¹¹ Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja, passim*; David Friedman, *Florentine new towns. Urban design in the late Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Wim N. A. Boerefijn, *The foundation, planning and building of new towns in the 13th and 14th centuries in Europe: an architectural-historical research into urban form and its creation* (doktorska disertacija, Universiteit van Amsterdam, 2010).

dolaze iz pokrajina u kojima su takvi gradovi osnivani (primjerice iz Toskane, Veneta, Reggio Emilije ili Marche).¹¹²

„Ozidavanje predgrađa Sv. Nikole” 1266. i „pripajanje zapadnoga predgrađa” gradskoj jezgri 1268.: podaci prema narativnim vrelima

Godine 1266. narativna vrela (kronike Ragnine i Restija¹¹³) spominju početak izgradnje nekoga *novoga gradskog bedema* oko prostora današnjega Prijekog.¹¹⁴ Tada se, prema kroničarima, planiralo uklapanje sjevernoga predgrađa, kasnije seksterija Sv. Nikole, u gradski prostor.¹¹⁵ Izgradnja tih bedema opisuje se „od zapadne strane”, počevši od visoke kule preko puta Sv. Lovrijenca prema sjeveru. Zid (*una nuova grossa muraglia*) je na istoku navodno dolazio do crkve sv. Nikole (karta 2, V.) i kule sv. Luke, te tako okružio „predgrađe Sv. Nikole *di Campo*”. Prema opisu je imao kule (*torrioni*), a četiri su izgrađene i za obranu luke. U historiografiji se izgradnja toga zida ne smatra posve pouzdanim podatkom. Ipak, četiri kule za obranu luke prema Beritiću su bile: kula sv. Luke, kula koja je bila kod staroga arsenala (srušena pri proširenju gata), kula ugrađena u bastion Palače (gdje završavaju arkade arsenala)¹¹⁶ i kula Kneževa dvora kod Vrata od Ponte (*turris campanaria*).¹¹⁷ Činjenica jest da je 60-ih godina prijetila opasnost iz zaleđa i postojala potreba za obranom: rat s kraljem Urošem ponovno izbija 1265., ali je grad sklopio mir uz plaćanje tributa od 2.000 perpera godišnje.¹¹⁸ S obzirom na te okolnosti, moguće je da su postojali neki zidovi oko predgrađa sv. Nikole i prije sredine 80-ih godina 13. stoljeća, kad u izvorima jasnije prati-

¹¹² Enrico Guidoni, *Storia dell'urbanistica. Il Duecento* (Rim; Bari: Laterza, 1989), 95; Enrico Guidoni, *Arte e urbanistica in Toscana, 1000 – 1315* (Roma: Mario Bulzoni, 1970); Matko Matija Marušić, *Izgradnja i socijalna topografija seksterija u Dubrovniku od sredine 14. do druge polovice 15. stoljeća* (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019), 40-42.

¹¹³ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 96.

¹¹⁴ Annales, 221. Beritić Ragnininu vijest o izgradnji zida 1266. smatra „pouzdanijom od Restijeve” te zaključuje da se opisi odnose na pojačanja i izgradnju konačnoga poteza oko Prijekog; Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 18.

¹¹⁵ Prema ranijim opisima kroničara, oko „naselja sjeverno od močvare” postojali su neki zidovi već od 11. stoljeća. Vidi: Annales 27; 228, 210.

¹¹⁶ KOD, „Izvještaj zaštitnih istraživanja na lokalitetu Kazalište ‘Marin Držić’”; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”, 59.

¹¹⁷ Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 18, 19, 28. I Grujić se služi podacima o kulama, locirajući ih blizu luke: Grujić, „Knežev dvor”, 149-171, 156.

¹¹⁸ O tome više u: Irena Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima 13. stoljeća (izabrani primjeri)”, *Acta Histriae* 29 (2021), br. 3: 561-591. Prema Pekoviću i Babić, predgrađe Sv. Nikole bilo je ozidano prije konačnoga poteza. Linija starijega bedema išla je, prema njima, nešto južnije nego danas, a predgrađe je bilo ozidano i s južne strane, kod današnje ulice Prijeko; Željko Peković, Kristina Babić, „Razvoj zapadnog ulaza u grad Dubrovnik od 13. do polovine 16. stoljeća”, *Starohrvatska prosvjeta* III (2018), br. 44-45: *passim*.

mo njihovu izgradnju. Iz jednoga spora iz 1285. doznajemo i da su službenici za izgradnju koristili kamenje iz suhozida koji je tu bio „od davnina”.¹¹⁹ Na sjeverozapadnom dijelu Prijekog arheološki je istražena kula „Gornji ugao” / *Canton de sopra* (karta 3, a 12), izgrađena 1332., ali su na lokalitetu pronađeni zidovi iz različitih razdoblja.¹²⁰ Jedan zid (karta 3, f 24) (smjera I-Z) datiran u 13. stoljeće, paralelan je sa zidom južnog predgrađa (karta 2, f 15, označeno žuto), dok je drugi zid (karta 3, f 25) – položen okomito na prvi - bio usmjeren (S-J) prema mjestu gdje su se kasnije nalazila gradska vrata (karta 3, N). Međutim, teško je bez dodatnih arheoloških istraživanja zaključiti da su to ostaci sjevernog i zapadnog poteza zida spomenutog 1266. godine.

Smatra se da je istočni bedem oko Prijekog iz 13. stoljeća (označeno maslinasto zeleno) bio na potezu od kule sv. Jakova, uz crkvu sv. Nikole (karta 3, V.), bratovštinu Rosario te istočnu liniju današnje Sponze (karta 4, P), uz čiji su istočni zid nađene srednjovjekovne strijelnice.¹²¹ Isti je smjer fragmenta zida datiranog u 13. stoljeće (karta 3, f 16) pronađenog prilikom arheoloških istraživanja na Maloj Onofrijevoj fontani (karta 3, a 13).¹²² Za sada nije poznato je li postojala i neka druga linija istočnog gradskog zida, koja je mogla odrediti kasniji smjer ulica na predjelu Sv. Nikole (označeno zeleno, vidi kartu 2).

Dvor većega dijela 13. stoljeća, prema dosadašnjim istraživanjima, nije imao kompaktni volumen, nego je bio skup kula povezanih zidom, s unutrašnjim dvorištem, koji se tek u 14. stoljeću preobražava u palaču.¹²³ Važan arheološki nalaz, za koji se pretpostavlja da je istočni zid najstarijega dvora/utvrde (karta 3, f 22), nađen je u temeljima oko 1 m zapadno od današnjega trijema, a sjeverni mu je kraj tekao do kule utvrde (karta 3, F).¹²⁴ Riječ je o oko 2 m širokom zidu duljine 11 m (smatra se da je bio dug oko 20 m), smjera S-J (paralelan sa sjevernim krajevima

¹¹⁹ *Spisi dubrovačke kancelarije, sv. III: Zapisi notara Tomazina de Savere 1268.-1286.; Zapisi notara Aca de Titullo 1295.-1297.*, MHR III, ur. Josip Lučić (Zagreb: JAZU; 1988), dok. 135, 50. Vidi i: CD, IV, dok. 484 (godina 1254.); Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 221.

¹²⁰ Željko Peković, Nikolina Topić, „A late-medieval and post-medieval foundry in the historic centre of Dubrovnik”, *Post-Medieval Archaeology* 45 (2011), br. 2: 266-290.

¹²¹ Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 18; Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 221.

¹²² Istražena je i Mala Onofrijeva fontana iz 15. stoljeća, koja je negirala neku stariju strukturu na nižoj koti. Istočno od neke svođene prostorije (zapadna zona sjeverne lađe Velikoga arsenala) nađeni su ostaci gradskoga zida iz 13. stoljeća; KOD, „Izvještaj zaštitnih arheoloških istraživanja na Maloj Onofrijevoj fontani”, I. Žile, Z. Čomor, (Dubrovnik, 1990); Žile, „Arheološki nalazi unutar perimetra”, 339. I. Žile ne isključuje mogućnost postojanja mosta-kule na ovoj lokaciji; Vidi i: Žile, „Archaeological Findings within the Historic Nucleus of the City of Dubrovnik”, 80-81.

¹²³ Benković, „Knežev dvor u Dubrovniku”, 73.

¹²⁴ Prikaz ranijih slojeva, dio arhitektonske i fotografske dokumentacije objavljen u: Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 12.

Restićeve i Od Pustijerne).¹²⁵ Sjeverni perimetralni zid najstarijega dvora tekao je istočno od Kule utvrde (*turris castelli*) (karta 3, F)¹²⁶ do Kaznene kule (karta 3, G), u smjeru paralelnom s katedralom i bedemom Pustijerne (karta 2, f 12).¹²⁷ Istočni zid Kneževa dvora/utvrde, onaj prema luci, sačuvan je u temeljima zida između Kaznene (karta 3, G) i Kneževe kule (karta 3, H)¹²⁸ (danas istočno krilo dvora), a južni zid dvora, paralelan sa sjevernim, protezao se zapadno od Kneževe kule (karta 3, H).¹²⁹ O obrambenom karakteru prvoga kneževa dvora/utvrde govori i naziv *castellum*, kako se prvenstveno naziva u statutu,¹³⁰ ali i u drugim dokumentima, sve do 14. stoljeća (knez u dvoru ne stanuje prije 80ih godina 13. stoljeća, već u iznajmljenoj palači, vjerojatno na prostoru starog općinskog trga, istočno od katedrale). Već smo spomenuli da je 1272. ulica (danas Od puča) istočno počinjala kod *portae castris* (karta 3, E).¹³¹ pojmovi *castrum* i *castellum*, vezano uz knežev dvor, u dosadašnjoj se historiografiji uglavnom izjednačavaju.

Ubrzo nakon vijesti o ozidavanju predgrađa Sv. Nikole neka narativna vrela spominju i „pripajanje” zapadnoga predgrađa gradu 1268. i potom predgrađa istočnije (o ovom drugom „pripojenju” svjedoči i poznata odredba statuta iz 1272.).¹³² Što se tiče zapadnoga predgrađa, u novovjekovnoj Cervinoj kronici pronalazimo podatak prema kojem se grad 1268. godine („u vrijeme kada je za biskupa izabran *Gausonius*”) proširuje tako da je „starom gradu” dodano predgrađe „koje dijelom gleda prema zapadu”.¹³³ Do te je godine, prema opisu, *gradska ulica Pomerium, koja se zapravo zove Široka (Lata) bila granična*.¹³⁴ To se prigradsko naselje nazivalo „Vlahino jer je ondje bila njegova crkva, a sada ga nazivaju Garište”

¹²⁵ Ispod prvoga, sjevernog stupa trijema 1974. nađeni su drveni piloti, oko 165 cm ispod pločnika, visine oko 80 cm. Piloti nađeni ispod atrija Kneževa dvora prema procjenama su iz 15./16. stoljeća (iz „Izvjestaja sondiranja Instituta građevinarstva Hrvatske – Zavod za geotehniku”, preuzeto iz: Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 17).

¹²⁶ Ivanović, „Obnova Kneževa dvora”, 8; Portolan, „Izvjestaj o nalazima”, 121-157.

¹²⁷ KOD, „Izvjestaj o provedenom arheološkom nadzoru kameni potporni zid u ulici od Pustijerne”, Nela Kovačević Bokarica (Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2018); Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 18. U bloku južno od zida Pustijerne (danas Ulica kneza Hrvaša) sačuvan je zid sa strijelnicom slične orijentacije (karta 1, f 13).

¹²⁸ Prema kroničarima, Kaznena kula je iz druge polovine 13. stoljeća. Ipak, nazivi Kneževa i Kaznena kula datiraju iz 14. stoljeća, kad su u ovoj drugoj bile tamnice. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 28.

¹²⁹ Istih je karakteristika kao i sjeverni zid utvrde, a razina poda bila je 0,5 m niže od one u 15. stoljeću; Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 14, 23, 33; DM, Božo Glavić, „Knežev dvor u Dubrovniku”, neobjavljeni rukopis. Vanjski dio današnjega južnoga krila Kneževa dvora izgrađen je tek u 15. stoljeću.

¹³⁰ SD, I, 2; SD, I, 7, 8, 9; SD, VIII, 30, 31, 67, 69; SD, VIII, 58.

¹³¹ SD, V, 41; SD, VI, 55.

¹³² SD, V, 41.

¹³³ Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, sv. I. f. 227-228.

¹³⁴ Usp. Farlati, *Illyrici sacri tomus sextus*, 103 (*Octavianus S. Mariae in Via lata*).

a oko njega su bile podignute zidine i stražarnice (*moenia qui ac propugnacula*), kao i nova vrata, koja su dotad bila pokraj Svih svetih (karta 2, B) („prenesena su s druge strane novog Pomerija”).¹³⁵ Jesu li to „nova gradska vrata” koja spominje statut iz 1272., „na kraju Ulice Svih svetih”, danas Rokove (karta 2, K)? Tamo bi prema tome bila i linija novoga zapadnog bedema (karta 2, V, označeno crveno). Resti pak navodi da se krajem 1269. odlučilo urediti predio koji se nazivao Sv. Vlaha, „jer je bio prazan, bez kuća i močvaran (!), pa je trebalo omogućiti izgradnju kuća. To je predgrađe završavalo kod crkve Svih svetih koja je *nekad* bila izvan bedema staroga grada.”¹³⁶

Ž. Peković i K. Babić pokušali su, prema jednom fragmentu zida smjera I-Z (karta 3, f 23) nađenom ispod pločnika kod Velike Onofrijeve fontane, rekonstruirati prostor sjeverno od samostana Sv. Klare. Prema njihovom je mišljenju, nađeni fragment ostatak zida oko predgrađa iz 13. stoljeća,¹³⁷ a uz njega vežu i „sjeverna gradska vrata”.¹³⁸ Taj je zid doista istoga smjera kao i pretpostavljeni zid predgrađa (karta 3, f 15), ali je znatno tanji (oko 90 cm).¹³⁹ Trebalo bi istražiti i odnos toga arheološkog nalaza sa zidom (I-Z) koji je na prostoru Velike Onofrijeve fontane podignut nakon njezine izgradnje u 15. stoljeću.¹⁴⁰

¹³⁵ U jednom dokumentu iz 1281. crkva Svih svetih locirana je *intus a muro civitatis*; MHR, I, dok. 593, 185-186.

¹³⁶ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 98.

¹³⁷ Prema spomenutoj ubikaciji, nađeni zid bio je prema jugu povezan i s ogradnim zidom oko kasnijega samostana sv. Klare, tvoreći granicu prema nadbiskupskom zemljištu; Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 211-212.

¹³⁸ *Porta septemtrionalis* koja su se navodno nalazila na lokalitetu *Jamine, in occiduo Suburbi, quod vulgo Pille*, još 1235. godine. Pretpostavljena lokacija tih vrata označena je pod brojem 7 u radu: Peković, Babić, „Vlasnički odnosi u Dubrovniku”, 265. Međutim, lokacija toponima *Jamine* nije do danas usuglašena: tamo su, u crkvi sv. Tome, bili smješteni prvi franjevci, a crkva je bila izvan grada. Prema Cervi, bila je srušena kad je srpski kralj Uroš napao grad 1275. godine; Arhiv HAZU, Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, I, 272-273, 275. Justin Velnić, *Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti* (Zagreb: Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985), 98.

¹³⁹ Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 212.

¹⁴⁰ Zid izgrađen u 15. stoljeću srušen je početkom 20. stoljeća (klarisama je stoljećima omogućavao nesmetano korištenje izvora vode). O tome vidi: Ana Marinković, Zehra Laznibat, „Monastic enclosure as urban feature: Mapping conventual complexes vs. public space in early modern Dubrovnik”, u: *Mapping Urban Changes*, ur. Ana Plosnić Škarić (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016), 196-219, 211; Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 19-20; Krasanka Majer Jurišić, Edita Šurina, *Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku: povijesnoumjetnička i konzervatorska studija*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske 16 (Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2016), 32-35. Rečeni se zid vidi i na vedutama grada prije potresa 1667., kao i na jednoj staroj razglednici.

Statutarna odredba o ulicama u *burgusu* iz 1272. godine

Godine 1272., u vrijeme mletačkoga kneza Marca Giustinianija (Iustinianija) kodificiran je gradski statut. Poznata statutarna odredba o ulicama *De viis* iz 1272. bilježi da je „gradu Dubrovniku pripojen drugi, novi grad koji se dosad zvaše predgrađem”.¹⁴¹ Odredba se najvećim dijelom odnosi na prostor južno od Ulice Cvijete Zuzorić (e), istočno od Široke (f) i zapadno od Lučarice (h). Ipak, prostor zapadno od Pracatove (j)¹⁴² i sjeverno od ulice Od puča (s) (karta 4, B XXVI – B XXVII)¹⁴³ nije bio uključen u novu regulaciju ulica, što sugerira da je i dalje bio posjedovno i funkcionalno drukčiji od onog u istočnom dijelu predgrađa.¹⁴⁴ Ovdje su vjerojatno i dalje bili vrtovi u posjedu crkvenih institucija.

Prema regulaciji se nove javne ulice trasiraju s istoka, a kretale su iz postojećih *stratae et viae*. Prema statutu iz 1272., najsjevernija nova ulica bila je današnja C. Zuzorić, a ona je istočno počinjala od puta koji je (na liniji današnje Zeljarice, n) prolazio „kraj peći obitelji Doymi”. Nova ulica je trasirana zapadno samo do današnje Pracatove (j), u otklonu od 3 stupnja prema jugu u odnosu na stari put. Dakle, ponovno se uvodi novi smjer (označeno narančasto na karti 3) koji je trebao bolje povezati nove važne točke grada – nova zapadna gradska vrata (karta 3, 3, K) i Knežev dvor (karta 3, Z), a možda i korigirati komunikacije koje nisu dobro funkcionirale.

Prema regulaciji iz 1272. nova se glavna ulica u smjeru I-Z (danas Od puča, s)¹⁴⁵ također nadovezala na stariji put koji je dolazio s istoka (od Vrata utvrde, karta 3, E) i prolazio između kuća obitelji Gleda (*via que est ante portam castris et vadit inter domum Sergii et Vitalem Glede*). Ta je starija komunikacija imala smjer (označeno zeleno) okomit na fragment zida u palači Bassegli-Gozze (vjerojatno zid *castruma*, karta 3, f 8). Smjer nove ulice (danas Od puča) također je otklonu od 3 stupnja prema jugu (označeno narančasto), doduše ne u cijelom potezu, već samo gdje je bilo potrebno (između današnjih ulica Lučarice i Uske, označeno narančasto). Zapadno je ta ulica bila trasirana do vrta Sv. svetih i puča obitelji Cereva, odnosno do današnje Široke (f), zapadno od koje je zemljište većinski bilo u crkvenim rukama (nadbiskupsko zemljište, vrt crkve Svih svetih, kasnije i kasnije samostan sv. Klare), pa tu dolazi do uvođenja javnih ulica tek nakon požara 1296. godine.

¹⁴¹ SD, V, 41; Prelog, „Dubrovački statut”, 81-94.

¹⁴² Čiji se sjeverni dio u franciskanskom katastru naziva *Ulizza od Teatra* (a južni isto kao i današnja Gučetićeva – *Staticia*).

¹⁴³ Vidi i: IPU, „Dubrovnik – blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”.

¹⁴⁴ Sjeverno od Cvijete Zuzorić možda su još postojali ostaci bedema predgrađa koji su spriječavali trasiranje ulica sjevernije. Žile, „Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga”, 19-27. Usp. IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”.

¹⁴⁵ Srednjovjekovna Crevljarska ulica, a prema franciskanskom katastru *Meggiu Bacvare*.

Trasiranje današnje ulice Od puča spominje se u statutu i sa zapada: bilo je određeno da se postojeći put koji je vodio s juga, od vrata Celenga (danas ulica Sv. Josipa, k), produlji i ide do „puta koji je pred castrumom”.¹⁴⁶ Utvrđeni Knežev dvor 1272. godine još nije bio mjesto ispred kojega se nalazio glavni gradski trg. On je sve do 80-ih godina bio na današnjoj Držičevoj poljani, a na njemu (ili u katedrali) se održavala i investitura kneza.¹⁴⁷

Komunikacija koja je tekla od vrata (obitelji) Celenga do crkve Svih svetih (Ulica Sv. Josipa, k) bila je produljena do nove glavne ulice (s), ali iz nje se prema istoku - kod crkve Svih svetih (karta 3, III) – trasira i druga nova ulica – današnja Gučetićeva (t).¹⁴⁸ Ona je prolazila uz staru komunikaciju, koja je tada već izgubila na važnosti zbog pomicanja aktivnosti prema sjeveru, ali i novih posjedovnih odnosa.¹⁴⁹ Primjerice, sjeverno od crkve Svih svetih spominje se 1255. ograđeni vrt crkve.¹⁵⁰ Nova ulica bila je znatno kraća od stare komunikacije – istočno je tekla samo do današnje Pracatove (j), ulice nazvane prema vlasniku obližnjeg zemljišta (*vadat versus levantem usque ad viam que est subtus territorium Mathie de Mence*), odnosno prema vratima uz to zemljište (*porta Mence*). Istočni kraj nove ulice (označeno narančasto) trasiran je u novom smjeru.¹⁵¹ „Via” južno od crkve Svih svetih (današnja Hidina, m) trebala je „ostati ista”, a opisuje se omeđena privatnim kućama vlasteoskih obitelji.

Postojeći putovi (označeni tamno sivo na karti 3),¹⁵² koji su i prije ove regulacije izlazili iz gradske jezgre odnosno iz podgrađa, bili su (osim spomenute Sv. Josipa, k) produženi prema sjeveru sve „do Poljane” / „campusa” (prostor sjeverno od zida predgrađa, karta 3, f 15). To su današnje ulice Široka (f), Pracatova (j) i Lučarica (h). Prema statutarnoj odredbi, ti su putovi (kao i današnja sv. Josipa, karta 3, L), kretali od vrata nazvanih prema vlasnicima obližnjih zemljišta ili kuća - *portae de Mençi* (karta 3, M) *portae subtus domum Bogdani de Pissino* (karta 3, B),¹⁵³ odnosno od starih (istočnih) gradskih „Lavljih vrata” (karta 3, A). Sada ti putovi

¹⁴⁶ Iako se u regulaciji za stare putove koristi termin *via*, javne se ulice uvode tek ovom statutarnom regulacijom. Primjerice „via” širine 9 pedalja se spominje u burgusu i 1258. godine, kao prolaz između privatnih zemljišta koji je morao ostati slobodan (vodi se spor oko njegova zauzimanja); CD, V, doc. 612, 95-96.

¹⁴⁷ Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 21. U obližnjoj crkvi Sv. Kuzme i Damijana još se u pretkomunalno doba spominje *pretorium* (sudnica); Fisković, „Crkvica sv. Kuzme i Damjana”, 267.

¹⁴⁸ SD, V, 41. Današnje ulice Sv. Josipa i Gučetićeva nisu direktno povezane (već preko starijeg prolaza, današnje Prolazne ulice, označene s „i”) što ukazuje da je u praksi došlo do izmjene (zbog vlasničkih odnosa na terenu).

¹⁴⁹ Nova veza prema zapadu prepoznaje se u današnjoj Kaznačićevoj ulici (ab), koja je istoga smjera kao i novoregulirane ulice (označeno narančasto).

¹⁵⁰ CD, IV, doc. 518, 600-601; MHR I, dok. 1096, 323.

¹⁵¹ U prostoru koji smo prepoznali kao staro „istočno predgrađe” (karta 2, označeno zeleno).

¹⁵² Statutom regulirane ulice označene su na karti 3 sivom bojom (svjetlija siva su novi potezi).

¹⁵³ Benyovsky Latin, Haničar Buljan, „Digital mapping”, 223-261.

mijenjaju funkciju, postaju javne ulice i produljuju se. Ulica koja je trasirana od „vrata Pisino” (danas Široka, f) trebala je ići prema Poljani i ostati ista (odnosno istoga smjera kao i stari put). Ulica koja je trasirana od starih Lavljih vrata – *porta Leonis* – produljena je do *campusa* (današnja Lučarica, h), kao i ulica (danas Pracatova, j) koja je išla od vrata Mence (karta 3, M). U te dvije ulice prepoznajemo i novi smjer (označeno narančasto).¹⁵⁴

„Vrata od šorte” koja se spominju u odredbi (*Porta de sorte*) nalazila su se prema Beritiću na južnom kraju današnje ulice Od šorte (aa).¹⁵⁵ Statutom je bilo potvrđeno da *via* koja je izlazila od tih vrata treba doći do ulice (danas Rokove, a) koja ide prema tada novim gradskim vratima (karta 3, K).¹⁵⁶ S „ulicom Svih svetih” (danas Rokovom, a) povezuje se i jedna ulica prema sjeveru, koja je prolazila „između vrta nadbiskupije i vrta dum Ivana” ravno do pučeva (koji su se nalazili na zapadnom kraju današnje ulice Od puča, s). Prema Beritiću, ta nova ulica je južni dio današnje ulice Garište (u),¹⁵⁷ a ona je bila usmjerena prema sjevernom predgrađu.

Prema statutarnoj odredbi iz 1272. godine, sve ulice u smjeru S-J trebale su biti široke 9 pedalja (malo više od 1 sežnja, 2,30 m). Ulice pak u smjeru I-Z trebale su biti širine 14 pedalja (3,6 m) – što je vjerojatno i širina starih prolaza/komunikacija u smjeru I-Z (širine od 1,5-2 sežnja, odnosno 12-16 pedalja). Dakle, neki se stari prolazi ovom odredbom potvrđuju i pretvaraju u javne ulice, a neki se gube zbog vlasničkih odnosa, nevažnosti ili nemogućnosti povezivanja s novim pravcima. Regulacija o ulicama iz 1272. sadržava i neke podatke o vlasnicima posjeda kraj kojih su ulice prolazile. U prostoru novoreguliranoga predgrađa uglavnom se spominju zemljišta, a izgrađene kuće nalazile su se uz putove koji su postojali prije regulacija – uz današnju Hiđinu (m), Zeljaricu (n) i na istočnom kraju današnje ulice Od puča (s). Odluka iz 1272. rezultat je povećanja stanovništva, razvijenije administracije, ali i gospodarske dinamike grada, koji su zahtijevali uvođenje nove infrastrukture i revaloriziranje postojećih teritorija. Ona je i potvrda provođenja (prve) cjelovite urbanističke regulacije grada, koja je imala za cilj javnim ulicama povezati prostor (gradsku jezgru i različita predgrađa) u cjelinu.

Trasiranje javnih ulica kroz *burgus* svakako je utjecalo na novu organizaciju postojećih zemljišta u predgrađu: povećavalo je broj čestica, njihovu vrijednost i racionalnije korištenje, osobito onih uz nove komunikacije. Svakako ta regulacija

¹⁵⁴ Ipak, sjeverni kraj današnje Pracatove (j) nije toga smjera već je (označeno žuto) prilagođen zidu predgrađa (karta 3, f 15), koji je vjerojatno već bio nefunkcionalan (pogotovo ako je zaista postojao onaj oko predgrađa Sv. Nikole).

¹⁵⁵ Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 14-15.

¹⁵⁶ SD, V, 41.

¹⁵⁷ Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 14-15.

pokazuje djelotvornost izvršne vlasti i funkcioniranje institucija – probijanje ulica sigurno je djelomično prouzročilo rušenje pojedinih objekata i prolaza kroz privatna zemljišta. Ipak, planiranje prostora se prilagođavalo posjedovnim odnosima na terenu.¹⁵⁸ Statut određuje uvođenje novih ulica i zato „da ubuduće ne dolazi do dvojbe oko putova i ulica toga predgrađa...”. Stare granice su se morale poštovati,¹⁵⁹ a vlasnici zemljišta morali su jedan drugomu dati prolaz; osobito je to bilo važno nakon što je dio starih komunikacija bio prekinut. Tada se uspostavlja i stalna služba *tres de melioribus hominibus*, koja je trebala nadgledati nove izgradnje – a statutarna odredba *De officialibus eligendis super territoriis et viis* određivala je prisutnost bar dvojice „dobrih” ljudi dok se mjere granice kuće i započinje gradnja unutar dozvoljenih granica.¹⁶⁰ Osim regulacije ulica, u statutu su potvrđena i nova pravila koja su trebala vrijediti u „novome gradu”: privatni zidovi oko zemljišta, kao i privatne kule, nisu bili u duhu komunalnoga sustava, pa se postupno ruše.¹⁶¹ Ipak, taj je proces bio spor: još se 70-ih godina 13. stoljeća spominju zemljišta u predgrađu koja su bila ograđena privatnim zidovima,¹⁶² a njihova je izgradnja bila regulirana.¹⁶³

Prema narativnim vrelima, 1275. srpski kralj Uroš ponovno napada grad, ali ga ipak nije uspio zauzeti. Kroničari opisuju da su okolni teritorij i dio predgrađa tada bili uništeni. Neke su strukture porušene da ne posluže kao uporišta neprijatelju: tako je navodno stradao prvi franjevački samostan sv. Tome izvan grada, ali i stare crkve sv. Vlaha (karta 3, XII.) i sv. Vida kod Pila.¹⁶⁴ Neki zid oko predgrađa prema ovom je opisu također bio srušen (možda onaj sjeverno od današnje Cvijete Zuzorić (karta 3, f 15) ili onaj sjeverniji koji se spominje oko predgrađa sv. Nikole, sagrađen navodno 1266. godine (karta 3, 24). Svakako, od početka 80-ih spominje se na mjestu campusa široka ulica/trg - tzv. *platea burgi* (r) – čiji je južni obod bio smjera uvedenog odredbom iz 1272. godine (označeno narančasto). Na-

¹⁵⁸ Prema Grujić, koja je analizirala parcelaciju Pustijerne, „planirani blokovi, širina ulica i veličina čestica mogu (se) bez ograničenja provesti samo na općinskom zemljištu, dok se na području već ranije utvrđenog privatnog ili crkvenog vlasništva regulacijski zahvati podređuju granicama posjeda”; Grujić, „Dubrovnik – Pustijerna”, 21. Ž. Peković smatra da je prije Pustijerne bio reguliran i predio Sv. Petra. Peković, *Dubrovnik. Nastanak i razvoj*, 19.

¹⁵⁹ SD, V, 18.

¹⁶⁰ SD, V, 44.

¹⁶¹ Poznat je spor iz 1282. godine: općina je vodila spor s Martolom Cereva, koji je posjedovao dvije kule na općinskom zidu, te ih je trebao srušiti ili se s općinom dogovoriti o njihovoj upotrebi; MHR, II, dok. 1305, 345.

¹⁶² MHR, I, dok. 1119, 335; Benyovsky Latin, „Obrana dubrovačkog predgrađa”, 17-39.

¹⁶³ SD, V, XVI. Također, kuća se morala izgraditi na udaljenosti od bar 1 stope (0,34 m) od toga zida. SD, V, 8; SD, V, XVII.

¹⁶⁴ Knjižnica samostana Male braća u Dubrovniku, MSS 433, 434 i 435, Ivan Mattei: Zibaldone (*Memorie storiche su Ragusa raccolte dal Padre Gian Maria Mattei*), sv. I, 192; Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, sv. I, 272-273. Za najstariju verziju ove priče vidi: *Annales*, 20-22, 199-201.

kon što je Uroša svrgnuo njegov sin Stefan Dragutin uslijedilo je razdoblje boljih odnosa sa sjevernim susjedima.¹⁶⁵

Parcelacija *burgusa* i oblikovanje novoga središta grada (1272.-1296.)

Kraj 70-ih godina 13. stoljeća vrijeme je velikoga demografskog i gospodarskog uspona Dubrovnika, ali i sve jačega zamaha komunalne administracije (statuta, notarijata, knjiga općinskih najмова), kad je i dinamika u transakcijama nekretnina izrazito živa.¹⁶⁶ Kroničar Ragnina navodi 1277. kao godinu kad u grad dolazi mnoštvo novih stanovnika, imućnih i s obiteljima.¹⁶⁷ Gospodarske mogućnosti i politička stabilnost grada privlačile su prvenstveno došljake iz dubrovačke najbliže okolice. Tada se navodno vrtovi koje je grad koristio u predgrađu počinju izgrađivati u kuće za stanovanje, a grade se, prema opisima kroničara, nova gradska vrata, iznad kojih se navodno postavlja kip sv. Vlaha. Ta vrata su se krajem 70-ih ili početkom 80-ih mogla nalaziti na zapadnom kraju *plateae burgi* (karta 3, N).¹⁶⁸

Od 1277., dolaskom Tommasa (Thomasinus) de Savere (iz Reggia. Emilia), kao prvoga službenog notara, počinje sustavno zapisivanje transakcija nekretninama. U notarskim dokumentima u kontinuitetu od 1278. do 1285. (pa poslije ponovno od 1295.) sačuvani su brojni detalji o zemljištima u *burgusu*. Na temelju tih dokumenata možemo pratiti da su brojna zemljišta bila u posjedu dubrovačke vlastele. Ipak, malo je transakcija o prodaji i najmu u predgrađu sačuvano iz razdoblja prije 1281./1282., kad one postaju sustavne i upućuju na povećanu parcelaciju velikih blokova. Prema knjizi zadužnica *Debita notariae*, koju je 1282. sastavio dubrovački notar Thomasinus de Savere,¹⁶⁹ pratimo kako mnogi obrtnici uzimaju kredite, kupuju drvene kućice u *burgusu* (najčešće na zemljištima u posjedu vlastele, crkvenih institucija ili općine) i pokreću posao.¹⁷⁰ U dokumentima

¹⁶⁵ Stefan Dragutin (1276. – 1282.) bio je sklon Dubrovniku te je s gradom unaprijedio trgovinske odnose; Gregor Čremošnik, „Uvozna trgovina Srbije god. 1282 i 1283.“, *Spomenik SAN* 62 (1925): 61-70; Ignacij Voje, „Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovniškega arhiva“, *Zgodovinski časopis* 22 (1968).

¹⁶⁶ Ipak, prije sustavnoga zapisivanja sačuvane su tek rijetke isprave, koje ne opisuju precizno lokaciju zemljišta u *burgusu*.

¹⁶⁷ *Annales*, 222.

¹⁶⁸ Prema Pekoviću i Babić, uz kulu treba ubicirati Vrata od Pila – u pravcu današnje Getaldičeve ulice; Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza“, 215; KOD, „Izvještaj o II. fazi arheoloških istraživanja na lokalitetu Kula Gornji ugao u povijesnoj jezgri Dubrovnika“, Branka Milošević, Nikolina Topić i Željko Peković (Dubrovnik: Omega engineering d.o.o., 2008).

¹⁶⁹ Voje, „Knjige zadolžnic“, 207-223.

¹⁷⁰ Obrtnici koji nisu imali početnoga kapitala do njega dolaze zajmom ili se udružuju. Vidi: Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za

s kraja 70-ih godina često se, u posjedu vlastele, spominju čestice veličine 5×5 sežanja između kojih su postojali prilazi S-J širine oko 1 sežnja (2,048 m, odnosno 8 pedalja). Spominju se i upola manje čestice ($2,5 \times 2,5$ sežnja)¹⁷¹ ili one 2×2 sežnja (za gradnju kuća),¹⁷² što je sigurno rezultat uvođenja dodatnih prilaza, češće od početka 80-ih godina 13. stoljeća.¹⁷³ Prepoznali smo ove blokove u prostoru - jedan primjerice zapadno od današnje Lučarice (karta 3, B-XXIII), a drugi zapadno od današnje Široke (karta 3, označeno crveno). U istočnom dijelu bloka zapadno od Pracatove (karta 3, B-XXVI), ubiciran je položaj zemljišta obitelji Crossio, s česticama širine 5 sežanja (kroz koje prolaze prilazi), rekonstruiranog na temelju kupoprodajnog dokumenta iz 1279. godine.¹⁷⁴ Rijetki od prilaza (S-J) sačuvani su u prostoru. Jedan je zadržan kao uski prilaz u blok iz ulice Između polača (između Široke i Božidarevićeve), temelji drugoga nađeni su prilikom arheoloških istraživanja u ulici Od puča 11 (karta 3, a 10). Ostatak prilaza u romanički blok pronađen je i u palači Gozze (karta 3, a 16, f 26, označeno žuto). Ali bilo je raznih varijanti, ovisno o vlasničkim odnosima, ali i dijelu predgrađa (na jugu su dulje zadržani veliki zemljišni blokovi, duljine oko 10, pa i 20 sežanja).¹⁷⁵

Parcelacija velikih blokova pretvarala je predgrađe, nakon uvođenja javnih ulica, iz poluurbane u pravu urbanu zonu, s građevinskim česticama namijenjenim izgradnji kuća, dućana i skladišta. Ali istovremeno dolazi i do okrupnjavanja većega broja susjednih čestica u rukama jedne, u pravilu vlasteoske obitelji (često se radilo o „fraterni”, zajednici dva brata, koja je povezivala obiteljske veze i gospodarske aktivnosti).¹⁷⁶ Tako, uz tada glavne gospodarske ulice nalazile su se, na parceliranim česticama, kuće za stanovanje i najam, ali i još uvijek i introvertniji blokovi s kućama za stanovanje, kućicama za sluge i privatnim skladištima u posjedu bogate trgovačke vlastele.

hrvatsku povijest, 1979); Irena Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća”, u: 8. *Istarski povijesni biennale: Artisan et mercatores...: o obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Filozofski fakultet; Državni arhiv u Pazinu, 2019), *passim*.

¹⁷¹ MHR, I, dok. 484, 143. Vidi i: MHR, II, dok. 1096, 269.

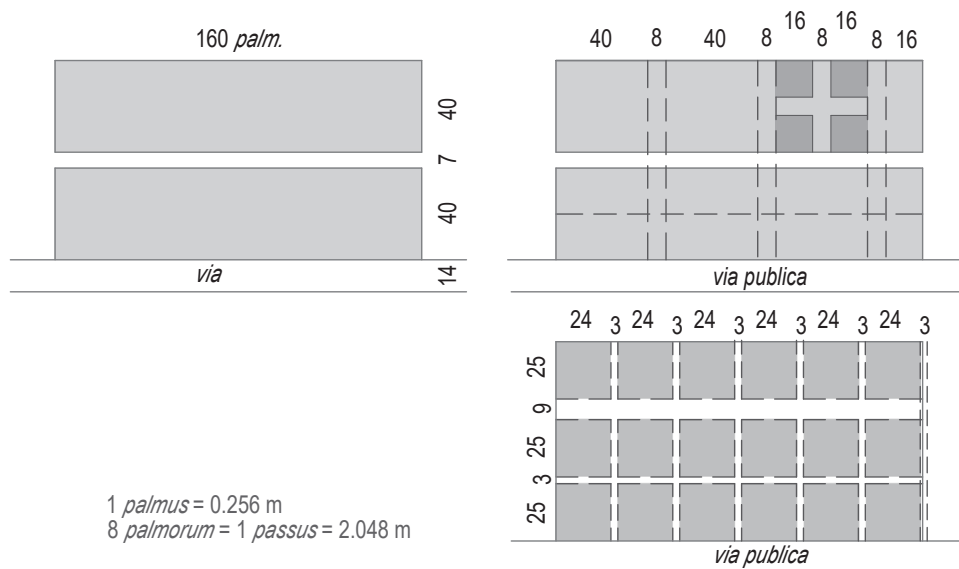
¹⁷² MHR, I, dok. 493, 149.

¹⁷³ MHR, III, dok. 984, 317-318.

¹⁷⁴ Benyovsky Latin, Haničar Buljan, „Digital mapping”, *passim*. To je zemljište ucrtano na karti 3, unutar blokova B XXV - B XXVI (označeno svjetlo plavo).

¹⁷⁵ Usp. Ivanka Jemo, *Urbana matrica grada Dubrovnika: utjecaj veličine i oblika parcele u njezinu oblikovanju* (Zagreb; Dubrovnik: ArTresor naklada; Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2017).

¹⁷⁶ Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, *passim*.

Slika 1. Prilaz izgleda i parcelacije bloka južno od Place

Oblikovanje *plateae burgi* i općinsko zemljište u najmu sjeverno od *campusa* (Place) prije požara 1296. godine

U vrijeme donošenja dubrovačkoga statuta 1272. godine prostor današnje Place (r) još je bio dio *campusa*,¹⁷⁷ a glavna gospodarska žila bila je južnije (današnja ulica Od puča, s), komunikacija koja je prolazila uz privatna zemljišta tadašnjega predgrađa. Možemo pretpostaviti da je prostor *campusa* 80-ih godina postaje nova gospodarska zona u općinskom vlasništvu, koja se sve više povezivala s javnim prostorom zapadno i sjeverno od Kneževa dvora, odnosno bila orijentirana prema istoku (luci).¹⁷⁸ Od 80-ih je *platea burgi* povezivala zapadna i istočna gradska vrata (*a porta de mari usque ad portam de Pila et de foris usque ad locum fratrum minorum*).¹⁷⁹ Ima mišljenja da su tadašnja zapadna gradska vrata (karta 3, N) bila na mjestu kasnijega zvonika crkve sv. Frane, odnosno da je zapadni zid oko Prijekog prije proširenja i izgradnje samostana početkom 14. stoljeća bio istočnije od današnje linije¹⁸⁰ (karta 3, f. 25). Istočna gradska vrata bila su na

¹⁷⁷ SD, V, 41.

¹⁷⁸ Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika”, 57.

¹⁷⁹ *Liber statutorum doane civitatis Ragusii MCCLXXVII*, ur. Josip Lučić (Dubrovnik: Historijski arhiv, 1989), 393, 440. Stara franjevačka crkva Sv. Tome, koja se nalazila izvan grada, navodno je bila razrušena 1275. (zajedno s crkvama Sv. Vlaha i Sv. Vida kod Pila); Mattei, Zibaldone, I, 192; Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, sv. I, 272-273.

¹⁸⁰ U prizemlju zvonika Male braće prepoznata je srednjovjekovna kula za koju se smatra da je dio toga zida i da se nalazila uz gradska Vrata od Pila prije njihova premještanja jugozapadno. Željko

mjestu najistočnijega luka prolaza kod današnjega gradskog sata (karta 3, O).¹⁸¹ Južni obod *plateae burgi* tada je bio istoga smjera kao i ulice provedene statutom (paralelan s današnjom Ulicom C. Zuzorić, e), dok je sjeverni obod graničio s *costeria burgi* (obalom predgrađa) i ne znamo je li tada bio do kraja definiran.

Širok prostor *plateae burgi* (r) bio je u posjedu općine te se rubni blokovi (pogotovo južni) daju u zakup. Općinski je teren obuhvaćao i velike dijelove predgrađa sjeverno od današnje ulice Prijeko (p). Godine 1277. kodificiran je *Liber statutorum doane Ragusii*,¹⁸² kojim su definirani propisi o carinskim porezima i trošarinama u dubrovačkoj općini (zapisuje ih također notar Thomasinus). Tu se prvi put spominje administriranje javnim prostorom.¹⁸³ Od 1278. se u notarijatu spominje općinski teren (*territorio comunis*),¹⁸⁴ ali sustavno u najmu tek nakon 1281./1282., što znači da je tek tada parceliran na manje građevinske čestice. Popis općinskih nekretnina iz 1282. umetnut je i u novouvedenu Knjigu općinskih nekretnina (*Liber de introitibus stacionum et territoriorum comunis*) iz 1286. godine. Pod nazivom *Incipit burgus* tu su zapisana imena vlasnika oko 170 drvenih kućica na česticama u općinskom vlasništvu (u grupama od 22 bloka/niza). Iz Knjige općinskih nekretnina, uz velik broj imena, doznajemo tip i veličinu čestica te njihov položaj u odnosu na susjede. Ipak, točna lokacija nije naznačena – znamo samo da se nalaze *in burgo*.

Blokovi od 1 do 5 (karta 3, od B-I do B-V), u usporedbi s notarskim ispravama, mogu se ubicirati na južnom obodu *plateae burgi* (sjeverno od prolaza koji je poslije oblikovan u javnu ulicu, danas Između polača, aj). Taj prostor je 80-ih godina 13. stoljeća bio gospodarski vrlo aktivan, te su ondje stanovali i poslovali mnogi obrtnici, primjerice zlatari i trgovci.¹⁸⁵ Izvori spominju i *plateam di campo*, prostor južno od današnje Sponze (karta 4, P), gdje se kasnije nalazila carinarnica (karta 4, P).¹⁸⁶ Tu je bilo novo gospodarsko središte grada: u blizini

Peković, „Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku”, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17 (1991): 119-121, 127.

¹⁸¹ Nakon izgradnje vanjskoga paralelnog poteza gradskoga zida i vrata Ribarnice (1381.) ova se vrata više nisu zatvarala; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”, 60-61.

¹⁸² *Liber omnium reformationum civitatis Ragusii*, ur. Aleksandar Solovjev (Beograd: Srpska akademija nauka, 1936), dok. XXVII, 7.

¹⁸³ *Liber statutorum doane civitatis Ragusii*, c. 15, 22.

¹⁸⁴ U toj knjizi nalazimo i prvi spomen raspolaganja javnim površinama – za kratkoročni najam – trgovinu.

¹⁸⁵ Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, 46. Imena korisnika općinskih čestica mogu se također usporediti s notarskim dokumentima toga razdoblja, iako njihova lokacija nije precizno opisana. Stanovništvo koje se naseljava i uključeno je u tržište nekretninama često su došljaci. Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika”, 65-67.

¹⁸⁶ Početkom 90-ih spominje se jedna općinska kuća *de supra* koja je locirana uz gradski bedem kod carinarnice: Irena Benyovsky Latin, Danko Zelić, ur., *Knjige nekretnina dubrovačke općine (13-18. st.)*, sv. I (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007), 133. Carinarnica

su bili luka, fontik, općinske zgrade i dućani i mjesto za mjerenje duljina (štandarac), a nedaleko i Knežev dvor kao središte uprave i administracije.¹⁸⁷

Veći dio općinskih čestica bio je na prostoru kasnijega seksterija Sv. Nikole. Jedna grupa (općinski blokovi od B-VI do B-XII na karti 3) se nalazila na prostoru između današnjih ulica Prijeko (p) i Stradun (r) (vjerojatno u njegovom istočnom dijelu, vezano uz stabilnost terena). Znamo da su ovi blokovi/nizovi bili položeni u smjeru I-Z: primjerice, sedmi blok se opisuje *in territorio comunis supra plateam de campo a parte pelagi*.¹⁸⁸ Bili su duljine 10 do 15 sežanja, a širine vjerojatno oko 2 ili 2,5 sežnja (svaki za oko 5-6 drvenih kućica, u vlasništvu uglavnom obrtnika). U rečenom popisu općinskih nekretnina grupa od sljedećih deset općinskih blokova/nizova (od B-XIII do B-XXII, na karti 3) razlikuje se od ostalih po znatno većoj duljini (40-60 m) i većim česticama koje su bile u najmu. Radilo se o rubnim česticama predgrađa, zasigurno na prostoru sjeverno od ulice Prijeko (p), odnosno od poteza koji se još 1296. naziva *coasteria burgi*.¹⁸⁹ Za razliku od onih prethodnih, ove su čestice, sudeći prema susjedima, bile položene u smjeru S-J.¹⁹⁰ Kraj gradskoga zida, a sjeverno od crkve sv. Nikole (karta 3, V.), koja je bila središte bratovštine mesara, spominju se (u Knjizi općinskih nekretnina) i zakupnici mjestā za mesarske klupe (18 klupa u četiri reda).¹⁹¹

U notarijatu se na prostoru sjeverno od ulice Prijeko (p) spominju i neke privatne enklave (npr. obitelji Sueri) te zemljišta u posjedu crkvenih institucija (npr. crkve Sigurate, karta 3, IV.). U Knjizi općinskih nekretnina 1286. popisana su pak privatna zemljišta koja graniče s općinskim teritorijem.¹⁹² Ni tu nije određena njihova točnija lokacija, ali se prema notarskim dokumentima i vlasnicima tih zemljišta može pretpostaviti da su se nalazila istočno od kasnijega franjevačkog samostana (karta 3, B-XLII).¹⁹³

se spominje 1302. na *campusu*; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus II: Ann. 1347 - 1352, 1356 - 1360. Additamentum a. 1301 - 1305, 1318, 1325 - 1336* (dalje: MR, II) prir. Ivan Krstitelj Tkalčić (Zagreb: JAZU, 1882), 29, 289; Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 19, 38. Godine 1313. zapisana je drvena kuća neke Pervice *in territorio comunis prope Spončam comunis*; Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Dubrovniku (DADU) – fond 460 – Obitelj Beritić, *Diversa Cancellariae*, I, 17v.

¹⁸⁷ MHR, II, dok. 1068, 261; Benyovsky Latin, Zelić, *Knjige nekretnina*, sv. I, 133-134; SD, L. VIII, c. 57.

¹⁸⁸ Benyovsky Latin, Zelić, *Knjige nekretnina*, sv. I, 122; MHR, I, dok. 550, 169.

¹⁸⁹ Na mjestu kasnije ulice Prijeko vjerojatno se nalazio put koji je bio „tranzitni pravac (Župa-Gruž)”. Planić-Lončarić, „Ceste, ulice i trgovi”, 165.

¹⁹⁰ Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika”, 71. Općinski blokovi na prostoru Prijekog 80-ih godina popisani su od istoka prema zapadu.

¹⁹¹ Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika”, 75.

¹⁹² Benyovsky Latin, Zelić, *Knjige nekretnina*, sv. I, 131-132.

¹⁹³ Prema broju kuća i čestica, moguće je da se radilo o prostoru između današnjih ulica C. Medovića i Palmotičeve (karta 3, B XLII).

Opisani općinski blokovi u najmu bili su na prostoru koji je sredinom 80-ih ograđen gradskim bedemom jer je i dalje prijetila opasnost iz zaleđa. Srpskoga vladara Stefana Dragutina zbacio je njegov brat Stefan Uroš II. Milutin (1282. – 1321.).¹⁹⁴ Moguće se proširuje neki stariji gradski zid, o čemu svjedoče suvremeni dokumenti.¹⁹⁵

Prostor južno od *plateae burgi* se također definira u ovom razdoblju. Od početka 1290-ih počinje i planiranje izgradnje samostana klarisa na zapadnom dijelu predgrađa (koji je sigurno tada bio unutar bedema (karta 3, V, f 23)).¹⁹⁶ Knez se sredinom 80-ih seli u Knežev dvor (karta 3, Z), a kuća u kojoj su nekad stanovali knez Giovanni de Georgio i gradski suci, u blizini kuće lokrumškoga opata, prodaje se mletačkim trgovcima nekretnina Filipu Verociju i Furlanu Baziliju.¹⁹⁷ Vjerojatno je Knežev dvor konačno bio dovoljno udobno i sigurno mjesto za stanovanje kneza.¹⁹⁸ Tek 80-ih godina dograđuju se nove prostorije i mijenja funkcija, pa se 1281. u njemu spominju općinska blagajna (*camerlengaria*).¹⁹⁹ Nekadašnja orijentacija sjedišta mletačkoga kneza – Kneževa dvora/utvrde bila je prema jugu (starome gradu), a nova je struktura okrenuta prema zapadu. Možda se tamo nalazila i najstarija luža (*locia domini comitis*),²⁰⁰ koja se spominje 1283., a ispred koje je bio javni trg.²⁰¹ Ispred Kneževa dvora (zapadno od njega) oblikuje se novi glavni gradski trg, sjeverno od kojeg je općina je u blizini imala više zgrada u vlasništvu, od kojih su neke služile za smještaj gradskih službenika.²⁰²

¹⁹⁴ Robin Harris, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing, 2006), 47; Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 88-89.

¹⁹⁵ Primjerice, u jednom dokumentu iz 1285. zapisan je spor između općine i privatnika koji su imali posjede na mjestu izgradnje novoga zida, pri čemu se opisuje kako je nekad izgledala ulica koja je dolazila od crkve Sigurate do ugla gradskoga zida, a zatim se spuštala prema mjestu gdje su tada bila vrata, pa naposljetku do posjeda Rosina *extra murum civitatis*. Crkva Sigurata u tom se dokumentu opisuje *intus in ciuitate*; MHR, III, dok. 232, 77.

¹⁹⁶ Smjer južnog i istočnog krila klaustura Sv. Klare isti je kao južni obod *plateae burgi* (r, označeno narančasto).

¹⁹⁷ MHR, II, 282, dok. 1142.

¹⁹⁸ Jedna od tih kuća bila je 1284. iznajmljena općinskom notarar Tommasu de Savere; p. 322, dok. 1278; 323, dok. 1279. Njegov stan bio je u istočnom dijelu dvora, a u zapadnom kapela Sv. Marka (čiji je spomen tek nakon mletačke uprave); Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 21.

¹⁹⁹ MHR, I, 76.

²⁰⁰ CD, VI, 111. Ali ta lođa nije sačuvana – iz zida najstarijega dvora/utvrde, čiji je temelj sačuvan u pločniku ispred današnjega trijema, nađena su i ležišta za četiri stupa lođe, ali se pretpostavlja da su iz 15. stoljeća. Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”.

²⁰¹ MHR, III, 23.

²⁰² Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Ivana Haničar Buljan, „Antunini na Placi: prostorni razmjštaj članova Bratovštine sv. Antuna duž dubrovačke Place u 15. stoljeću”, *Povijesni prilozi 37* (2018), br. 55: *passim*.

Reguliranje ulica nakon požara 1296. godine

Razdoblje za koje nemamo sačuvane notarske dokumente u kontinuitetu (1286. – 1294.) narativna vrela opisuju kao prilično nesretno za grad. U to vrijeme, osim problema u zaleđu, grad pogađa i neka epidemija, koja je navodno trajala dvije godine.²⁰³ Poznato je da je Dubrovnik zadesio razoran požar 16. kolovoza 1296., zabilježen u mnogim narativnim vrelima. Prema kroničaru Restiju, požar je, počevši od predgrađa Sv. Nikole na sjeveru, došao sve do gradske jezgre i crkve Sv. Marije (karta 4, VIII). Izgorio je i teritorij nadbiskupije (poslije nazvan Garište).²⁰⁴ Kroničar Ragnina također spominje požar iz 1296., kad je „izgorjelo cijelo predgrađe sve do ispod crkve sv. Marije *de Castello*”.²⁰⁵ Kroničar Resti piše da je taj požar za posljedicu imao novu organizaciju gradskih ulica (što donosi regulacija statuta iz 1296.) te nova pravila o izgradnji na javnim (tj. općinskim) prostorima. Prema narativnim vrelima, u požaru su stradali i mnogi arhivski spisi, kupoprodajni ugovori koji su mogli potvrditi granice nekadašnjih posjeda i kuća, zbog čega je došlo do brojnih sporova, te se unose nova pravila o pravnom opisu granica posjeda. Navodno se mnogi stanovnici grada tada sele u Apuliju ili drugdje izvan grada, ali neki sudjeluju u izgradnji novoga grada.²⁰⁶ Već 27. kolovoza 1296. Venecija određuje da se Dubrovčanima pošalje pomoć – iako nije detaljno opisano kakva, zacijelo se odnosi na štetu od požara.²⁰⁷ U rujnu je, prema zapisu kroničara, ali i prema odredbi statuta, mletački knez Marino Mauroceno (Morosini) okupio Malo i Veliko vijeće (*ante domos Communis Ragusii in quibus est constituta doana*) da bi donio odredbu o novoj regulaciji *burgusa*.²⁰⁸ Prema odredbi se odlučuje urediti *domorum ac stratarum sive viarum ipsius civitatis et burgi*. Odredba se najlakše mogla primijeniti na (većinski općinskom) prostoru predgrađa sv. Nikole i zapadno od današnje Široke (f), a sjeverno od Rokove (a), dakle u prostoru koji je bio u posjedu nadbiskupije i općine.

Prema statutu je bilo određeno da se „pred općinskim zgradama, gdje je smještena carinarnica (doana)” (karta 4, P) ostavi ulica širine 4 sežnja koja je išla do Sv.

²⁰³ Prema Anonimu, grad 1293. pogađa velika glad i bolest; Annales, 35. I Ragnina spominje veliku glad u gradu 1292., koja je izazvala veliku smrtnost, osobito puka; Annales, 222-223; Vidi i: *Chronica Ragusina Junii Restii*, 51.

²⁰⁴ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 101-102.

²⁰⁵ Annales, 223.

²⁰⁶ Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, Sacra Metropolis Ragusina, f. 261-262: *Tunc vetera fere omnia monumenta, tabulasque privatis in domibus servatas ignis consupsit; inde plurimae inter cives exertam de praediorum finibus controversiae. At Senatus omnem litium materiem sustulit factaque fuit legitima praediorum, quae quisque possidebat, descriptio, eorumque fines publicam autoritate constitui.*

²⁰⁷ *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike. Od godine 960. do 1335.*, knj. I, uredio Šime Ljubić (Zagreb: JAZU, 1868), 188-189, dok. 273.

²⁰⁸ SD, VIII, 57; Arhiv HAZU, I C 62, Maria Seraphinus Cerva, Sacra Metropolis Ragusina, f. 261-262:

Nikole *de Campo (de Platea)*. To je današnja Zlatarska (ae) koja je prije izgradnje Sponze bila puno šira. Oko gradskoga zida, s unutarnje strane, trebalo je ostaviti ulicu širine 5 sežanja (današnja ulica Peline, ar), a uz rub predgrađa (odnosno uz njegovu obalu) trebala je, počevši od Sv. Nikole, preko općinskoga zemljišta proći ulica koja istočno ide do gradskoga zida (*usque ad murum civitatis*), širine 3 sežnja (današnja ulica Prijeko, p). Regulacija je nadalje odredila da se u predgrađu izgrade kuće *super stratam Communis* (današnju Placu, r), počevši od istoka sve do zapadnoga gradskog zida, gdje su bila Vrata od Pila (*usque ad murum civitatis porte de Pilis*). Nove ulice na prostoru Sv. Nikole u smjeru S-J trebale su biti regulirane prema novom sustavu dvostrukih nizova kuća (*širine oko 3 sežnja*) s kanalom među njima (*širine 3 pedlja*, karta 4, B XLIII).²⁰⁹ Tip prostorne jedinice na Prijekom sadržavao je jednakovrijednost čestica položajem i veličinom.²¹⁰ Širina ulica između dvostrukih nizova tom odredbom trebala je biti 10 pedalja (2,54 m) (karta 4, B XLIII). U spomenutim ulicama nitko nije smio graditi sulare, vanjska stubišta ili neku drugu gradnju.

Dubrovački požar 1296. uništio je veliki dio *burgusa*, ali je bio prekretnica u oblikovanju grada krajem 13. stoljeća jer je omogućio novo i suvremenije planiranje grada (osobito onoga u općinskom vlasništvu) prema najsuvremenijem modelu tadašnjega urbanizma, te stambenu izgradnju na dotad neizgrađenim česticama ili česticama u najmu. Mogu se prepoznati dvije faze izgradnje – jedna neposredno nakon požara do početka 14. stoljeća – kad Placa postaje glavnom ulicom (označeno ljubičasto na karti 4) i faza nakon 1317./1318. (označeno tirkizno na karti 4), kad se stabilizira političko-gospodarska situacija, gradi franjevački samostan te završavaju gradski bedemi i kule.

Prema našoj analizi, ulice (S-J) na predjelu sv. Nikole bile su prvo trasirane samo sjeverno od ulice Prijeko (p), gdje je teren bio čvrst. Originalno su većinom bile istoga smjera (označeno zeleno),²¹¹ osim onih uz istočni gradski zid koje su bile paralelne s njim, (karta 4, označeno maslinasto zeleno) i onih uz zapadni gradski zid, koje su paralelne s (tada) zapadnim gradskim zidom (karta 3, f 25). Pretpostavljamo da je linija ulice Prijeko bila drukčija nego danas (označeno zeleno, p), a linija joj je ovisila i o staroj komunikaciji između crkve Sv. Nikole (karta 4, V.) i Sigurate (karta 4, IV.). Istovremeno se trasiraju nove ulice *ex altera parte burgi*: današnje Između polača (aj) Uska (ad), Kaboga (ac) i Božidarevićeva (g).

Nova ulica u smjeru I-Z, današnja Između polača (aj), nekad je bila prolaz koji je dijelio privatne blokove južno i općinske blokove (karta 3, BI-BV) sjeverno

²⁰⁹ Dubrovačke mjere: 1 pedalj = 0,256 m, 1 sežanj = 2,048 m.

²¹⁰ Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja*, 12-14.

²¹¹ Moguće je pri planiranju tih ulica preuzet smjer sjevernog gradskog zida koji je postojao 80ih godina 13. stoljeća, ali njegova linija nije do danas utvrđena (vidi kartu 3).

(položene uz južni obod *plateae burgi*).²¹² Godine 1296. se određuje da nova ulica „zauvijek ostane otvorena i nezauzeta” te da se u njoj ne smije podizati nikakva zgrada. Započinjala je s istoka, fontikom obitelji Volcassio (na križanju s današnjom Lučaricom, h). U odredbi statuta stajalo je da vlasnici kuća u općinskoj ulici koja se zapadno protezala sve do zemljišta nadbiskupije (današnje Široke, f) plaćaju godišnji najam (jer graniče s općinskim terenom).²¹³ Nakon požara se dakle prolaz pretvara u novu javnu ulicu, a smjer prolaza pomiče se (na zapadnom kraju) za nekoliko stupnjeva prema jugu (na karti 4 označeno ljubičasto) – prema novim vratima (karta 4, R) koja su se nalazila na gradskom zidu (karta 4, V) S-Z od samostana Sv. Klare (karta 4, XV). (Godine 1301. u blizini se mjesto za trgovanje, tzv. *Piazza dello mercato*.²¹⁴)

Prema statutu je određeno da trasa nove ulice (danas Između polača) može prijeći preko sjevernoga ruba privatnih zemljišta (Georgio i Cereva), koja su se nalazila između današnjih ulica Božidarevićeve (g) i Široke (f).²¹⁵ Sjeverna granica nadbiskupskoga posjeda (prostor južno od Place i zapadno od Široke) bila je originalno istoga smjera (na karti 4 označeno ljubičasto) prije izgradnje franjevačkoga samostana. To je utjecalo na smjer nekih ulica koje su nakon požara probijene kroz nadbiskupsko zemljište, okomito prema tadašnjoj Placi.²¹⁶

Iz današnje ulice Između polača (aj), trasirane su nakon požara tri nove ulice prema jugu – današnje Božidarevićeve (g), Uska (ad) i Kaboge (ac), zadržavajući pritom stare smjerove. Budući da se prema novom principu mijenjala veličina gradske čestice gdje god je to bilo moguće, stari prolazi (S-J) nisu uvijek bili iskorišteni za trasiranje ulica, ali je zadržan njihov smjer. Stariji prolazi bili su široki 8 pedalja, a sada se proširuju na 10 pedalja (osim današnje Uske ulice kod koje je zadržana širina starog prolaza i ona ostaje „uska”, očito zbog vlasničkih odnosa). Između kuća širine 3 sežnja bio je po novom kanal od 3 pedlja. Stariji je model, prema našoj rekonstrukciji, idealno imao prilaze od 1 sežnja između čestica od 5 sežanja, a ponekad i dodani prilaz kroz tu česticu (2 sežnja / 4,096 m bila je širina standardne kuće prije požara). Taj model nije nužno proveden na cijelom prostoru predgrađa jer je parcelacija ovisila i o vlasničkim odnosima (slika 1, blok

²¹² IPU, „Blok Između polača 28-32, analiza razvoja stanja”, M. Planić Lončarić, D. Stepinac (Zagreb, 1984).

²¹³ SD, VIII, 57.

²¹⁴ *Foris portam de Pille, intra Fratres minores et portam de Pillis; Libri reformationum*, V, 11; Medini, *Starine dubrovačke*, 155-156; Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 121.

²¹⁵ Statutarna regulacija napominje da je cijelo zemljište na kojem je uspostavljena ulica potpuno u vlasništvu općine, osim što ulazi 5 pedalja u zemljište Tripa Georgio, a 10 pedalja u zemljište Martola Cereva. Uz njihova je zemljišta planirana izgradnja novih pet kuća u rasponu od 16 sežanja s uobičajenim kanalima.

²¹⁶ Nakon izgradnje franjevačkog samostana Placa mijenja smjer, a sjeverno od nadbiskupskog zemljišta se grade općinske kuće (označeno tirkizno).

2). Organizacija prostora nakon 1296. prilagodila je sustav starih čestica novome gdje je to bilo moguće (slika 1, blok 3).²¹⁷

Niz (općinskih) kuća čija je izgradnja planirana uz prvi blok (sjeverno od njega), trebao je biti dužine 12,5 sežanja (100 pedalja): tu je planirana izgradnja četiriju kuća s kanalima.²¹⁸ Nakon toga trasirana je ulica prema jugu (današnja Kaboge, ac) koja samo prati smjer starog prolaza.²¹⁹ Uz ulicu (danas) Između polača (aj), a do iduće novoprobijene ulice prema jugu (nekadašnji prolaz, danas Uske, ad), bilo je prema statutu planirano ostaviti 6 sežanja za izgradnju dviju čestica s kućama i kanalom između.²²⁰ Nakon toga je trebalo ostaviti dvije čestice za dvije kuće s kanalom (od kojih je prva trebala biti 3 sežnja i 7 pedalja, a druga 3 sežnja i 6 pedalja – nekad tri kuće s prolazima) sve do „već postojeće ulice” (današnja Pracatova, j), koja je bila proširena za 1 pedalj (nekad je bila 9 pedalja širine). Četvrti niz prema zapadu planirao se graditi u dužini od 20 sežanja s kanalima, za izgradnju 6 kuća. Potom se prema jugu trebala probiti treća nova ulica (današnja Božidarevićeva, g) sve do bedema staroga grada. Ona je sjela na stari prolaz (probijen kroz staru česticu širine 5 sežnjeva, slika 1, blok 2).²²¹ Nakon toga je trebalo izgraditi 5 kuća u rasponu od 16 sežanja s uobičajenim kanalima (žljebovima), sve do ulice „koja nastavlja teći istom širinom koju je dotle imala (današnja Široka, f).

Blokovi južno od Place mijenjaju se uvođenjem novih ulica (S-J), reorganizacijom čestica pop uzoru na općinske, ali i uvođenjem dodatnih prilaza (moguće slijepih) u smjeru I-Z, koji su vodili do unutrašnjeg dvorišta (gdje su često bila privatna skladišta). Širina tih prolaza je bila slična kao i širina novih ulica, 9 do 10 pedalja (slika 1, blok 3), a bila je prilagođena novim veličinama kuća (širine oko 3 sežnja). Sjeverno od C. Zuzorić (e) prepoznajemo dva „slijepa prilaza” koja iz Lučarice (h) ulaze u blok (karta 4, B XXIII): tu su se krajem 13. stoljeća nalazile kuće i skladišta pripadnika trgovačke vlasteoske obitelji Volcassio.²²² Pretpostavlja se da su blokovi zapadno od bloka Volcassio (između današnjih ulica

²¹⁷ Zbog vlasničkih odnosa ili prilagođavanja starijim prilazima, u prostoru južno od Place nove su čestice ipak odudarale od idealne veličine, pa su u prosjeku bile duljine oko 3,2 sežnja (umjesto 3 sežnja), s kanalima između od oko 3,5-4 pedlja (umjesto 3 pedlja); Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, 55.

²¹⁸ Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika, passim*.

²¹⁹ Ulica je južno dolazila do „zida staroga grada”, prolazeći kroz „vrata kojima se ulazi u posjed Gondola” (vjerojatno vrata privatnoga zida ili njegova ostatka).

²²⁰ Linija nove ulice prema jugu, današnje Uske ulice (ad), također je prilagođena starijem rasteru i vjerojatno je u ulicu pretvorena iz starijega prilaza probijenog unutar čestice od 5 sežanja (vidi kartu 3).

²²¹ Njezina linija išla je također uz nekadašnji prilaz, slijedeći stare smjerove. Njome je bio probijen izvorno vrlo velik urbani kompleks (koji je obuhvaćao prostor istočno od Pracatove, južno od ulice Od puča, zapadno od Široke ulice). Današnji izgled bloka definiran je tek nakon 1296. – do tada je sjeverna granica bloka išla sjevernije; IPU, „Blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”, 1.

²²² Benyovsky Latin, Ledić, „Posjed obitelji Volcassio”, *passim*.

Kaboge i Pracatove) imali sličnu organizaciju²²³ – tu su kuće imali pripadnici vlasteoske Gondula (karta 4, B-XXV). Još zapadnije, u sjevernom dijelu bloka u koji se ulazi iz Pracatove 4 (j), vidi se prolaz u istoj liniji (karta 4, B-XXVI).²²⁴ Tu su kuće i skladišta imali imućni pripadnici vlasteoske i trgovačke obitelji Men-ce krajem 13. stoljeća.²²⁵ Isti se prolaz prepoznaje i u bloku (karta 4, B-XXVII) između današnjih ulica Božidarevićeve (g) i Široke (f), u kojem bogati vlastelin Tripo Georgio 1295. godine kupuje zemljište (dugo 10 sežanja plus oko 7 pedlja).²²⁶ I u blokovima južno od današnjih ulica Cvijete Zuzorić (e) i Zeljarice (n) (karta 4, B-XLI, B-XXVIII, B-XXX) te južno od današnje Ulice Od puča (karta 4, B-XXXI, B-XXXII),²²⁷ prepoznamo ove prolaze (neki su potvrđeni i u arheološkim istraživanjima), a radi se o gospodarski najaktivnijoj zoni predgrađa (blokove uz glavne gradske ulice i trgove). Linija tih prolaza koji su vodili do privatnih skladišta, na istoku je bila usmjerena prema zgradama općinskoga fontika i arsenala.²²⁸

Za razliku od općinskoga prostora, na privatnim je zemljištima regulacija morala biti usklađena s postojećim vlasničkim odnosima (i starom organizacijom prostora), ali i potrebama vlasnika bloka.²²⁹ U bloku južno od Gučetićeve (karta 4, B-XXXVII), na temelju arheoloških istraživanja (karta 4, a 10) i prostorne analize, prepoznaje se nova organizacija prostora s nizovima, kanalima i pristupnim ulicama provedena unutar bloka.²³⁰ Nova organizacija čestica i tu se prilagodila starijim smjerovima i ulicama (karta 4, f 19).

Zapadno od današnje Široke ulice (f), na nadbiskupovu zemljištu širokom 38 sežanja, trebalo je izgraditi deset općinskih kuća s uobičajenim kanalima širokim 3

²²³ U franciskanskom katastru ulica se zove Sv. Vida; Vidi i: IPU, „Blok omeđen C. Zuzorić, M. Pracata, Uskom i objektima 115 i 116 sjeverno”; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”, 40, 47.

²²⁴ Taj se prolaz nalazi sjeverno od palače Zamagna, koja je podignuta na istočnoj strani toga srednjovjekovnog bloka; IPU, „Dubrovnik – blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”, 2. Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 243.

²²⁵ Benyovsky Latin, Haničar Buljan, „Socijalna topografija srednjovjekovnog Dubrovnika”, passim.

²²⁶ MHR, IV, dok. 262, 78-79.

²²⁷ U veliki privatni blok mogla su ulaziti dva slijepa prilaza (I-Z) kao u slučaju bloka zapadno od Lučarice (karta 4, B-XXIII, slika 1, blok 3), ali i samo jedan prilaz, kao u slučaju bloka sjeverno od današnje Kaznačićeve ulice (ab). U drugom slučaju, prilaz je odvajao jedan niz kuća od dvostrukog niza kuća (karta 4, B-XXXI).

²²⁸ Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 29; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”, 56; KOD, „Izvjestaj zaštitnih arheoloških istraživanja na objektu u Ulici Miha Pracata br. 1”, Ivica Žile, Matko Vetma, V. Blajić, Nikola Nađ (Dubrovnik, 1984); Žile, „Dubrovnik - Miha Pracata 1”, 170-171.

Do unutrašnjih dijelova bloka vodio je prilaz čije ostatke vidimo u dimenzijama središnjega ulaznog hodnika zgrade u Pracatovoj 1 (a 9).

²²⁹ Grujić, „Dubrovnik – Pustijerna”, 21.

²³⁰ KOD, „Izvjestaj o arheološkim istraživanjima u vrtu O. Š. ‘Grad’”; IPU, „Osnovna škola ‘Miše Simoni’ u Dubrovniku”, 4; Planić-Lončarić, „Zajednički prostori stambenih zona”, 70.

pedlja (kamene općinske kuće se grade tek od 20ih godina 14. stoljeća).²³¹ Između tih kuća planiralo se 1296. probiti još četiri nove ulice u smjeru S-J (10 pedlja) prema ulici koja ide k crkvi Svih svetih. Nije sigurno o kojim je točno ulicama riječ, ali dvije od četiri su moguće one čiji je sjeverni kraj okomit na tadašnji južni obod Place (Zlatarićeva, ak i Garište, u).²³² Neke su ulice i ovdje trasirane vjerojatno zadržavši starije smjerove prilaza. Sjeverno od nadbiskupskoga zemljišta bilo je općinsko zemljište, a statutarnom odredbom 1296. produljena je ulica Od puča (s) - od Široke (f) sve do samostana klarisa (karta 4, XV).²³³ Prema sačuvanim dokumentima, „nadbiskupsko zemljište” prostiralo se južno sve do ulice „koja ide do crkve Svih svetih” (danas Rokova, a).²³⁴

U ulici Od puča 16 (dio niza između Široke i Đorđićeve), u južnom dijelu barokne palače (karta 4, a 15), nađeni su temelji dviju starijih jedinica veličine oko 6 × 6,5 m (oko 3 sežnja) s privatnim bunarima. Barokna palača izgrađena u 18. stoljeću objedinila je četiri čestice iz dva niza²³⁵ koje su, prema veličini, dio parcelacije nakon požara 1296. godine.²³⁶ Neobično je da, iako palača pokazuje stambene jedinice koje veličinom odgovaraju onima iz regulacije nakon velikoga požara, između tih jedinica nije bio uključen kanal od oko 3 pedlja kako je predviđeno statutom. Nađen je međutim odvodni poprečni kanal smjera I-Z širine oko 0,95 m (oko 4 pedlja), koji se nalazio između jedinica, koji je možda preuzeo funkciju klončine. Regulacija ulica i čestica nakon požara (kao uostalom i prije) prilagođavala se situaciji na terenu (pogotovo na prostoru južno od Place).²³⁷ Nadbiskupsko zemljište spominje se na tome mjestu i prije požara, ali javne se ulice trasiraju tek nakon njega. Ipak, kuće i ulice toga prostora, nekadašnje prevlake, pokazuju starije smjerove.

Na prijelazu 13. u 14. stoljeće, širok prostor nekadašnjeg *campusa / plateae burgi* se transformira: „poljana” u predgrađu se pretvara u široku glavnu ulicu s definiranim obodima. Tome je prethodilo niveliranje terena između današnjih ulica Prijeko (p) i Straduna (r) te trasiranje ulica unutar njega. Prije izgradnje franjevačkog samostana, smjer ovih ulica je bio određen linijom koja je bila „veza”

²³¹ Zelić, „Utilitas et lucrum”, 9-24.

²³² Prema Beritiću, to su današnje Đorđićeva, Čubranovićeva, Getaldićeva i Zlatarićeva; Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika, passim*.

²³³ SD, VIII, 57.

²³⁴ MHR, IV, dok. 360, 101.

²³⁵ Horvat-Levaj, *Barokne palače*, 226-228.

²³⁶ DM, „Izvjestaj o arheološkim istraživanjima u palači Ulica od puča 16”, Dubrovnik, 1996; Menalo, „Nalazi stambene arhitekture”, 262.

²³⁷ U rečenoj palači otkriven je i srednjovjekovni zid I-Z debljine 0,5 m (oko 2 pedlja) na dubini do relativne kote oko -1,8 m, što upućuje na to da su veliki blokovi u unutrašnjosti bili podijeljeni privatnim zidovima (koji su ih najčešće i okruživali). Prema Menalo, u zapadnoj polovici palače pronađen je duboko temeljen zid koji bi mogao odrediti duljinu srednjovjekovne parcele, a ispod zida je prolazio kanal; Menalo, „Nalazi stambene arhitekture”, 262.

ulica sjeverno od Prijekog (p, karta 4, označeno zeleno) s ulicama južno od današnje Između polača (aj, na karti 4 označeno narančasto i ljubičasto). Današnja Pracatova (j), nekad glavna komunikacija S-J kroz burgus, bila je „vezana” s današnjom Zamanjinom (as, kod križanja s ulicom Prijeko) ulicom čiji je smjer bio okomit na južni obod stare *plateae burgi* (označeno narančasto), te je možda ova trasa ulice provedena prva.

Većina ostalih ulica južno od današnje Prijeko (p) u ovoj je fazi bila biti okomita na zapadnu liniju današnje Između polača (označenu ljubičasto). Te se ulice trasiraju vjerojatno tek nakon što je Placa oblikovana u istome smjeru, i danas zadržanom na južnom obodu Straduna (možda kad je Placa postala glavnom ulicom 1304. godine). Isti se smjer vidi i u pločniku otkrivenom prilikom arheoloških istraživanja Luže (karta 4, a 14, označeno ljubičasto).²³⁸ Budući da je samo zapadni dio (označeno ljubičasto) današnje ulice Između polača (aj) bio paralelan s južnim obodom Place (r), prostor između te dvije ulice (gdje će kasnije biti izgrađene općinske kuće) ostao je do danas trapezoidnog oblika.

Vjerojatno ranije trasirane nove ulice na nadbiskupskom zemljištu (današnje Đorđićeva i Ćubranovićeva) te stara (današnja) Široka ulica, bile su „vezane” s današnjim ulicama Palmotićevom i Antuninskom (s dijelovima sjeverno od ulice Prijeko) trasama paralelnim (tadašnjem) zapadnom gradskom zidu (označeno žuto, karta 4, f 25), ali to se mijenja nakon što općina odlučuje priključiti gradu prostor zapadno od tog zida. Područje današnjeg samostana Sv. Frane nije bilo u općinskom vlasništvu, pa su vlasnici izvlašteni, a općina kasnije zemljište dodjeljuje samostanu.²³⁹ U klastru franjevačkog samostana i danas se prepoznaju smjerovi (ulica?) uvedeni prije njegove izgradnje (označeno ljubičasto), što upućuje na vrijeme kad je taj prostor uklopljen unutar grada (nakon požara). I prema arheološkim istraživanjima na prostoru današnjih zapadnih gradskih vrata (Vrata od Pila, karta 4, R), novi je gradski zid pomaknut prema zapadu da bi se uklopio prostor na kojem je poslije izgrađen franjevački samostan.²⁴⁰ Novi zid (karta 4, S) je imao i strijelnice, a vrata su bila branjena novom kulom od Pila sjeverno od njih.²⁴¹ Dakle, nakon požara počinje izgradnja konačne linije gradskoga

²³⁸ KOD, „Izvještaj o provedenom arheološkom nadzoru: Trg Luža, Dubrovnik. Ispred sjevernog pročelja crkve sv. Vlaha”, Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2019.

²³⁹ Marušić, *Izgradnja i socijalna topografija seksterija*, 96.

²⁴⁰ *Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus V: A. 1301. – 1336. (dalje: MR, V), prir. Josip Gelcich (Zagreb, JAZU, 1897)*, 135-136; Velnić, *Samostan Male braće*, 100; Peković, „Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve”, 106.

²⁴¹ Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 221; Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, 22; Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji* (Dubrovnik: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1955), 69; Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, 22; Patricija Veramenta-Paviša, *Povijesni razvoj dubrovačkih zidina* (Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2016), 99-101; Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, 21, 237. Recentno je arheološki istražena kula Gornji ugao (*Canton de sopra*) (karta 4, a 12), izgrađena 1332., te je ustanovljeno da je krajem 13. stoljeća prije izgradnje tih kula tu bio fortifikacijski

bedema oko Prijekog, koji je obuhvatio prostor planiran za trasiranje novih ulica. Godine 1309. knez od prihoda Sv. Marije uzima zajam za izgradnju kula i utvrde na gradskom zidu.²⁴² Privatni zidovi (i ostaci gradskih) unutar nekadašnjih predgrađa gube na funkciji nakon izgradnje konačnoga sjevernog poteza bedema koji je okružio cijeli gradski prostor početkom 14. stoljeća. Kroničari opisuju da su 1309. regulirane tri ključne, javne ulice grada: najviša (ulica Prijeko, op. a.) završavala je samostanom sv. Frane (tada još nije bio izgrađen, op. a.), druga je išla od Divone do Vrata od Pila i do *piazze dello mercato* (danas Stradun, op. a.), a treća je vodila od *castello di conte* do samostana sv. Klare, zvana Postolarska (danas Od puča, op. a.).²⁴³

Početak 14. stoljeća obilježile su u Dubrovniku ratna opasnost²⁴⁴ i gospodarska kriza (dijelom uzrokovana i požarom) zbog koje je moguće privatnicima za 600 perpera prodana ulica koja je statutarom odredbom iz 1296. bila određena kao glavna komunikacijska os I-Z (danas Između polača, aj). Godine 1304. odlučeno je naime da privatnici koji su imali kuće uz tu ulicu općini više ne plaćaju naknade. Ta je odluka zasigurno i rezultat ponovnog pomicanja komunikacijske linije prema sjeveru, koja je povezivala nova zapadna gradska vrata i javne objekte koji se grade na istoku Place. Nova glavna gradska ulica – Placa (r) – na svojem je istočnom kraju bila povezana i s reprezentativnim prostorom ispred kasnije vijećnice. Na tom se križištu nalazila carinarnica: spominje se „pred općinskim zgradama” u statutu 1296., odnosno 1302. na *campusu*, na mjestu kod današnje Sponze (karta 4, P). Sjeverno od nje je, na općinskom zemljištu, postojao niz drvenih kuća, srušen 1347., kad je bilo odlučeno izgraditi općinski hospital.²⁴⁵

Jugoistočno od carinarnice bila su istočna gradska vrata (karta 4, O). U regulaciji statuta iz 1296. na istočnom kraju ulice (danas) Zeljarice (n) spominju se vrata fontika (*portae fundici*).²⁴⁶ A ulica (danas) Od puča započinjala je 1296. na istoku *ante Castellum* (a 1272. tu se spominju *porta castri*). Prva dvorana vijećnice (Veliko vijeće ustanovljeno je 1235.) koja se spominje 1303. godine²⁴⁷ bila je na razini

element „klijesta” (zbog bolje obrane) te da je do potresa 1667. tu bila ljevaonica. Peković, Topić, „A late-medieval and post-medieval foundry”, 266-290; KOD, „Izvještaj o II. fazi arheoloških istraživanja na lokalitetu Kula Gornji ugao”.

²⁴² SD, L. II, c. 12. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 18. I Ragnina spominje izgradnju kula 1309. godine; *Annales*, 224.

²⁴³ *Libri reformationum*, V, 11. Milorad Medini prvi je objavio ovaj dokument. Medini, *Starine dubrovačke*, 155-156; Peković, Babić, „Razvoj zapadnog ulaza”, 121.

²⁴⁴ Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 88-89.

²⁴⁵ Danko Zelić, „Utilitas et lucrum – općinske kuće u srednjovjekovnom Dubrovniku”, u: *Umjetnost i naručitelji. Zbornik Dana Cvita Fiskovića*, ur. Jasenka Gudelj (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2010), 9-24.

²⁴⁶ Vidi: Benyovsky Latin, Haničar Buljan, „Digital mapping”, *passim*.

²⁴⁷ ... *in sala comunis Ragusii*... Milan Rešetar, „Dubrovačka vijećnica”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15 (1928), 43-48; Grujić, „Arhitektura Kneževa dvora”, 28.

1. kata iznad zapadnoga dijela fontika (karta 4, T)²⁴⁸ i žitnice, koji su se nalazili u prizemlju i na polukatu.²⁴⁹

Na zapadnom kraju Place (kod zapadnih Vrata od Pila) dubrovačka je općina 1317. dodijelila Maloj braći²⁵⁰ nekad privatno zemljište²⁵¹ za izgradnju novoga samostana (karta 4, XVI).²⁵² U odluci vijeća navodi se da je pozicija odabrana upravo da bi samostan bio sigurniji unutar grada (papa je 1318. dao dozvolu franjevcima da uđu u grad).²⁵³ Godine 1318. franjevcima se daje općinska ulica *que est inter locum dictorum fratrorum et territorium illorum de Surco* (Sorgo). U odluci iz 1319. spominje se predaja franjevačkom samostanu općinskih zemljišta (*territoria comunis*) na kojima su dotad bile drvene kuće.²⁵⁴

Prethodno se nivelirao teren: na području između Place (r) i ulice Prijeko (p) te na prostoru kasnije crkve sv. Frane (karta 4, XVI.) slojnice su vrlo pravilne, vjerojatno umjetne i oblikovane tek početkom 14. stoljeća. Prema kroničarima, novim općinskim kućama na Placi još je 1331. prijetilo urušavanje zbog močvarnoga terena, pa je trebalo učvrstiti temelje i graditi kamene kuće.²⁵⁵ Među ostalim i zbog čvršćega terena počinje se ranije s izgradnjom kamenih općinskih kuća na južnom obodu Place (u prvoj polovini 14. stoljeća).²⁵⁶

Nakon izgradnje franjevačkoga samostana (karta 4, XVI.) u drugom desetljeću 14. stoljeća, linija sjevernog oboda Place se pomiče za oko 6,5 stupnjeva prema jugo-zapadu (kao i južni obod kod nadbiskupskog zemljišta), radi bolje komunikacije sa zapadnim gradskim vratima (karta 4, R). Novi je smjer glavne ulice (označeno tirkizno na karti 4), zadržan i danas, utjecao i na promjenu trasa ulica

²⁴⁸ Godine 1306. grade se zid i vrata fontika, podiže se i sedam pilastara, a lukovi unutar fontika grade se 1366.

²⁴⁹ Arheološki je istražen prostor nekadašnjega fontika, žitnice, četvrtoga dijela arsenala i kasnije Kaznene kule. U 15. stoljeću prostori nekadašnjega fontika pripojeni su objektu Kneževa dvora (sjeverni zid prolaza vodio je u Kaznenu kulu); KOD, „Izvjestaj zaštitnih istraživanja na lokalitetu Kazalište ‘Marin Držić’”.

²⁵⁰ Do danas se vode rasprave o njihovoj i poziciji prvoga franjevačkog samostana Sv. Tome; Andelko Badurina, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja* (Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1990), 49.

²⁵¹ To je zemljište nekad pripadalo Marinu, sinu Miha de Slavija.

²⁵² Velnić, *Samostan Male braće*, 105-110; HR-DADU 460 *Obitelj Beritić* 1.2.2., kut. 10, dok. br. 113 (nije numerirano); MR, II, 313.

²⁵³ MR, V, 136 (1319). Zibaldone donosi prijepis kronike S. Dolcija *Monumenti Storici della Provincia Franciscana di Ragusa*, u kojem zapisuje da je samostan zbog sigurnosti morao biti izgrađen unutar bedema; Knjižnica samostana Male braća u Dubrovniku, Mattei, Zibaldone, II, 187-188.

²⁵⁴ Vlasnici drvenih kuća bili su Grupša stagonerij, Marin Ticora, Jaconda marinerii i Milgost capellar; MR, V, 142. Vidi: Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 84.

²⁵⁵ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 390; Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*, 66-69.

²⁵⁶ Zelić, „Utilitas et lucrum”, 9-24; Benyovsky Latin, Pešorda Vardić, Haničar Buljan, „Antunini na Placi”, *passim*.

između Place (r) i ulice Prijeko (p). Stoga su južni dijelovi ulica na predjelu sv. Nikole okomiti na sjevernu liniju glavne ulice, bez obzira na to što se tako izgubila linearna „veza” s ulicama južnije.

Novi smjer prepoznaje se i u bloku gdje je od sredine 14. stoljeća planirana nova crkva Sv. Vlaha (karta 4, XIII.) kao i u središnjem dijelu bloka južno od nje (označeno tirkizno na karti 4).²⁵⁷ Prije su na mjestu crkve postojale kuće, čiji su ostaci (kao i kameni međaš s inicijalima SI) nađeni prilikom arheoloških istraživanja. Zapadno od crkve prolazila je i ulica (S-J),²⁵⁸ koja je dolazila s juga (karta 4, označeno zeleno), a bila je paralelna ulici (karta 4, f 21) pronađenoj prilikom recentnih arheoloških istraživanja na današnjoj Gundulićevoj poljani (karta 4, a 5). Obje su ove ulice vjerojatno trasirane nakon požara 1296. godine, zadržavajući stari smjer određen linijom zapadnog zida castruma (karta 4, f 8). Bile su komunikacija između Pustijerne (karta 1, I) i Place (r) odnosno ulice Prijeko (p). Nakon izgradnje crkve Sv. Vlaha, gube se sjeverni krajevi tih ulica, a njihov je smjer u odmaku (označeno tirkizno) vidljiv u novom bloku južno od crkve (karta 4, B-XLI).

Od polovice 14. stoljeća, do kraja se oblikuje reprezentativni prostor na križanju Place i općinskog trga pred Kneževim dvorom. Tu se gradi nova Vijećnica, kao zasebna romaničko-gotička palača izvan perimetra dvora (karta 4, U), koja se spominje od 1344. godine (a od 1348. se naziva „palača Velikog vijeća”).²⁵⁹ Preko puta nje od 1348. godine započinje gradnja romaničko-gotičke crkve gradskoga patrona (karta 4, XIII), te uskoro i gradnja nove luže sjeverno od sv. Vlaha (od 1356.).²⁶⁰ Objekti od Divone (P) do Kneževa dvora (Z) pokazuju težnju za stvaranjem novog upravno-administrativno-gospodarskog sklopa okrenutog novom središtu grada.²⁶¹

²⁵⁷ Rečeni blok ima u sebi nekoliko slojeva, a osim najstarijega pretkomunalnog vide se smjerovi vezani uz regulaciju ulica nakon požara. Prepoznaju se i intervencije nakon 1296. Širina dvaju objekata pokazuje i parcelaciju nakon 1296. (3 sežnja za kuću), a debljina istočnoga zida kuća vjerojatno je širina kanala; IPU, „Blok na Gundulićevoj poljani”, 3, 5.

²⁵⁸ Žile, „Zaštitna arheološka istraživanja”, 184-195; Peković, Babić, „Vlasnički odnosi u Dubrovniku”, 275.

²⁵⁹ MR, IV, 191. Godine 1344. dvorana nove vijećnice je bila oslikana, a fasada je bila takva da su je mnogi htjeli oponašati, prema građi; Rešetar, „Dubrovačka vijećnica”, 43-48; Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, 103; Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 65.

²⁶⁰ Ana Marinković, „Kasnosrednjovjekovna crkva sv. Vlaha”, u: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj (Dubrovnik; Zagreb: Dubrovačka biskupija – Zborna crkva sv. Vlaha; Institut za povijest umjetnosti; ArTresor naklada d.o.o., 2017), 62-69; Marija Planić Lončarić, „Dubrovačka luža”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 14 (1990): 93-95.

²⁶¹ Ipak, sve do kraja mletačke uprave 1358., a osobito prije izgradnje konačnoga poteza bedema oko Prijekog na prijelazu u 14. stoljeće, Knežev dvor tretira se kao utvrda – njegov je karakter i dalje fortifikacijski. Tako se još 1314. u Veneciji dopušta izvoz crijepa za popravak kneževa dvora u Dubrovniku, koji se naziva *castrum Ragusi, in quo moratur comes* (Petrus Geno); Milan Šufflay, *Vikentij Vasiljević*

Zaključak

Ovaj rad želi kombiniranim pristupom područja urbane povijesti, arheologije i prostorne analize urbanističkih cjelina pridonijeti spoznavanju prostornoga razvoja i planiranja Dubrovnika tijekom 13. stoljeća, koje je vrlo dinamično u povijesti grada. Oblikovanje predgrađa prati se od širenja izvan gradske jezgre (nukleusa) do zaokruživanja srednjovjekovnoga grada u prvim desetljećima 14. stoljeća integriranjem novih prostora. U radu su korišteni pisani izvori, ali i rezultati dostupnih arheoloških i konzervatorskih istraživanja posljednjih desetljeća, te su provedene prostorne analize sačuvanoga urbanog tkiva kojima su identificirani komunikacijski pravci i prije regulacija ulica potvrđenih statutom te su predložene faze planiranja prije statuta.

U razdoblju mletačke vladavine (1205. – 1358.) Dubrovnik je doživio velike političke i društvene promjene te se transformirao u važno lučko i gospodarsko središte južnoga Jadrana. Nagli rast stanovništva rezultirao je povećanom potražnjom za stambenim prostorom i širenjem granica staroga grada. Tijekom toga razdoblja grad se gotovo utrostručio, a proces je uključivao planirane dugotrajne projekte poput nasipavanja močvarnoga zemljišta (odnosno učvršćivanja i poravnavanja terena) koje je dijelilo stari grad na poluotoku od obale, (re)organizaciju (novoga) prigradskog zemljišta (u nekoliko faza). Taj kompleksni proces rezultirao je promjenom veličina blokova u prostoru, uvođenjem novih komunikacija i preusmjeravanjem starih, izgradnjom novih linija gradskih zidova itd. Na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće taj je dugotrajni work-in progress kulminirao objedinjavanjem različitih predgrađa i njihovim konačnim povezivanjem sa starim gradom. To dinamično oblikovanje dovelo je do intenzivne stambene mobilnosti i posve promijenjenog odnosa centra i periferije. (Re)organizacija prigradskoga zemljišta u gradsko središte mijenjala se s obzirom na promjene u funkciji toga prostora, karakter i broj stanovnika, izgradnju novih javnih zgrada *extra muros*, razvoj gradske luke, krize (ratove, požar, gospodarske promjene) itd. Već sredinom 13. stoljeća predgrađe je postalo privlačno mjesto za stanovanje nekih od najbogatijih (novih i domaćih) dubrovačkih obitelji (uglavnom vlasteoskih, ali i bogatih pučana, odnosno raznih institucija). Prostor je imao i velik gospodarski potencijal zbog blizine novoga političkog, gospodarskog i administrativnog središta. Sjeverno je predgrađe pak privlačilo došljake – obrtnike različitoga porijekla.

Prema pisanim izvorima, rezultatima arheoloških istraživanja i konzervatorskih elaborata te uspoređujući ih s izgledom današnjih katastarskih čestica i tlocrtima današnjih građevina, možemo pratiti faze u planskom uređenju dubrovačkoga predgrađa od početka Duecenta. Prema pravilnosti pojedinih komunikacija,

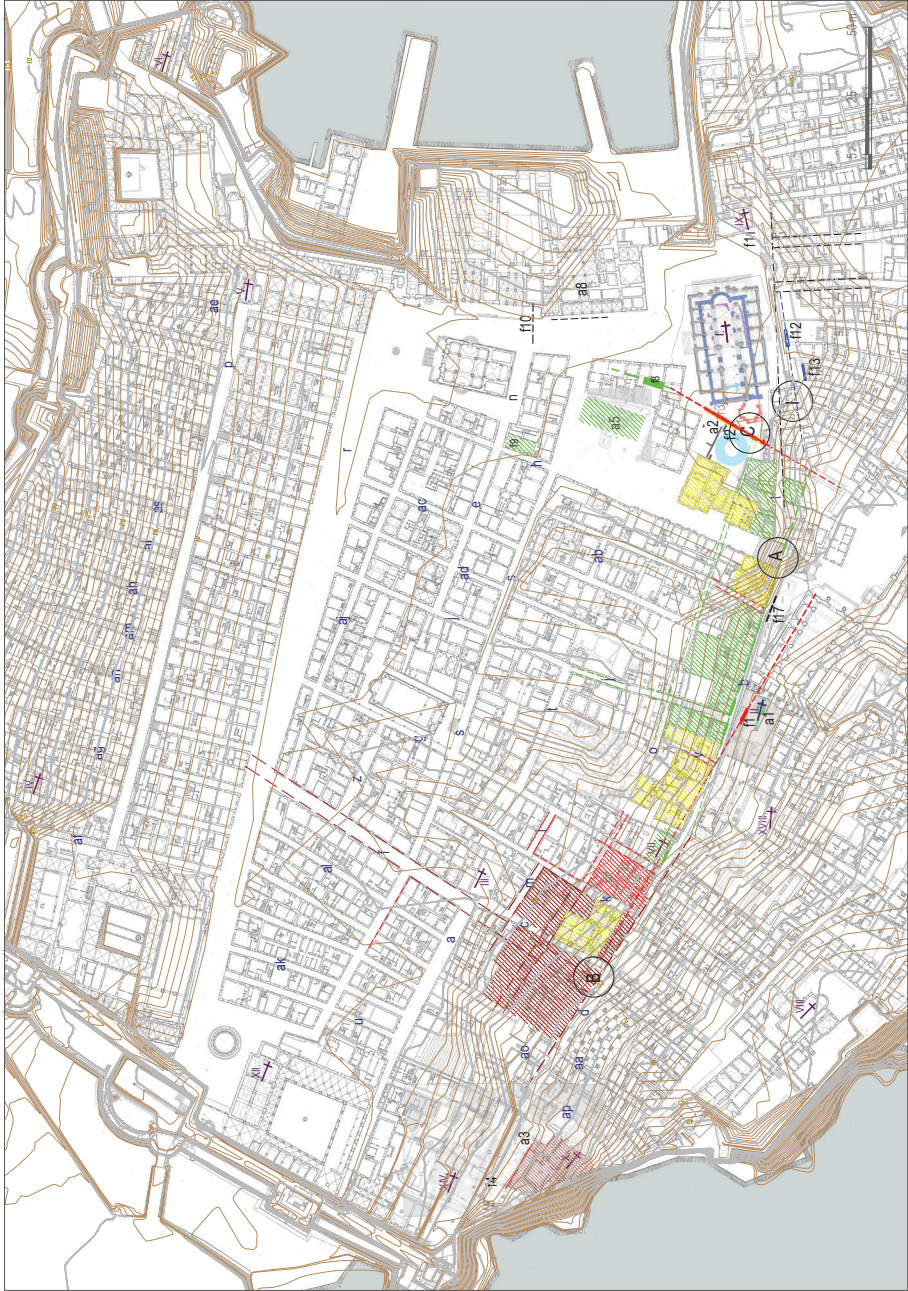
pravaca i čestica može se zaključiti da je i prije regulacija ulica zapisanih u statutu 1272. i 1296. teren predgrađa bilo isplaniran – trasirane su komunikacije i određeni prolazi kroz podijeljena zemljišta. Podjela zemljišta vjerojatno je temeljena na nekom uvezenom suvremenom modelu ili starijim lokalnim primjerima, modificiranim prema terenu i novim potrebama, naslijeđenoj građevinskoj baštini (postojećim strukturama i komunikacijama) te posjedovnim odnosima (na općinskom zemljištu lakše se provodio novi plan, ali se interveniralo i na privatna ako se radilo o „općem dobru”, primjerice izgradnji bedema).

Prepoznate su faze širenja izvan gradske jezgre: prvo na podgrađa podno gradskih bedema (još u pretkomunalnom razdoblju), a nakon toga širenje na predgrađa - uz nasipavanje i niveliranje tla, gdje je bilo potrebno. Teren se prvo počeo nasipavati zapadno od luke, na prostoru kasnoantičkog castruma, koji je vjerojatno bio proširen prema sjeveru. Na mjestu stare bazilike, u prvoj polovici 12. stoljeća, gradi se nova katedrala. Krajem 12. stoljeća, sjeverno od katedrale se gradi crkva sv. Spasa de paludo. Na S-I dijelu castruma vjerojatno se nalazila i bizantska utvrda (turrus imperialis), a zapadno od castruma se oblikuje novo predgrađe. Mogu se prepoznati pravilne strukture u prostoru između današnjih Lučarice i Pracatove (tu je nađen i zid sa stijelnicama). Sjeverno od zapadnih gradskih vrata – također na nasipanom terenu – gradi se krajem 12. stoljeća nova crkva Svih Svetih (na mjestu stare crkve Domino), a na prostoru prevlake (oko današnje Široke ulice) oblikuje se drugo predgrađe. Postupno se nasipava teren istočno i zapadno od prevlake (u 12. stoljeću vjerojatno samo do linije današnje Gučetićeve/Za Rokom). Nakon nasipavanja se uspostavljaju prve komunikacije koje su povezivale castrum i prostor oko zapadnih gradskih vrata. Te su komunikacije svojim novim smjerom povezale dva različita predgrađa. U 13. stoljeću nasipavanje se nastavlja sjeverno od današnje Gučetićeve, prvenstveno u prostoru između prevlake i castruma, te se to područje 50ih omeđuje bedemom i dijeli na velike zemljišne blokove. Prostor zapadno od prevlake, a sjeverno od današnje Rokove (na mjestu kasnijega samostana sv. Klare) bio je, prema kroničarima, nasipan tek 60ih, nakon čega se omeđuje novim potezom bedema, te uklapa u grad. Prema kroničarima se 60ih godina 13. stoljeća bedemom omeđuje i naselje na obali, koje se počinje percipirati kao novo, sjeverno predgrađe, odvojeno od ostalih dijelova grada i predgrađa poljanom. Iduća faza vezana je uz poznatu regulaciju ulica kroz predgrađe zapisanu u statutu iz 1272. Javne ulice su prostor predgrađa između današnjih Široke i Lučarice pretvarale u ‘drugi novi grad’ povezujući ga s gradskom jezgrom i ostalim predgrađem. Proces urbanizacije ovog prostora ubrzala je parcelacija velikih zemljišnih blokova, što je bilo rezultat novih doseljenja ali i planiranja općinskih i centralnih vlasti. Javna ulična mreža znak je komunalne kontrole ovoga prostora i pretvaranja velikih blokova u manje cjeline – gradske čestice. (Novi) smjer novih ulica dodatno je povezoao različite cjeline predgrađa i povezo nove urbanogene točke. Uz to počinje uvođenje zakonskih propisa i komunalne administracije. Nova organizacija predgrađa značila je osi-

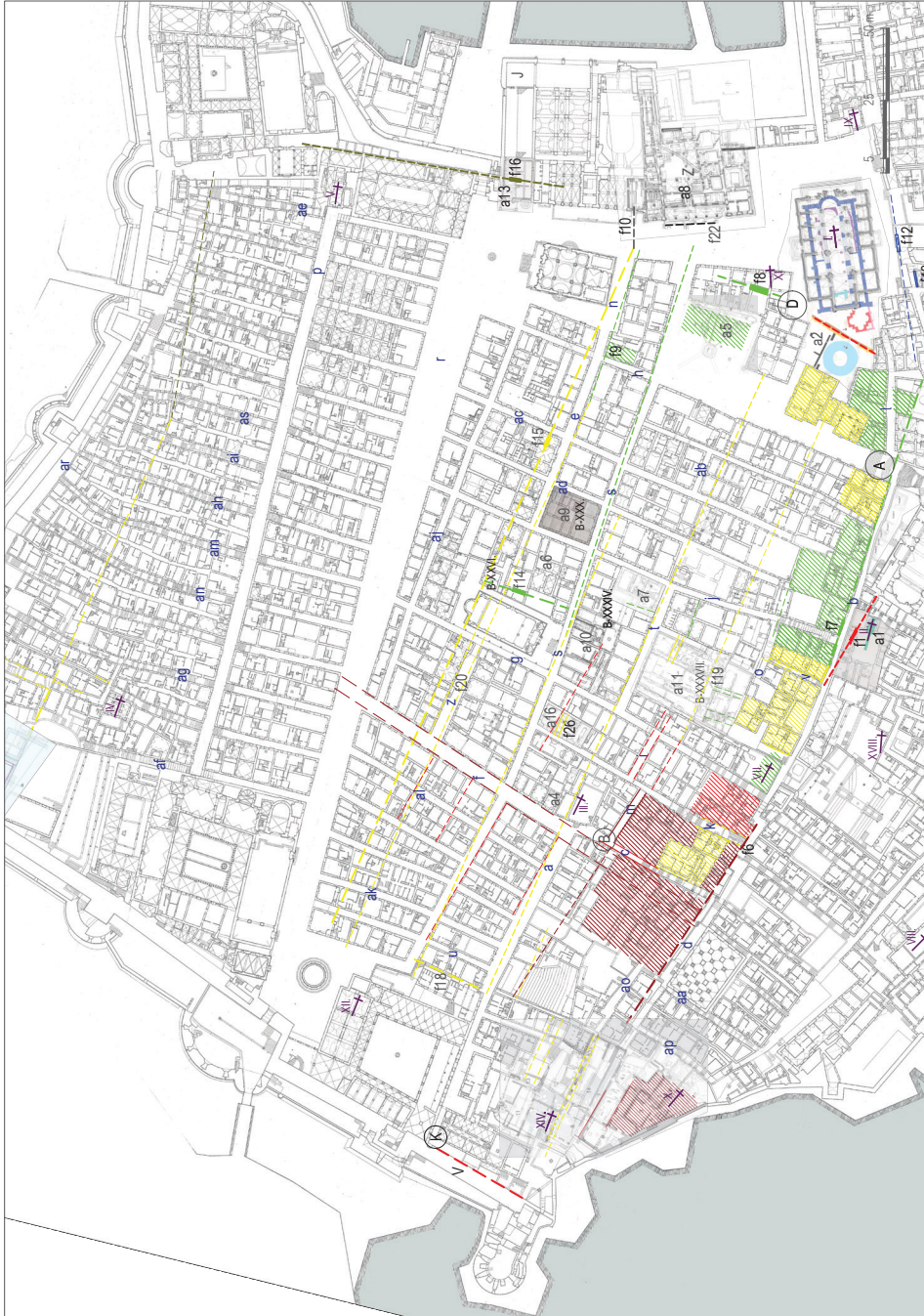
guranje stambenih, sigurnosnih i gospodarskih potreba gradskih stanovnika, ali i uspostavu komunalne kontrole nad gradskim zemljištem, odnosno planiranu populacijsku politiku gradskih, ali i nadlokalnih (mletačkih) vlasti. Prostornom analizom zaključeno je da je osim uvođenja javnih ulica ta regulacija imala dodatnu ulogu i izjednačavanja različitih pravaca i povezivanja zapadnoga i istočnoga predgrađa u cjelinu i uspostavljanja komunikacija koje su povezivale nove urbanogene točke grada. Nova stambeno-gospodarska zona predgrađa trebala je biti pravno i funkcionalno regulirana te se u skladu s tim donose nove odredbe o izgradnji i korištenju. Dotadašnja su pravila, neka dosta starija od statuta, 1272. normirana i sistematizirana, odnosno legalizirano je postojeće stanje ako je bilo u skladu s novim pravilima, a interveniralo se samo tamo gdje je bilo nužno uspostaviti komunalnu kontrolu.

Konačna faza oblikovanja zbila je nakon požara 1296., kad se novom statutarom regulacijom određuje uvođenje novih ulica. Odredba iz 1296. imala je za cilj povezati predgrađe južno od Place s onim sjevernim (Sv. Nikole). Smjerovi pojedinih komunikacija mijenjaju se zbog promijenjenoga odnosa centra i periferije, ali ta odredba uvodi i novi sustav podjele terena, koji mijenja model uveden sredinom 13. stoljeća (veličina kuća i kanala te širine ulica). Dio ulica trasira se ubrzo nakon požara, a većina ipak tek u prvoj polovini 14. stoljeća, nakon pretvaranja Place u glavnu gradsku komunikaciju, dodatnog nasipavanja sjevernoga oboda Place te izgradnje franjevačkoga samostana, kad se početno uvedeni smjer ulica na Prijekom također mijenja. U istraživanom razdoblju, u Dubrovniku se značajno mijenja odnos središta i periferije, a nekadašnja se predgrađa pretvaraju u novo središte grada. U ovom radu ponudili smo hipotezu o fazama tog procesa, temeljenu na vrlo različitim vrstama izvora, od kojih su neki sporadični, a neki nepouzdana. Nadamo se da će buduća istraživanja srednjovjekovnog urbanizma Dubrovnika potvrditi i nadopuniti (ako je potrebno i korigirati) tezu o širenju predgrađa koju smo prezentirali u ovom radu.

PRILOZI

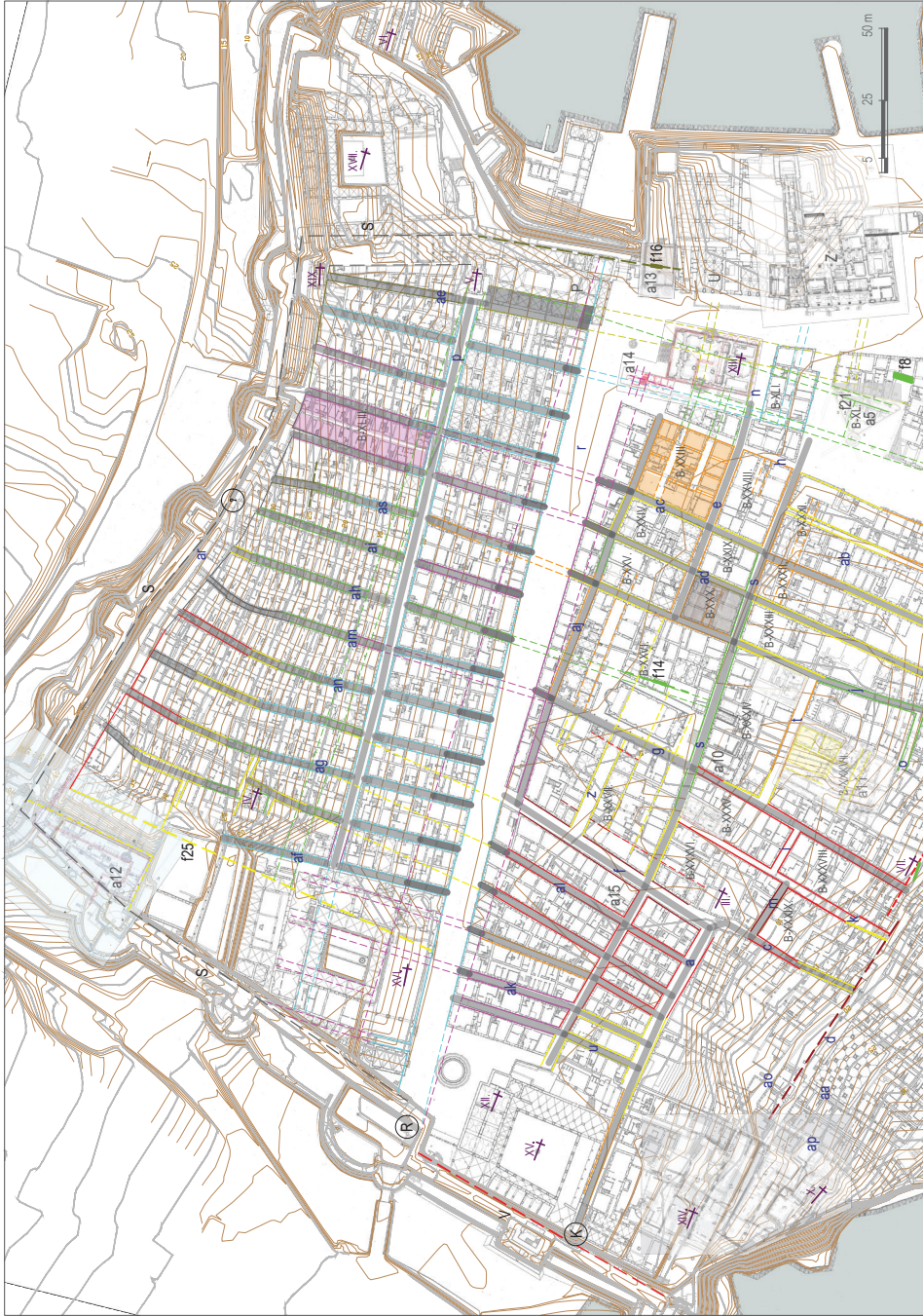
Karta 1. Oblikovanje podgrada u pretkomunalno doba

Karta 2. Oblikovanje predgrada prije regulacije ulica 1272.

Karta 3. Reguliranje ulica i parcelacija između 1272. i 1296.

Karta 4. Reguliranje ulica i parcelacija između 1296. i sredine 14. stoljeća

LEGENDA UZ KARTE 1-4:

Crkve koje se spominju u tekstu:

I. Katedrala Sv. Marije Velike	VII. Sv. Barbara	XIV. Sv. Bartola / sv. Marka
II. Sv. Petar	VIII. Sv. Marija de Castello	XV. Sv. Klara
III. Domino / Svi sveti	IX. Sv. Kuzma i Damjan	XVI. Sv. Frane
IV. Sigurata	X. Sv. Andrija de Castello	XVII. Sv. Dominik
V. Sv. Nikola	XI. Sv. Spas	XVIII. Sv. Šimun
VI. Sv. Luka	XII. Sv. Vlaha (stara)	XIX. Sv. Jakov
	XIII. Sv. Vlaha (nova)	

Vrata, kule i javne zgrade koje se spominju u tekstu:

A. Lavlja vrata	H. Kneževa kula	P. Carinarnica / Divona / Sponza
B. Zapadna gradska vrata (vrata Pisino)	I. Vrata Pustijerne	R. Zapadna gradska vrata (Od Pila)
C. Vrata na zapadnom zidu kasnoantičkog castruma	J. Kula ribarnice	S. Zapadnog gradski zid
D. Vrata od močvare	K. Zapadna gradska vrata (1272)	T. Fontik
E. Vrata utvrde	L. Vrata Celenga	U. Vijećnica
F. Kula utvrde	M. Vrata Mence	V. Gradski zid zapadno od Sv. Klare
G. Kaznena kula	N. Zapadna gradska vrata 1280ih (?)	Z. Knežev dvor
	O. Istočna gradska vrata	

Današnje ulice koje se spominju u tekstu:

a. Za Rokom	k. Sv. Josipa	v. Tmušasta	ai. Vetramičeva
b. Strossmayerova	l. Androvičeva	z. Vara	aj. Između polača
c. Od Domina	m. Hiđina	aa. Od Šorte	ak. Zlataričeva
d. Od rupa	n. Zeljarica	ab. Kaznačićeva	al. Đorđićeva
e. Cvijete Zuzorić	o. Pečarica	ac. Marojice Kaboge	am. Kuničeva
f. Široka	p. Ulica Prijeko	ad. Uska ulica	an. Nalješковиčeva
g. Božidarevičeva	r. Placa / Stradun	ae. Zlatarska	ao. Puzljiva
h. Lučarica	s. Od puča	af. Medovića	ap. Na Andriji
i. Prolazna	t. Gučetičeva	ag. Palmotičeva	ar. Peline
j. Miha Pracata	u. Garište	ah. Petilovrijenci	as. Zamanjina

Fragmenti koji se spominju u prostoru predgrađa:

f1 Kasnoantički fragment zida	f11 Zid kule nađene ispod sv. Bartula (u Pustijerni)	f19 Fragment temelja ulice na arheološkom nalazištu a 11
f2 Kasnoantički / ranosrednjovjekovni fragment zida	f12 Fragment zida oko Pustijerne	f20 Zid u ulici Vara
f3 Predkomunalna strijelnica na ranosrednjovjekovnom zidu	f13 Zid sa strijelnicom u Ulici kneza Hrvaša	f21 Temelj srednjovjekovne ulica (S-J) na Gundulićevoj poljani
f4 Žitnica	f14 Zid sa strijelnicom u Pracatovoj	f22 Fragment temelja zida nađenog zapadno od Kneževog dvora
f5 Zid podgrađa „Na Andriji“	f15 Fragment gradskog zida u palači Kaboga	f23 Fragment temelja zida kod Velike Onofrijeve fontane
f6 Zadebljanje u zidu u ulici Od rupa	f16 Fragment romaničkog zida kod Male Onofrijeve česme	f24 Fragment srednjovjekovnog zida (I-Z) na lokalitetu „Gornji ugao“
f7 Fragment predkomunalnog zida (Strossmayerova ulica)	f17 Sačuvani zid oko jezuitske crkve	f25 Fragment srednjovjekovnog zida (S-J) na lokalitetu „Gornji ugao“
f8 Fragment zida u Bassegli-Gozze	f18 Fragment zida sa strijelnicom u bloku zapadno od ulice Garište	f26 ostatak prilaza (S-J) u romanički blok
f9 Fragment predkomunalnog zida		
f10 Ranosrednjovjekovni zid sjeverno od Kule utvrde		

Arheološki lokaliteti:

a 1 Crkva sv. Petra	a 9 Pracatova 1
a 2 Bunićeva poljana (katedralni sklop)	a 10 Od puča 11
a 3 „Na Andriji“	a 11 Škola „Miše Simoni“
a 4 Palača Giorgi-Maineri	a 12 Ljevaonica
a 5 Gundulićeva poljana	a 13. Mala Onofrijeva fontana
a 6 Palača Bundić	a 14 popločenje na Placi kod sv. Vlaha (Luža)
a 7 Palača Muratti	a 15 Palača u Ulici od puča 16
a 8 Knežev dvor	a 16 Palača Gučetić-Martinušić u Ulici sv. Josipa 1

Blokovi iz Knjige općinskih nekretnina (13. st.):

Općinski blokovi:

- B I – B V Sjeverno od ulice Između polača (između Lučarice i Široke):
 B VI – B XII (Između današnjih ulica Prijeko i Stradun)
 B XIII - XXII (Sjeverno od ulice Prijeko)

Privatni blok:

- B XLII (Prostor između današnjih ulica C. Medovića i Palmotićeve)

Blokovi koji se spominju u tekstu južno od Place:

B XXIII (Između polača-Lučarica-Kaboge-Cvijete Zuzorić)	B XXXIII (Pracatova-Od puča-Uska-Strossmayerova)
B XXIV (Između polača-Kaboge-Uska-Cvijete Zuzorić)	B XXXIV (Božidarevićeva-Od puča-Pracatova-Gučetićeva)
B XXV (Između polača-Uska-Pracatova-Cvijete-Zuzorić)	B XXXV (sv. Josipa-Od puča-Božidarevićeva-Prolazna)
B XXVI (Između polača-Pracatova-Božidarevićeva-Od puča)	B XXXVI (Široka-Od puča-Sv. Josipa-Hidina)
B XXVII (Između polača-Božidarevićeva-Široka-Od puča)	B XXXVII (Božidarevićeva-Gučetićeva-Pracatova-Strossmayerova)
B XXVIII (Cvijete Zuzorić-Uska-Pracatova-Od puča)	B XXXVIII (sv. Josipa-Prolazna-Božidarevićeva-Strossmayerova)
B XXIX (Cvijete Zuzorić-Uska-Kaboge- Od ouča)	B XXXIX (Od Domina-Hidina-Sv. Josipa-Strossmayerova)
B XXX (Pracatova-Zuzorić-Uska-Od puča)	B XL (Gundulićeva poljana)
B XXXI (Kaboge-Od puča-Lučarica-Strossmayerova)	B XLI (Lučarica-Zeljarica-Pred Dvorom-Od puča)
B XXXII (Uska-Od puča-Kaboge – Strossmaerova)	B XLIII (Dvostruki niz na području Prijekog, uveden nakon 1296.)

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – fond 460 (HR-DADU-460) – obitelj Beritić, *Diversa cancellariae*.

Knjižnica samostana Male braća u Dubrovniku, Ivan Mattei: *Zibaldone*, I-II, *Memorie storiche su Ragusa raccolte dal Padre Gian Maria Mattei*, MSS 433, 434 i 435.

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Arhiv HAZU), I C 62, Maria Seraphinus Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*.

Elaborati

Konzervatorski odjel u Dubrovniku (KOD)

„Izveštaj o arheološkim istraživanjima u vrtu O. Š. ‘Grad’”. R. Menalo, Lj. Kovačić, J. Peković, Ž. Peković, T. Urbić. Dubrovnik, 1987.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Crkva sv. Petra u Dubrovniku”. Branka Knežević. Dubrovnik, 1969.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Palača Bassegli-Gozze (Blok 2)”. Dubrovnik, 1984.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu sv. Barbare i vrtu ‘Muzičke škole’”, Ivica Žile. Ivica Žile et al. Dubrovnik, 1984.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na objektu u Ulici Miha Pracata br. 1“. Ivica Žile, Matko Vetma, V. Blajić, Nikola Nađ. Dubrovnik, 1984.

„Izveštaj zaštitnih istraživanja na lokalitetu Kazalište ‘Marin Držić’”. Dubrovnik, 1985. – 1986.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Široka – Domino – Hliđina – Vrata Celenge – Od puča (Blok 9)”. D. Stanić, N. Nađ, I. Žile, Ž. Baća, D. Teslić, M. Mojaš, Dubrovnik, 1987.

„Izveštaj o arheološkim sondažno-istražnim radovima na potezu ulica Od rupa, Strossmayerova i Androvićeva ulica i konzervatorske smjernice”. I. Žile, L. Peko, N. Nađ, M. Vetma, M. Mojaš. Dubrovnik, 1987.

„Izveštaj o sondažnim arheološkim radovima kanalizacijskih sustava u Dubrovniku”. Ivica Žile. Dubrovnik, 1987.

„Izveštaj o sondažnim arheološkim radovima – Blok 8 (Placa – Paska Miličevića – Od puča – Garište)”. Matko Vetma, Nikola Nađ i Miljenko Mojaš. Dubrovnik, 1988.

„Izveštaj zaštitnih arheoloških istraživanja na Maloj Onofrijevoj fontani”. I. Žile, Z. Čomor. Dubrovnik, 1990.

„Izveštaj o II. fazi arheoloških istraživanja na lokalitetu Kula Gornji ugao u povijesnoj jezgri Dubrovnika”. Branka Milošević, Nikolina Topić i Željko Peković. Dubrovnik: Omega engineering d.o.o., 2008.

„Izveštaj o istraživanju samostana sv. Marije u Dubrovniku”, Željko Peković, Branka Milošević. Dubrovnik, 2009.

„Izveštaj o izvedenim probnim arheološkim istraživanjima – Palača Bundić u Dubrovniku”. Nela Kovačević Bokarica. Dubrovnik: ARHEO plan d.o.o., 2013.

„Izveštaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana” Nela Kovačević Bokarica. Dubrovnik: ARHEO plan d.o.o., 2016.

„Izveštaj o provedenom arheološkom nadzoru kameni potporni zid u ulici od Pustijerne”, Nela Kovačević Bokarica. Arheo PLAN d.o.o., Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2018.

„Izveštaj o provedenom arheološkom nadzoru – Gundulićeva poljana”. Nela Kovačević Bokarica. Dubrovnik: ARHEO plan d.o.o., 2019.

„Izveštaj o provedenom arheološkom nadzoru: Trg Luža, Dubrovnik. Ispred sjevernog pročelja crkve sv. Vlaha”. Dubrovnik: ARHEO PLAN d.o.o., 2019.

„Izveštaj o provedenim arheološkim istražnim radovima kompleks isusovačkog samostana s crkvom sv. Ignacija – sjeverni vrt”. Dubrovnik ARHEO PLAN d.o.o., 2020.

„Probna arheološka istraživanja u sklopu rekonstrukcije poslovnog prostora u dijelu prizemlja palače Bundić”.

Institut za povijest umjetnosti (IPU)

„Blok na Gundulićevoj poljani. Palača u Zuzorićevoj ulici 6. Objekt u Pracatovoj ulici 1 i Zgrada općine, analiza razvoja i stanja”. Marija Planić Lončarić. Zagreb, 1981.

„Dubrovnik – Blok uz Jezuite – Bunićeva poljana, analiza razvoja, stanje i prijedlozi konzervatorskih smjernica”, Marija Planić Lončarić, Ivan Tenšek. Zagreb, 1984.

„Osnovna škola ‘Miše Simoni’ u Dubrovniku (palača i vrt u Gučetićevoj ulici, objekti u Pracatovoj), analiza razvoja i stanje“. Marija Planić Lončarić i Ivan Tenšek. Zagreb, 1984.

„Blok Između polača 28-32, analiza razvoja stanja”. M. Planić Lončarić, D. Stepinac. Zagreb, 1984.

„Dubrovnik – Blok omeđen ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom. Građevni razvoj, arhitektonske osobine i prijedlozi konzervatorskih smjernica”. Željka Čorak, Nada Grujić i Katarina Horvat Levaj. Zagreb, 1990.

Dubrovački muzej, Arheološki odjel (DM)

„Izveštaj o arheološkim istraživanjima u vrtu Osnovne škole „Grad““. Romana Menalo. Dubrovnik, 1987.

„Izveštaj o arheološkim istraživanjima u palači Ulica od puča 16“. Dubrovnik, 1996.

„Izveštaj o kući Muratti u Ulici Miha Pracata“. Romana Menalo i Jelica Peković. Dubrovnik, 1997.

„Izveštaj o arheološkim istraživanjima u palači Giorgi-Maineri. Ulica od puča 17“. Romana Menalo, Dubrovnik, 1997.

Glavić, Božo. „Knežev dvor u Dubrovniku“, neobjavljena disertacija.

Zavod za obnovu Dubrovnika (ZOD)

„Istražni radovi na Kneževom dvoru u Dubrovniku s načelnim prijedlozima sanacije“, I i II. Dubrovnik-Zagreb, 1974.

„Arheološka dokumentacija o nadzoru na Kneževu dvoru u Dubrovniku (10.-16. prosinca 2015. i 15. siječnja 2016. – 17. veljače 2016.)“.

Grad Korčula

„Konzervatorski elaborat za rekonstrukciju Velike i Male kneževe kule u Korčuli – dopunjeno“. Ivo Vojnović. Split, 2005.

Objavljeni izvori i literatura

Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, svezak 14 (Annales). Uredio Natko Nodilo. Zagreb: JAZU, 1883.

Badurina, Anđelko. *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja.* Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1990.

Belamarić, Joško. *Osnutak grada Korčule.* Zagreb: Ex libris, 2005.

Benković, Vlaho. „Knežev dvor u Dubrovniku nakon obnove godine 1984.: Jedan pogled u prošlost i sadašnjost“. *Dubrovački horizonti* 26 (1986): 74-75.

Benyovsky Latin, Irena. „Grad i zaleđe u narativnim vrelima: konstruiranje tradicije o ranosrednjovjekovnim doseljenjima u Dubrovnik iz slavenskog zaleđa“. *Acta Histriae* 25 (2017), br. 3: 473-510.

Benyovsky Latin, Irena. „Obrana dubrovačkog predgrađa sredinom 13. stoljeća. Prilog istraživanju privatnih kula“. *Historijski zbornik* 65 (2012), br. 1: 17-39.

Benyovsky Latin, Irena. „Murus versus montem: construction of the Dubrovnik fortifications around the suburbs up to the end of the thirteenth century”. *Review of Croatian History* 8 (2013), br. 1: 7-36.

Benyovsky Latin, Irena. „Governmental Palaces in Eastern Adriatic Cities (13th-15th Centuries)”. U: *Political Functions of Urban Spaces and Town Types through the Ages*, uredili Roman Czaja, Zdzisław Noga, Ferdinand Opll i Martin Scheutz, 111-161. Cracow;Toruń;Vienna: TNT; Böhlau Verlag, 2019.

Benyovsky Latin, Irena. „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća”. U: 8. *Istarski povijesni biennale. Artisani et mercatores...: o obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru*, uredile Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić, 52-80. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Filozofski fakultet; Državni arhiv u Pazinu, 2019.

Benyovsky Latin, Irena. „Kretanje mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima 13. stoljeća (izabrani primjeri)”. *Acta Histriae* 29 (2021), br. 3: 561-591.

Benyovsky Latin, Irena. „Topography of Power: Venice and the Eastern Adriatic Cities in the Century Following the Fourth Crusade”. *The City and the History* 10 (2021): 6-47.

Benyovsky Latin, Irena. *Socijalna topografija dubrovačkog „burgusa”. Transformacija predgrađa u središte grada u mletačkom razdoblju (1205. – 1358.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2024.

Benyovsky Latin, Irena; **Haničar Buljan**, Ivana. „Socijalna topografija srednjovjekovnog Dubrovnika: primjer posjeda obitelji Menče u burgusu na prijelazu 13. u 14. stoljeće”. *Povijesni prilozi* 39 (2020), br. 59: 67-122.

Benyovsky Latin, Irena; **Haničar Buljan**, Ivana. „Digital mapping of noble estates in Dubrovnik’s burgus (13th-century)”. U: *Mapping Urban Changes*, uredila Ana Plosnić Škarić, 223-261. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.

Benyovsky Latin, Irena; **Ledić**, Stipe. „Posjed obitelji Volcassio u srednjovjekovnom Dubrovniku”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 51 (2013), br. 1: 17-60.

Benyovsky Latin, Irena; **Pešorda Vardić**, Zrinka; **Haničar Buljan**, Ivana. „Antunini na Placi: prostorni razmještaj članova Bratovštine sv. Antuna duž dubrovačke Place u 15. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 55: 57-138.

Benyovsky Latin, Irena; **Zelić**, Danko, ur. *Knjige nekretnina dubrovačke općine (13-18. st.)*, svezak I. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.

Beritić, Lukša. *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, 1955.

Beritić, Lukša. „Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956): 15-83.

Beritić, Lukša. *Urbanistički razvitak Dubrovnika*. Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958.

Boerefijn, Wim N. *The foundation, planning and building of new towns in the 13th and 14th centuries in Europe: an architectural-historical research into urban form and its creation*. Doktorska disertacija, Universiteit van Amsterdam, 2010.

Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, svezak 25. Uredio Natko Nodilo. Zagreb: JAZU, 1893.

Čremošnik, Gregor. „Uvozna trgovina Srbije god. 1282 i 1283.” *Spomenik SAN* 62 (1925): 61-70.

Čremošnik, Gregor. „Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća”. *GZM BiH XLIII* (1931), br. 2: 37-38.

Dey, Hendrik. „From ‘Street’ to ‘Piazza’: Urban Politics, Public Ceremony, and the Redefinition of platea in Communal Italy and Beyond”, *Speculum* 91 (2016), br. 4: 919-944.

Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (CD), svezak IV-VI, uredio Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1906-1907. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Supplementa*. Priredio H. Sirotković. Zagreb, HAZU, 2002.

Dundović, Boris. „The Bassegli-Gozze Palace in Dubrovnik; Spatial Genealogy and Architectural Features”. *Prostor* 26 (2018), br. 1 (55): 2-19.

Farlati, Daniele. *Illyrici sacri tomus sextus*. Venetiis, 1800.

Fisković, Cvito. *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1955.

Fisković, Cvito. „Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika”, *Starinar* 9-10 (1958-1959): 53-57.

Fisković, Igor. „Crkvice sv. Kuzme i Damjana u središtu Dubrovnika”, *Dubrovnik* 4 (1997): 261-275.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808.*, svezak I. Zagreb: Matica hrvatska, 1980.

Friedman, David. *Florentine new towns. Urban design in the late Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Grujić, Nada. „Dubrovnik – Pustijerna. Istraživanja jednog dijela povijesnog tkiva grada”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 10 (1986): 7-39.

Grujić, Nada. „Knežev dvor u Dubrovniku prije 1435. godine”. *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2005): 149-171.

Grujić, Nada. *Kuća u Gradu: studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2013.

Grujić, Nada. „Arhitektura Kneževa dvora u srednjem vijeku: od utvrde do palače”. U: *Knežev dvor u Dubrovniku: utvrda – palača – muzej*, uredila Pavica Vilač, 11-33. Dubrovnik: Muzej Knežev dvor, 2016.

Guidoni, Enrico. *Arte e urbanistica in Toscana, 1000 – 1315*. Roma: Mario Bulzoni, 1970.

Guidoni, Enrico. *Storia dell'urbanistica. Il Duecento*. Rim; Bari: Laterza, 1989.

Harris, Robin. *Povijest Dubrovnika*. Zagreb: Golden marketing, 2006.

Horvat-Levaj, Katarina. „Građevni razvoj srednjovjekovnoga bloka u povijesnoj jezgri Dubrovnika na primjeru bloka omeđena ulicama Od puča, Pracatovom, Između polača i Božidarevićevom”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 16 (1992): 41-53.

Horvat-Levaj, Katarina. *Barokne palače u Dubrovniku*. Zagreb; Dubrovnik: Institut za povijest umjetnosti, 2001.

Ivanović, Marin. „Obnova Kneževa dvora u Dubrovniku nakon potresa 1979. godine u svjetlu novih spoznaja”. *Mostariensia* 20 (2016), br. 1-2: 79-92.

Jacoby, David. „Crusader Acre in the Thirteenth Century: Urban Layout and Topography”. *Studi Medievali* 10 (1979): 19-36.

Janeković Römer, Zdenka, prir. *Filip de Diversis, Sabrana djela. Opis Dubrovnika. Govori u slavu kraljeva*. Zagreb, Dom i svijet, 2007.

Jemo, Ivanka. *Urbana matrica grada Dubrovnika: utjecaj veličine i oblika parcele u njezinu oblikovanju*. Zagreb; Dubrovnik: ArTresor naklada; Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2017.

Knežević, Snješka, ur. *Obnova Dubrovnika 1979-1989*. Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 1989.

Kristović, Maris. „Rezultati novijih arheoloških istraživanja na prostoru ispod Bunićeve poljane u Dubrovniku”. *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 4 (2017): 49-65.

Laznibat, Zehra; Obad Šćitaroci, Mladen. „Gradski predjel ‘Na Andriji’ u povijesnoj jezgri Dubrovnika. Prostorni razvoj i urbanistička obilježja”. *Prostor* 26 (2018), br. 1 (55): 52-67.

Laznibat, Zehra; Obad Šćitaroci, Mladen. „Identity features of archaeological sites in the Dubrovnik historic area”. *Annales Ser. Hist. Sociol.* 33 (2023), br. 1: 31-61.

Liber omnium reformationum civitatis Ragusii. Uredio Aleksandar Solovjev. Beograd: Srpska akademija nauka, 1936.

Liber statutorum doane civitatis Ragusii MCCLXXVII. Uredio Josip Lučić. Dubrovnik: Historijski arhiv, 1989.

Libro negro del astarea. Priredio Ante Marinović. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005.

Listine o došajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike. Od godine 960. do 1335., knjiga I. Uredio Šime Ljubić. Zagreb: JAZU, 1868.

Lilley, Keith D. „Taking measures across the medieval landscape: aspects of urban design before the Renaissance”. *Urban Morphology* 2 (1998), br. 2: 82-92.

Lučić, Josip. *Povijest Dubrovnika od 7. stoljeća do godine 1205*. Zagreb: Historijski institut JAZU, 1973.

Lučić, Josip. *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1979.

Majer Jurišić, Krasanka; **Šurina**, Edita. *Velika Onofrijeva fontana u Dubrovniku: povijesnoumjetnička i konzervatorska studija*. Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske 16. Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2016.

Mahnken, Irmgard. *Dubrovački patricijat u 14. veku*, knjiga I. Beograd: SANU, 1960.

Marinković, Ana; **Laznibat**, Zehra. „Monastic enclosure as urban feature: Mapping conventual complexes vs. public space in early modern Dubrovnik”. U: *Mapping Urban Changes*, uredila Ana Plosnić Škarić, 196-219. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.

Marinković, Ana. „Kasnosrednjovjekovna crkva sv. Vlaha”. U: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, uredila Katarina Horvat-Levaj, 62-69. Dubrovnik; Zagreb: Dubrovačka biskupija – Zborna crkva sv. Vlaha; Institut za povijest umjetnosti; ArTresor naklada d.o.o., 2017.

Marinković, Ana. „O gradnji, funkciji i rušenju krstionice-zvonika”. *Ars Adriatica* 7 (2017): 83-98.

Marušić, Matko Matija. *Izgradnja i socijalna topografija seksterija u Dubrovniku od sredine 14. do druge polovice 15. stoljeća*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019.

Masè, Federica. „Modèles de colonisation vénitienne: acquisition et gestion du territoire urbain en Méditerranée orientale (XIe-XIIIe siècles)”. U: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 33e congrès*, 133-142. Madrid, 2002.

Medini, Milorad. *Starine dubrovačke*. Dubrovnik: Štamparija Jadran, 1935.

Menalo, Romana. *Ranosrednjovjekovna skulptura*. Katalog izložbe. Dubrovnik; Dubrovački muzeji, 2003.

Menalo, Romana. „Nalazi stambene arhitekture (13.-17. st.) u Dubrovniku u svjetlu arheoloških istraživanja”. *Zbornik Dubrovačkih muzeja* I (2004): 253-283.

Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus II: Ann. 1347 - 1352, 1356 - 1360. Additamentum a. 1301 -1305, 1318, 1325 – 1336. Priredio Ivan Krstitelj Tkalčić. Zagreb: JAZU, 1882.

Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus III: A. 1359 – 1364. Priredio Ivan Krstitelj Tkalčić. Zagreb: JAZU 1895.

Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus V: A. 1301. – 1336. Priredio Josip Gelcich. Zagreb, 1897.

Ničetić, Antun. „Dubrovnik je nastao i razvio se oko jedne luke. Luka Kalarinja u Pilama nije postojala”. *Naše more* 35 (1988), br. 3-4: 123-133.

Ničetić, Antun. *Povijest dubrovačke luke*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1996.

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Split: Benediktinski priorat – TKON, 1964.

Peković, Jelica. „Prostorni razvoj istočnog dijela obrambenog sustava Pustijerne u Dubrovniku do 16. stoljeća”. *Prostor* 21 (2013), br. 2: 236-247.

Peković, Željko. „Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku”. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 17 (1991): 91-128.

Peković, Željko. „Crkva sv. Nikole na Prijekom”. *Starohrvatska prosvjeta* 21 (1995): 159-170.

Peković, Željko. „Urbani razvoj Dubrovnika do 13. stoljeća”. *Dubrovnik* 4 (1997): 166-211.

Peković, Željko. *Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1998.

Peković, Željko. *Ranosrednjovjekovna crkva Sigurata na Prijekom u Dubrovniku*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1999.

Peković, Željko. „Još o crtežu Prospetto della Citta di Ragusa nel secolo XII kao izvoru za najstariju povijest Dubrovnika”. *Dubrovnik* 22 (2016), br. 2: 27-64.

Peković, Željko; **Babić**, Kristina. „Predgrađe dubrovačke Civitas”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55 (2017): 1-63.

Peković, Željko; Babić, Kristina. „Razvoj zapadnog ulaza u grad Dubrovnik od 13. do polovine 16. stoljeća”. *Starohrvatska prosvjeta* III (2018), br. 44-45: 207-235.

Peković, Željko; Babić, Kristina. „Vlasnički odnosi u Dubrovniku u stambenom bloku zapadno od Ulice Miha Pracata u drugoj polovini 13. stoljeća”. *Starohrvatska prosvjeta* III (2016), br. 43: 263-294.

Peković, Željko; Topić, Nikolina. „A late-medieval and post-medieval foundry in the historic centre of Dubrovnik”. *Post-Medieval Archaeology* 45 (2011), br. 2: 266-290.

Planić-Lončarić, Marija. *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*. Zagreb: Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, 1980.

Planić-Lončarić, Marija. „Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13 (1988-1989): 65-75.

Planić-Lončarić, Marija. „Ceste, ulice i trgovi srednjovjekovnog Dubrovnika”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 29 (1990): 157-167.

Planić-Lončarić, Marija. „Dubrovačka luža”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 14 (1990): 93-95.

Portolan, Edda. „Izvještaj o nalazima pri obnovi Kneževa dvora u Dubrovniku”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25 (1985), br. 1: 121-157.

Prelog, Milan. „Dubrovački statut i izgradnja grada (1272-1972)”. *Peristil* 14-15 (1971-1972): 81-94.

Rešetar, Milan. „Dubrovačka vijećnica”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15 (1928), 43-48.

Spisi dubrovačke kancelarije, svezak I: Zapisi notara Tomazina da Savere 1278.-1282. Monumenta historica Ragusina (MHR), svezak I. Uredio Gregor Čremošnik. Zagreb: JAZU, 1951.

Spisi dubrovačke kancelarije, svezak II: Zapisi notara Tomazina de Savere: 1282.-1284. Monumenta historica Ragusina (MHR), svezak II. Uredio Josip Lučić. Zagreb: JAZU, 1984.

Spisi dubrovačke kancelarije, svezak III: Zapisi notara Tomazina de Savere 1268.-1286; Zapisi notara Aca de Titullo 1295.-1297. Monumenta historica Ragusina (MHR), svezak III. Uredio Josip Lučić. Zagreb: JAZU, 1988.

Spisi dubrovačke kancelarije, svezak IV: Zapisi notara Andrije Beneše 1295.-1305. Monumenta historica Ragusina (MHR), svezak IV. Uredio Josip Lučić. Zagreb: HAZU; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1993.

Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272. Uredili Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv, 2002.

Stošić, Josip. „Prikaz nalaza ispod Katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku”. *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 12 (1988): 15-38.

Szabó, Thomas. „Dalla Città di Strada alle Strade di Città”. U: *Itinerari Medievali e Identità europea*, uredio R. Greci, 117-129. Bologna: Roberto Greci, 1999.

Šiljeg, Bartul. „Ranokršćanski mramorni korintski kapiteli iz Dubrovnika”. *Pri-lozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007): 257-261.

Šufflay, Milan; **Vasiljević Makušev**, Vikentij, ur. „Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji”. *Starine JAZU* 30 (1902): 335-352.

Topić, Nikolina; **Krajcar Bronić**, Ines; **Sironić**, Andreja. „Rezultati arheološkog nadzora i određivanje starosti drvenih pilota iz atrija Kneževa dvora u Dubrovniku”. *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 9 (2018): 31-49.

Van Nes, Akkelies; **Yamu**, Claudia. *Introduction to Space Syntax in Urban Studies*. Cham, Switzerland: Springer, 2021.

Vekarić, Nenad. *Pelješka naselja u 14. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1989.

Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika*, svezak 3: *Vlasteoski rodovi (M-Z)*. Zagreb; Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2012.

Velnić, Justin, ur. *Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti*. Zagreb: Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985.

Veramenta-Paviša, Patricija. „Palača Gozze-Gučetić u Ulici Svetog Josipa u Dubrovniku (dosad nazivana Martinušić)”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 41 (2003): 211-242.

Veramenta-Paviša, Patricija. *Povijesni razvoj dubrovačkih zidina*. Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2016.

Voje, Ignacij. „Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovniškega arhiva”. *Zgodovinski časopis* 22 (1968): 207-223.

Zelić, Danko. „Utilitas et lucrum – općinske kuće u srednjovjekovnom Dubrovniku”. U: *Umjetnost i naručitelji. Zbornik Dana Cvita Fiskovića*, uredila Jasenka Gudelj, 9-24. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

Zelić, Danko. „Arhitektura starih katedrala”. U: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, uredila Katarina Horvat-Levaj, 31-69. Zagreb; Dubrovnik: Gradska župa Gospe Velike; Institut za povijest umjetnosti, 2014.

Zelić, Danko. „Prva crkva sv. Vlaha u Gradu”. U: *Stolna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, uredila Katarina Horvat-Levaj, 43-59. Dubrovnik; Zagreb: Dubrovačka biskupija; Institut za povijest umjetnosti; ArtResor naklada d.o.o., 2017.

Žile, Ivica. „Arheološki nalazi unutar perimetra povijesne jezgre grada Dubrovnika”, *Opvscula archaeologica* 23-24 (1999-2000), 337-346.

Žile, Ivica. „Srednjovjekovna kanalizacija grada Dubrovnika”. *Starohrvatska prosvjeta* III (2007), br. 34: 437-449.

Žile, Ivica. „Archeological Findings within the Historic Nucleus of the City of Dubrovnik”. *Dubrovnik annals* 12 (2008): 73-92.

Žile, Ivica. „Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Vlaha u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika”. *Starohrvatska prosvjeta* III (2008), br. 35: 185-193.

Irena Benyovsky Latin*
Ivana Haničar Buljan**

The City of Dubrovnik Has Been Joined by Another, New City, Previously Called a Suburb: Stages in the Formation of Dubrovnik's burgus during the 13th Century

Summary

This paper employs a combined approach of urban history, archaeology, and spatial analysis to enhance our understanding of Dubrovnik's spatial development and urban planning during the 13th century, a very dynamic period in the city's history. Formation of the suburbs is traced from the expansion beyond the city core (*nucleus*) to the completion of the medieval city in the first decades of the 14th century by integrating new areas. The study is based on primary written sources, recent archaeological and conservation research, and spatial analyses of the preserved urban fabric to identify communication routes that existed before the statutory regulation of streets, reconstructing the planning phases that predated the Statute.

During the period of Venetian rule (1205-1358), Dubrovnik underwent significant political and social changes, transforming into a major maritime and trade centre in the southern Adriatic. Rapid population growth led to increased housing demand and the expansion of the old town's boundaries. During this period, the city nearly tripled in size, leading to planned long-term projects such as filling in marshland between the old city on the peninsula and the coast (reinforcing and levelling the terrain) and (re)organizing the (new) suburban land in several stages. This complex process changed the size of blocks, introduced new communication routes, redirected old ones, and led to the construction of new lines of walls. By the early 14th century, this prolonged work-in-progress culminated in the unification of various suburbs and their final annexation to the old city. This dynamic formation resulted in intense residential mobility and a completely transformed relationship between the centre and the periphery. The (re)organization of suburban land into a new city centre evolved alongside changes in the area's function, the character and number of its inhabitants, the construction of new public buildings *extra muros*, the development of the city port, and various responses to crises (wars, fires, economic changes). By the mid-13th century, the suburb had become a residential area attracting some of Dubrovnik's richest families (both newcomers and locals), mainly nobles, but also wealthy commoners and various institutions. The area's economic potential was bolstered by its proximity to the new political, economic, and administrative city centre.

Keywords: urban history, Dubrovnik, 13th century, suburbs, urban planning, centre and periphery

* Irena Benyovsky Latin, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: ibenyovsky@isp.hr

** Ivana Haničar Buljan, Institute of Art History, Ulica grada Vukovara 68, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: ihanicar@ipu.hr